

**СОЦИЈАЛНИТЕ И ЕКОНОМСКИТЕ ЕФЕКТИ ОД
КОВИД-19 ВРЗ ДЕЦАТА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**
Брза анализа и предлози за политиките

USAID
ОД АМЕРИКАНСКИОТ НАРОД

unicef
for every child

Студијата е спроведена во рамките на договор за услуги меѓу „Фајнанс тинк“ и Канцеларијата на УНИЦЕФ Скопје. Заклучоците и ставовите изнесени во студијата се на авторите и не мора да се совпаѓаат со ставовите и со политиката на УНИЦЕФ.

Оваа студија е подготвена со поддршка на американскиот народ преку Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД). Ставовите на авторите изразени во оваа публикација не ги одразуваат ставовите на Агенцијата на САД за меѓународен развој или Владата на Соединетите држави.

ГЛАВНИ НАОДИ

1. Мерките на владата за ковид-19 - мерки за задржување на вработеност, ублажување на критериумите за социјална помош и за еднократна парична помош – ја омекнаа инциденцијата на сиромаштија кај децата. Иако секоја од нив е во интерес на децата или е продетска, т.е. мерките имаат тенденција да распределат пропорционално поголем удел на средства во домаќинствата со деца. Сепак, ниту една од мерките не беше наменета и директно насочена кон децата, а ефектите во полза на децата, главно, се водени од структурата на домаќинството и на приходите.

Дел 2.1

2. Ковид-19 ја засили детската сиромаштија во Северна Македонија. Многу е извесно дека предизвика појава на дополнителни 16.000 деца под прагот на сиромаштијата. Ова е пропорционално на зголемувањето на стапката на сиромаштија кај децата од сегашните 29,3 проценти на 33,3 проценти, стапка што не се забележува во земјата откако е спроведена Анкетата за приход и услови за живот (2010). Предвидениот пораст е посилен од тој што е забележан за време на глобалната финансиска криза 2009/10 година.

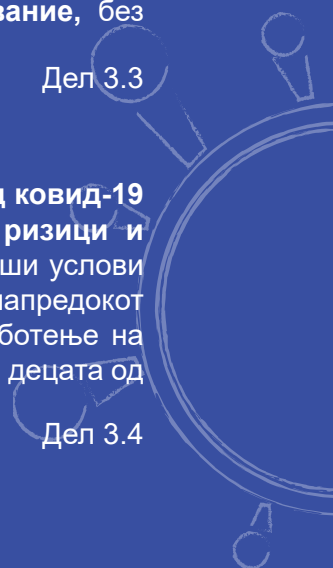
Дел 3.3

3. Ефектот од зголемување на сиромаштијата како последица на ковид-19 е најсилен кај децата што живеат во домаќинства со три или повеќе деца и каде што возрасните членови на семејството имаат ниско ниво на завршено образование, без значителна разлика во полот и во возраста на децата.

Дел 3.3

4. Најсиромашните деца може да страдаат повеќе од ковид-19 како резултат на комбинирани ефекти на повеќе ризици и недоволности, како недоволен пристап до интернет и лоши услови за домување, што може да биде особено важно за напредокот во учењето на децата во време на затворање и на неработење на училиштата. Ваквите слабости се особено забележливи кај децата од ромската популација.

Дел 3.4

5. Најсиромашните деца можат да страдаат повеќе од ефектите од ковид-19 со оглед на зголемената застапеност на неколку неповолности, како што се слабата исхранетост и заостанувањето во растот; ниската вклученост во предучилишните облици на згрижување и на воспитување на децата од предучилишна возраст; тешкотиите во здобивањето основни вештини за учење; ограничениот пристап до санитарните јазли и чиста вода за пиење; и изложеноста на загадувачки горива за готвење и за загревање на домаќинствата во кои живеат.

Дел 3.4

6. Децата од домаќинства со еден родител и од домаќинства што добиваат гарантирана минимална помош се соочиле со зголемен ризик од сиромаштија со храна во услови на прекинување на бесплатните оброци заради затворање на предучилишните и на училишните установи. Затворањето на дневните центри и ограничувањата во движењето на лицата што згрижуваат деца и што им даваат услуги го влошија квалитетот на грижата за децата со посебни потреби.

Дел 3.1

7. Семејното насилство се зголеми за време на ковид-19, при што децата претставуваа речиси 10 проценти од жртвите. Беа пријавени случаи на врсничко насилство меѓу згрижените деца во обличите на згрижување во системот на социјална заштита. Тие, веројатно, претрпеле зголемено врсничко насилство за време на ковид-19. Како резултат на рестрикциите и на ограничувањата во движењето, зголемена е повредата на правото навидување на децата за родителот со кој не живеат.

Дел 3.1

8. Најсилниот ефект во полза на децата опфаќа ублажување или намалување на критериумите за добивање загарантирана минимална помош. Сепак, дополнителните исплати во април и во мај 2020 година се занемарливи во споредба со теоретскиот потенцијал на мерката, што укажува дека напорот да се опфатат тие домаќинства што се најмногу погодени од пандемијата е недоволен.

Дел 2.1

Дел 3.2

9. Буџетските програми поврзани со деца претрпеа кратења во услови на мало зголемување на вкупните расходи на владата со ребалансот на буџетот од мај 2020 година. Особено, некои развојни програми, како инклузивно образование, се соочија со сериозни намалувања што дополнително ги влошуваат ранливоста на децата и капацитетот на институциите (особено предучилишни и училишни установи) да се приспособат на долготрајната криза и на потенцијалниот нов бран на пандемијата.

Дел 2.2

Дел 2.3

10. Образовниот систем во земјата се префрли на учење од далечина прилично брзо по физичкото затворање на училиштата и на предучилишните установи. Сепак, спроведувањето на овој процес беше препуштено на одделни училишта и наставници, без унифицирање на користените алатки и методи, што создаде нееднакви можности за учење кај децата.

Дел 4.3.1

11. Пропустите во учењето може да бидат најголеми кај деца од сиромашни домаќинства, деца Роми и деца со посебни потреби. Тие се соочија со недоволен пристап до образование, недостиг од квалитет во родителската поддршка и недостиг од училишна поддршка, покрај недоволните ресурси на многу училишта во областите каде што претежно живеат овие деца.

Дел 4.3.3

Дел 4.3.5

12. Наставниот персонал не е соодветно подготвен за далечинско / дигитално учење и покрај селективните и индивидуалните напори што создадоа брза добивка. Иако наставниците треба да користат ИКТ во процесот на предавање и на учење и во училницата, пандемијата откри дека ИКТ вештините на наставниците поврзани со планирање, спроведување учење од далечина и оценување се недоволни за воведување учење на далечина. Ова ја засили потребата од брза инвестиција во вакви вештини кај наставниот кадар.

Дел 4.3.2

13. Мобилизацијата на човечките ресурси преку образовниот систем беше забележителна со главна цел да му се помогне на процесот на учење на децата. Најзначајните примери вклучуваат создавање ТВ-училница и платформата „Едуино“ насочена кон

засилување на учењето на децата од предучилишно и од основно образование. Напорите продолжија со формирање работни групи за изработување стратегија за дигитално учење.

Дел 4.2

Дел 4.5

14. Ковид-19 предизвика одложување на пристапот во болницата за новороденчиња, деца и за мајки. Давањето услуги преку здравствениот систем се намали за 39 проценти на целата популација, 33 проценти на децата и 25 проценти на мајките и на новороденчињата. Сепак, главна причина е намалената побарувачка за неитни услуги поради страв од инфекција, а не на значително пренасочување на ресурсите за борба против вирусот.

Section 5.2.1

15. Човечките ресурси се идентификуваат како клучен проблем во здравствената реакција на кризата предизвикана од ковид-19. Покрај тоа, пандемијата открива мрачен недостиг во медицинската и во личната заштитна опрема за персоналот што работи со инфицирана популација. Како резултат на тоа, нивото на заразениот медицински персонал е на високи девет проценти.

Section 5.1

16. Дијагностиката и контролата на хроничните состојби и, до одреден степен, на менталното здравје, се најмногу запоставени за време на пандемијата. Наспроти тоа, репродуктивното здравје и здравствената заштита на новороденчињата останаа во голема мера недопрени, што ги ублажува ефектите од кризата врз малите деца.

Section 5.2

17. Вакцинацијата за време на ковид-19 е спроведена без речиси никакви одложувања, додека медицинските прегледи на деца на училишна возраст се одложени. Ова може да предизвика краткорочни ефекти врз здравјето на децата, иако се очекува превенцијата да се засили откако ќе се смири пандемијата.

Section 5.2.2

18. Здравствениот систем вложи напори за целосно искористување на достапната технологија за време на ковид-19. Докторите, главно докторите од општа практика, се определија за телемедицина како алтернатива за давање здравствени услуги лично, додека ИТ системот е адаптиран да се соочи со тестирање и со следење благи случаи на ковид-19.

Section 5.3

АВТОРИ

Марјан Петрески

Универзитет Американ колеџ Скопје

Благица Петрески

Институт за економски истражувања и политики „Фајнанс тинк“

Ана Томовска - Мисовска

Универзитет Американ колеџ Скопје

Маја Геровска- Митев

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје

Маја Парнаџиева – Змејкова

Независна консултантка

Владимир Димковски

Независен консултант

Николас Морган

Education Scotland

СОДРЖИНА

1. ОСНОВА И ЦЕЛИ НА СТУДИЈАТА	16
2. ОДГОВОРОТ НА ВЛАДАТА НА КОВИД-19 ВО ОДНОС НА ДЕЦАТА	28
2.1. ОДГОВОР НА ПОЛИТИКАТА НА КОВИД-19 ПРЕКУ ДОНЕСУВАЊЕ УРЕДБИ СО ЗАКОНСКА СИЛА	28
2.1.1. Уредби што влијаат на децата	28
2.1.2. Фискална распределба на трошоците	35
2.2. ОДГОВОРОТ НА ПОЛИТИКАТА НА КОВИД-19 ПРЕКУ ПРЕРАСПРЕДЕЛБА НА ДРЖАВНИОТ БУЏЕТ	40
2.3. ФИСКАЛНИОТ КАПАЦИТЕТ ЗА УБЛАЖУВАЊЕ НА ЕФЕКТИТЕ ОД КОВИД-19	47
3. ДЕЦА ШТО СЕ СООЧУВААТ СО СОЦИЈАЛНИ РИЗИЦИ И СО РИЗИК ОД СИРОМАШТИЈА	52
3.1. УСЛУГИ ЗА ДЕЦА И ЗА СЕМЕЈСТВА ЗА ВРЕМЕ НА КОВИД-19	53
3.2. ФИНАНСИСКИ ОДГОВОР НА СИСТЕМОТ НА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА И НА ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА ЗА ВРЕМЕ НА КОВИД-19	63
3.3. СИМУЛИРАЊЕ НА ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ СИРОМАШТИЈАТА КАЈ ДЕЦАТА	68
3.3.1. Методолошки пристап	68
3.3.2. Претпоставки	70
3.3.3. Резултати и дискусија	74
Поле 1: Специфики на линиите на сиромаштија користени во оваа студија	75
3.4. ОДРУГИ ДЕПРИВАЦИИ ШТО ГО ВЛОШУВААТ ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ ДЕЦАТА	81
4. ДЕЦА ШТО СЕ СООЧУВААТ СО ЗАГУБИ ВО ПРОЦЕСОТ НА УЧЕЊЕ	88
4.1. КРАТОК ПРЕГЛЕД НА ПРОЦЕСОТ НА ЕДУКАЦИЈА И НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ	90
4.2. ПРИСТАП ДО ОБРАЗОВАНИЕ	93
4.3. ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ ОБРАЗОВАНИЕТО И ВРЗ МЕЃУСЕКТОРСКИОТ ИСХОД	99

4.3.1. Брз практичен премин без унификација	99
Поле 2: Ветувачка практика што обезбеди континуитет во образованието за сите	101
4.3.2. Подготвеност на училиштата и на наставниците	103
4.3.3. Учење, материјали и оценување	106
4.3.4. Подготвеност на родителите	108
4.3.5. Образование на ранливите категории деца	108
4.4. ПОДДРШКА НА СЕМЕЈСТВОТА ЗА ОБЕЗБЕДУВАЊЕ ГРИЖА И ПОДДРШКА ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦА ОД ПРЕДУЧИЛИШНА ВОЗРАСТ	110
4.5. ПОЗИТИВНИ ЕКСТЕРНАЛИИ	112
5. ДЕЦА ШТО СЕ СООЧУВААТ СО РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО	116
5.1. КАПАЦИТЕТИТЕ НА ЗДРАВСТВЕНИОТ СИСТЕМ ПОД ВЛИЈАНИЕ НА КОВИД-19	117
5.2. ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ ЗДРАВЈЕТО НА ДЕЦАТА	122
5.2.1. Испорака на здравствени услуги	122
5.2.2. Имунизација	130
5.2.3. Ментално здравје на децата	132
5.2.4. Мајки и новороденчиња	133
Поле 3: Регионалните и етничките разлики во пристапот до гинеколошки услуги се влошуваат поради ковид-19	135
5.3. УПОТРЕБА НА АЛТЕРНАТИВНИ МЕТОДИ ВО ЗДРАВСТВЕНИОТ СИСТЕМ ЗА ВРЕМЕ НА КОВИД-19	136
6. ОДГОВОРИ НА ПОЛИТИКАТА И ПРЕПОРАКИ	138
6.1. ПОДДРШКА НА ДЕЦАТА И НА РОДИТЕЛИТЕ ОД РАНЛИВИ ГРУПИ	139
6.2. ЗАСИЛЕНИ НАПОРИ ЗА СООЧУВАЊЕ СО ДЕТСКАТА СИРОМАШТИЈА	143
Поле 4: Универзална гаранција за деца како долгорочна опција	150
6.3. ОБЕЗБЕДУВАЊЕ КОНТИНУИТЕТ ВО ПРОЦЕСОТ НА УЧЕЊЕ	151
6.4. УБЛАЖУВАЊЕ НА ЗДРАВСТВЕНИТЕ ПРОБЛЕМИ СУШТИНСКИ ЗА ДЕЦАТА	154
7. РЕФЕРЕНЦИИ	157

ЛИСТА НА ТАБЕЛИ

ТАБЕЛА 1: МЕРКИ ШТО СЕ ОДНЕСУВААТ НА ДЕЦАТА, А СЕ ПОВРЗАНИ СО ПОЛИТИКАТА ЗА СООЧУВАЊЕ СО КОВИД-19	32
ТАБЕЛА 2: ФИСКАЛНИ ТРОШОЦИ ОД МЕРКИТЕ НА ПОЛИТИКАТА ЗА КОВИД-19	36
ТАБЕЛА 3: ФИСКАЛНИ ИМПЛИКАЦИИ НА ОЛЕСНЕТИ КРИТЕРИУМИ ЗА КВАЛИФИКУВАНОСТ ЗА ГМП, ПО БРОЈ НА ДЕЦА ВО ДОМАЌИНСТВОТО - ГОДИШНО	38
ТАБЕЛА 4: ФИСКАЛНИ ИМПЛИКАЦИИ НА МЕРКИТЕ ЗА ЗАДРЖУВАЊЕ НА РАБОТНОТО МЕСТО, ПО БРОЈ НА ДЕЦА ВО ДОМАЌИНСТВОТО - МЕСЕЧНО	39
ТАБЕЛА 5: ЦЕЛОСНИ И ДИСТРИБУТИВНИ ФИСКАЛНИ ИМПЛИКАЦИИ НА ЕДНОКРАТНАТА ФИНАНСИСКА ПОДДРШКА	39
ТАБЕЛА 6: ПРОСЕЧЕН ПРИХОД НА РАСПОЛАГАЊЕ ПО ЧЛЕН НА ДОМАЌИНСТВО ПО ВОЗРАСНО ДОМАЌИНСТВО	72
ТАБЕЛА 7: ЕФЕКТ НА КОВИД-19 ВРЗ ДЕТСКАТА СИРОМАШТИЈА	76
ТАБЕЛА 8: ЕФЕКТИ ОД КОВИД-19 ВРЗ ДЕТСКАТА СИРОМАШТИЈА, СПОРЕД ПОЛ И ВОЗРАСТ	78
ТАБЕЛА 9: ЕФЕКТИ НА КОВИД-19 ВРЗ ДЕТСКАТА СИРОМАШТИЈА, СПОРЕД НЕКОЛКУ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ДОМАЌИНСТВОТА	80
ТАБЕЛА 10: РЕЗУЛТАТИ ОД ПИСА-ТЕСТОТ, СПОРЕД ЈАЗИКОТ	92
ТАБЕЛА 11: А ПРИСТАП ДО РЕСУРСИ ВО ДОМОТ, КОИ МОЖАТ ДА ПОМОГНАТ ПРИ УЧЕЊЕТО ОД ДАЛЕЧИНА	94
ТАБЕЛА 12: ПОДЕЛБИ ВО ИСКУСТВАТА ВО ДЕТСТВОТО ВРЗ ОСНОВА НА АКТИВНОСТИ ШТО ПОТТИКНУВААТ ПОДГОТОВНОСТ ЗА УЧИЛИШТЕ И ЗА УЧЕЊЕ	111
ТАБЕЛА 13: БРОЈ НА ЕПИДЕМИОЛОЗИ ВО ЈАВНИ ЗДРАВСТВЕНИ УСТАНОВИ	118
ТАБЕЛА 14: БРОЈ НА СПЕЦИЈАЛИСТИ ЗА ЗАРАЗНИ БОЛЕСТИ ПО РЕГИОНИ	118
ТАБЕЛА 15: ПЛАНИРАНИ И ДОПОЛНИТЕЛНИ ГОДИШНИ ТРОШЕЊА ЗА ДЕТСКИ ДОДАТОК	145
ТАБЕЛА 16: ПОТЕНЦИЈАЛНО ДОПОЛНИТЕЛНО ГОДИШНО ТРОШЕЊЕ ЗА ИЗМЕНИ И ЗА ДОПОЛНУВАЊА ВО ДЕТСКИ ДОДАТОК, ПО БРОЈ НА ДЕЦА ВО ДОМАЌИНСТВОТО	145
ТАБЕЛА 17: СИМУЛАЦИИ ЗА СТРУКТУРАТА НА СИРОМАШТИЈА ПО КОВИД-19, ОЛЕСНЕТ ДЕТСКИ ДОДАТОК	146
ТАБЕЛА 18: СИМУЛИРАНИ И ДОПОЛНИТЕЛНИ ГОДИШНИ ТРОШОЦИ ЗА ВОВЕДУВАЊЕ УНИВЕРЗАЛНА ГАРАНЦИЈА ЗА ДЕЦА (УГД)	147
ТАБЕЛА 19: ПОТЕНЦИЈАЛНО ДОПОЛНИТЕЛНО ГОДИШНО ТРОШЕЊЕ ЗА ВОВЕДУВАЊЕ УГД, ПО БРОЈ НА ДЕЦА ВО ДОМАЌИНСТВОТО	147
ТАБЕЛА 20: СИМУЛАЦИИ ЗА СИРОМАШТИЈА ПО КОВИД-19 ЗА УНИВЕРЗАЛНА ГАРАНЦИЈА ЗА ДЕЦА (УГД)	148

ЛИСТА НА ГРАФИКОНИ

ГРАФИКОН 1: БУЏЕТСКИ ТРОШЕЊА ЗА ПРОГРАМИ ПОВРЗАНИ СО ДЕЦА	41
ГРАФИКОН 2: ПРОМЕНИ ВО ДОПОЛНУВАЊЕТО НА БУЏЕТОТ ЗА 2020 ГОДИНА ВО ПЛАНИРАНИТЕ РАСХОДИ	41
ГРАФИКОН 3: ПРОМЕНИ ВО ПЛАНИРАНИТЕ РАСХОДИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ, ДОПОЛНУВАЊЕ НА БУЏЕТОТ ОД МАЈ 2020 ГОДИНА	42
ГРАФИКОН 4: ПРОМЕНИ ВО ПЛАНИРАНИТЕ РАСХОДИ ЗА ОБРАЗОВНИ ПРОГРАМИ, ДОПОЛНУВАЊЕ НА БУЏЕТОТ ОД МАЈ 2020 ГОДИНА	43
ГРАФИКОН 5: ПРОМЕНИ ВО ПЛАНИРАНИТЕ РАСХОДИ ЗА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА, ДОПОЛНУВАЊЕ НА БУЏЕТОТ ОД МАЈ 2020 ГОДИНА	45
ГРАФИКОН 6: ПРОМЕНИ ВО ДОПОЛНУВАЊЕТО НА БУЏЕТОТ ВО ПЛАНИРАНИТЕ РАСХОДИ ЗА ЗДРАВСТВЕНИ ПРОГРАМИ	46
ГРАФИКОН 7: ФСЛУЧАИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ПРИЈАВЕНИ ОД ЦСР	57
ГРАФИКОН 8: КОРИСНИЦИ НА ГАРАНТИРАНА МИНИМАЛНА ПОМОШ (ГМП), ДЕТСКИ ДОДАТОК (ДД) И ДОДАТОК ЗА ОБРАЗОВАНИЕ (ДО), МАРТ - МАЈ 2020 ГОДИНА	65
ГРАФИКОН 9: НОВИ БАРАЊА ЗА ГМП ПО ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ, САМО ДОМАЌИНСТВА СО ДЕЦА	65
ГРАФИКОН 10: НОВИ БАРАЊА ЗА ГМП СПОРЕД БРОЈ НА ДЕЦА ВО ДОМАЌИНСТВОТО	66
ГРАФИКОН 11: НОВИ БАРАЊА ЗА ГМП ПО БРОЈ НА ДЕЦА ВО ДОМАЌИНСТВОТО, ПО ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ	67
ГРАФИКОН 12: ПРОЦЕНТ НА ДЕЦА СО ДОСТАПЕН ИНТЕРНЕТ ВО ДОМОТ	81
ГРАФИКОН 13: УСЛОВИ НА ДОМУВАЊЕ (ПРОЦЕНТ НА ЗАСЕГНАТИ ДЕЦА)	83
ГРАФИКОН 14: РАЗЛИКИ МЕЃУ ДЕЦАТА ВО ЗАВИСНОСТ ОД БОГАТСТВОТО НА ДОМАЌИНСТВОТО	85
ГРАФИКОН 15: УЧИЛИШНА ПОЛИТИКА И ПРАКТИКА, КОИ ПРОМОВИРААТ УПОТРЕБА НА ДИГИТАЛНИ УРЕДИ	104
ГРАФИКОН 16: КАПАЦИТЕТ НА УЧИЛИШТЕТО ЗА ПОДОБРУВАЊЕ НА НАСТАВАТА И НА УЧЕЊЕТО СО КОРИСТЕЊЕ ДИГИТАЛНИ УРЕДИ	105
ГРАФИКОН 17: ПЕДИЈАТРИ НА 10.000 ДЕЦА И ГИНЕКОЛОЗИ НА 10.000 ЖЕНИ	119
ГРАФИКОН 18: ЕВАЛУАЦИЈА НА ОПШТИТЕ (МАТИЧНИТЕ) ЛЕКАРИ ЗА ЕФЕКТОТ НА КОВИД-19 ВРЗ ОСНОВНИТЕ ЗДРАВСТВЕНИ УСЛУГИ	124
ГРАФИКОН 19: НАМАЛУВАЊЕ НА ОБЕМОТ НА УСЛУГИ СПОРЕД ВИДОТ НА ЗДРАВСТВЕНАТА ЗАШТИТА, СОПСТВЕНОСТА НА ДАВАТЕЛОТ НА УСЛУГАТА И ВОЗРАСТА НА ПАЦИЕНТОТ	125
ГРАФИКОН 20: НАМАЛУВАЊЕ СПОРЕД ВИДОТ НА ДАВАТЕЛОТ НА ЈАВНИ ЗДРАВСТВЕНИ УСЛУГИ ЗА ОПШТА ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА И ЗА ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА НА ДЕЦА	126
ГРАФИКОН 21: БРОЈ НА УСЛУГИ ВО 10 НАЈЧЕСТИ ГРУПИ УСЛУГИ СПОРЕД ГЛАВНАТА ДИЈАГНОСТИЧКА КАТЕГОРИЈА	127
ГРАФИКОН 22: БРОЈ НА БОЛНИЧКИ УСЛУГИ ЗА ДЕЦА СПОРЕД ГЛАВНАТА ДИЈАГНОСТИЧКА КАТЕГОРИЈА	128
ГРАФИКОН 23: СТАПКИ НА СМРТНОСТ НА МАЈКИ И НА ДЕЦА	129
ГРАФИКОН 24: СТАПКИ НА ИМУНИЗАЦИЈА, ПО ТИП	131
ГРАФИКОН 25: БРОЈ НА УСЛУГИ ЗА МАЈКИ И ЗА НОВОРОДЕНЧИЊА	134

КРАТЕЧКИ

АВРСМ	Агенција за вработување на Република Северна Македонија
АПУЖ	Анкета за приходите и условите за живот
АРС	Анкета за работна сила
БДП	бруто домашен производ
БРО	Биро на за развој на образованието
ГМП	Гарантирана минимална помош
ДД	Додаток за деца
ДО	Додаток за образование
ЕБОР	Европска банка за обнова и развој на
ЕМИС	Информативен систем за управување со образованието
ЕУ	Европска унија
ИЈЗ	Институт за јавно здравје
ИКТ	информатичка и комуникациска технологија
Ковид-19	корона-вирусна болест од 2019 година
МЗ	Министерство за здравство
МИКС	Повеќеиндикаторско кластерско истражување
МКД	македонски денар
МК-МОД	Микросимулациски модел на даноци и надоместоци за Северна Македонија
ММФ	Меѓународен монетарен фонд
МОН	Министерство за образование и наука
МОТ	Меѓународна организација на трудот
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
НВО	Невладина организација
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка во Европа
ОЕЦД	Организација за економска соработка и развој
СЗО	Светска здравствена организација
УГПД	Универзална гарантирана помош за децата
УНДП	Програма за развој на Обединетите нации
УНИЦЕФ	Фонд за децата на Обединетите нации
УСАИД	Агенција на САД за меѓународен развој
ФЗО	Фонд за здравствено осигурување
ЦЈЗ	Центар за јавно здравје
ЦСОО	Центар за стручно образование и обука
ЦСР	Центар за социјална работа

1. ОСНОВА И ЦЕЛИ НА СТУДИЈАТА

Пандемијата предизвикана од глобалното ширење на корона вирусот, ковид-19 (во натамошниот текст: пандемија или ковид-19) ѝ наштети на социјалната, едукативната и на здравствената благосостојба на децата, при што најранливите се најтешко погодени. Децата се директно погодени, преку затворање на училиштата, затворање на воннаставните активности и установи за згрижување деца, социјалното дистанцирање и изолирање, што носи товар врз нивниот едукативен, когнитивен и емотивен развој, со ризик да го зголемат нивото на вознемиреност и на стрес.

Децата се, исто така, и индиректно погодени, преку намалувањето на приходите во домаќинството, со што се намалува нивната материјална и социјална благосостојба, се нарушува пристапот до социјална и здравствена заштита, додека за најтешко погодените тука е и ризикот од недоволна исхранетост. Клучно е да се разбере дека негативното влијание на кризата од ковид-19 може да биде особено силно за некои групи деца, вклучително и за тие што живеат во сиромаштија, деца со посебни потреби, деца лишени од родителска грижа, деца во притвор и така

натаму. Понатаму е важно да се нагласи дека таквото негативно влијание може да се прошири и по 2020 година и да ја продолжи детската сиромаштија во натамошните детски години, па и понатаму во животот (Елдер, 1999).

Искуствата од минатите економски кризи, кои тешко ги погодуваа децата во Северна Македонија, го оправдуваат очекувањето дека сегашната криза ќе има значителни долгорочни неповолни ефекти врз децата. Истражувањата и податоците што ја проценуваа глобалната финансиска криза од 2009 година покажаа дека децата се засегнати индиректно бидејќи „повеќе од една половина од домаќинствата (56,4 проценти) во Северна Македонија не беа во можност целосно да ги задоволат потребите за учење на своите деца, 8,8 проценти од децата имаа проблеми со пристапот до образование, додека 9,3 проценти немаа пристап до редовни прегледи на здравствена заштита“ (Геровска Митев, 2010). Исто така, сиромаштијата на двојките со деца меѓу 2008 година и 2010 година се зголеми за 3,4 процентни поени, додека кај другите домаќинства со деца за 5,5 процентни поени, во услови на послаб пораст на сиромаштијата на пресметковниот капитал од 2,2 процентни поени за истиот

период. Детската сиромаштија се зголеми од 34,1 проценти во 2009 година на 36,9 проценти во 2010 година¹.

Здравствениот одговор на ковид-19 нанесе тешки економски загуби и загуби на работни места во Северна Македонија. Со прогласувањето на вонредната состојба на 18 март 2020 година од страна на претседателот на државата, техничката влада² воведо строги мерки за изолација на населението, вклучувајќи и полициски час. Како резултат на ова, дел од економската активност тргна во индуцирана контракција бидејќи баровите, рестораните и трговските центри принудно се затворија.

¹Овие броеви на сиромаштија се засноваат на Анкетата за потрошувачка на домаќинства, пресметка која беше напуштена во 2010 година со воведувањето на Анкетата за приход и услови за живеење. Оттука, овие не треба да се споредуваат со нашите подоцнежни проценки засновани на АПУЖ.

²Назначена на 3 јануари 2020 година, со мандат од 100 дена за да се подготват и спроведат фер и демократски избори закажани за 12 април 2020 година. Ова значеше дека во моментот кога се појави кризата - воедно поврзана со затворањето на училиштата на 11 март 2020 година, Северна Македонија немаше функционален парламент, така што прогласувањето вонредна состојба од страна на претседателот беше единствениот правно издржан начин за враќање на креирањето политика кај владата.

Друг дел од економската активност значително се намали од затворањето на границите и ограничувањето на движењето, особено во угостителството и трговијата. МОТ / ЕБОР (2020) проценува дека е изгубен целосен еквивалент на цело работно време од околу 85.000 работни места (11,5 проценти од вкупното вработување) до средината на вториот квартал на 2020 година. За среќа, првичните податоци сугерираат дека вистинските загуби на работните места се намалени на минимум, особено поради шемите за субвенционирање на владата. Сепак, изгубен е значителен удел во приhodот. Со предвидувањата дека најголемото влијание врз економијата и пазарот на трудот се случило во (тековниот) вториот квартал на 2020 година³, приходите и загубите на работни места, всушност, може да станат зачудувачки поостри. Ова е многу веројатно дека ќе ја влоши сиромаштијата. Со стапка на сиромаштија на деца од 29,3 проценти, речиси секое трето дете (0-17 години) во Северна Македонија расте сиромашно (податоци за 2018 година од Анкетата за приход и услови за живеење, АПУЖ). Стапката на сиромаштија на домаќинствата со три или повеќе деца се неверојатни 50,2 проценти, па следува стапка од 33,5 проценти за сохранилите родители. Процентот на деца

што се сериозно материјално лишени - т.е. детската популација што не може да си дозволи најмалку 4 од 9 основни потреби, е највисока кај децата со 33,5 проценти. Вкупно, 9,4 проценти од сите деца во Северна Македонија страдаат од комбинација на ризици (сиромаштија од приход, материјална депривација и живеење во домаќинства без работа), речиси четирипати повеќе во однос на просекот на ЕУ-28. Постојните докази⁴ сугерираат дека домаќинствата на етничките Албанци сочинуваат повеќе од 40 проценти од најсиромашниот квинтил, со приходи на располагање само на две третини од тие на македонските врсници, а ромското население не е само концентрирано на дното од 40 проценти, туку е и многу под другите етнички групи во резултатот на пазарот

³Види [FT Opinion No. 44 for the expected economic recession and projection of GDP decline](#).

⁴Нема национално статистичко раздвојување според етничката припадност. Оттука, се користат алтернативни извори. Клучен извор за етничко раздвојување овде е Анкетата за квалитетот на животот во Македонија, која беше дизајнирана и собрана од „Finance Think“ во мај - јуни 2017 година. Види <http://www.financethink.mk/models/survey-on-quality-of-life-in-macedonia-2017/>

на трудот, човечкиот капитал и на другите индикатори за немонетарна сиромаштија. Системот за социјална заштита и на заштита на децата во Северна Македонија помина низ сеопфатна реформа во јуни 2019 година со цел дополнително да се намали сиромаштијата преку зголемување на паричниот трансфер и подобреното определување целна група. Со амандманите на законот се рационализира социјалната заштита и заштитата на децата со наметнување две главни измени: (а) воведување гарантиран минимален приход (гарантирана минимална помош) за сиромашните домаќинства и (б) отстранување на поголемиот дел од условите што се однесуваат на детски додаток, а со тоа значително зголемување на нивната покриеност. Промените вклучуваат напредна и подобрена интеграција на социјалните услуги, вклучително и такви со цел да се одговори на случаи на насилство врз деца. Паралелно, процесот на деинституционализација резултираше со ниедно дете во институција, придонесувајќи за обезбедување подобар квалитет на грижа во алтернативните форми на згрижување, во рамките на локалните заедници. Децата Роми остануваат изложени на најголем ризик од исклучување, вклучително

и перзистентноста на децата на улица - улични питачи.⁵ Трошоците за социјална заштита бележат растечки тренд од 15,5 проценти од БДП во 2019 година, вклучувајќи ги и трошоците за социјална помош, но сочинуваат само 1,4 проценти од БДП. Покрај тоа, само една четвртина од ваквите трошоци се однесуваат на деца (Петрески и Петрески, 2018). Сиромаштијата, социјалната исклученост и нееднаквоста имаат големо влијание врз степенот до кој децата се изложени на социјалните последици од ковид-19. Сиромашните домаќинства се помалку финансиски отпорни, повеќе се изложени на низок интензитет на работа, неформална работа и на загуби во работата. Неформалната работа, која во Северна Македонија се проценува на 18,5 проценти во 2018 година (Анкета за работна сила, APC), особено може да го загрози пристапот до здравствената и социјална заштита, кои се условени преку работата / вработувањето (ОЕЦД / МОТ 2019). Растењето и живеењето во сиромаштија и во социјална исклученост, исто така, влијае на низа непарични лишувања како недоволна исхранетост,

⁵[Извештај на Европската комисија за Северна Македонија, 2019](#)

лошо домување, прашања за санитарни услови, простор за игра или учење и можности за вклучување во учење преку интернет (ОЕЦД, 2020а). 18,2 проценти од домаќинствата во Северна Македонија немале пристап до интернет (податоци за 2019 година од Анкетата за кластери на повеќекратни индикатори за кластери). Здравствениот одговор на ковид-19 предизвика затворање на училиштата во Северна Македонија на 11 март 2020 година, вклучувајќи ги сите воннаставни активности за деца, јавни или приватни. Училиштата нема да се отворат повторно, барем на почетокот на следната учебна година, додека сегашните планови за повторно отворање на градинките на 1 јули, најверојатно, ќе бидат одложени. Затворањето на училиштата беше проследено со прилично брза реакција од страна на владата овозможувајќи преминување на учење од далечина, со цел да се спречат големи загуби во учењето, што, пак, може да се претвори во долгорочни негативни последици на човечкиот капитал. Предавањата преку интернет беа поддржани, иако не и задолжителни, додека националната платформа за образование „Едуино“ (<http://www.eduino.gov.mk/>) е развиена брзо интегрирајќи во себе видеопредавања, ресурси, игри

и разни активности за поддршка на образовниот процес. Националната телевизија емитуваше часови на ТВ во живо секој ден до крајот на учебната година на 10 јуни. Владата прогласи дека еден родител по дете до четврто одделение, вклучително со четврто одделение, во основно училиште треба да биде пуштен на платено отсуство, на товар на работодавецот, да се грижи за детето (децата). Состојбата пред ковид-19 со образованието сè уште може да ги влоши вкупните загуби во учењето. Иако основното и средното образование се задолжителни, неколку трендови укажуваат на влошување на квалитетот на образованието. Северна Македонија се соочува со опаѓање на процентот на трошоците за образование во БДП, што делумно го одразува намалениот број ученици и студенти (утврдено со демографските трендови). Во исто време, бројот на наставници се зголеми, а резултатите се влошија (Петрески и Петрески, 2018). Со фискалната децентрализација, општините се одговорни за администрирање на тековното трошење во образованието, што доведе до значителни разлики бидејќи поголемите општини ја искористија економијата на обем и подобрената ефикасност (Светска банка, 2019 година).

Сепак, недостигот од образовни ресурси и лошите услови за учење се очигледни, особено за откривање и дијагностицирање на потребите за учење на учениците од страна на наставниците.

Според процената на ПИСА 2018 (ОЕЦД, 2019с), учениците во Северна Македонија заостануваат значително во однос на своите врсници во другите земји и покрај неодамнешниот напредок. Во трите области со ранг - математика, читање и наука - македонските ученици имаат значително пониски оценки во однос на меѓународниот просек, па дури и пониски од просекот на ОЕЦД. Учениците од прво одделение во Северна Македонија имаат само 552 часови време на настава и во моментот кога имаат 14 години, тие просечно имаат 900 часа помалку настава во однос на учениците во другите земји на ОЕЦД (ОЕЦД, 2019а). Девојките постигнуваат во математика седум поени повисоко од момчињата и 19 поени во науката; овие родови јазови се пошироки или инверзни отколку во ОЕЦД. Резултатите од ПИСА 2018 покажуваат дека 11 проценти од варијациите во успехот на учениците во математика, а 10 проценти во науката се објаснуваат со социо-економската заднина, т.е. дека учениците што живеат во неповолни услови постигнуваат

пониски резултати од нивните врсници што се во поповолна положба, ако сè друго е еднакво.

Нееднаквоста во пристапот и во квалитетот на образованието е забележлива уште во предучилишното образование и може да се следи низ целиот систем. Вкупниот процент во предучилишното образование е низок, 36,8, со значителни разлики: 7,4 проценти од децата од најсиромашниот квинтил се вклучени во предучилишно образование, во споредба со 67,4 проценти од тие од најбогатиот квинтил; 53,9 проценти кај македонската етничка припадност, во споредба со само 14,1 проценти кај Албанците и само 11,4 проценти кај ромскиот етникум (МИКС, 2019). Ниското ниво на вклученост во системот на згрижување и на воспитание на деца од предучилишна возраст значи дека децата влегуваат во училиште неподготвени, без основна писменост и нумерички вештини. Другите индикатори поврзани со образованието откриваат значителни разлики меѓу учениците што живеат во сиромашни и во ситуирани домаќинства. На пример, 22,5 проценти од младите на возраст за средно образование што живеат во најсиромашните домаќинства не биле вклучени во образовниот процес (не посетувале редовно училиште),

во споредба со ниту еден таков случај од најбогатите домаќинства. Слично на тоа, и покрај тоа што е задолжително, стапките за завршување на средното образование се катастрофални меѓу најсиромашните сегменти, на 64,4 проценти, во споредба со 100 проценти кај најбогатите (МИКС, 2019). Овие бројки особено се зголемуваат во ромските населби.

Учењето на далечина наметнато од кризата со ковид-19 може да влијае на учењето преку најмалку два канала. Прво, особено се погодени децата со ограничен или никаков пристап до ресурси за учење и интернет, како и тие што живеат во неформални или преполни населби. Како илустрација, 58,8 проценти од децата имаат три или повеќе книги дома, процентот паѓа на 17,9 проценти кај најсиромашните и 12,4 проценти кај Ромите (МИКС, 2019). Таквата предизвикувачка околина може да биде случај за руралните домаќинства, семејствата со повеќе деца и за одредени етникуми - особено Ромите - кои веќе страдаат од други неповолности (на пр. 18,7 проценти од децата од ромските заедници не посетувале редовно основно училиште дури и пред ковид-19). На децата со посебни потреби им е особено тешко да се служат со учење од далечина и помала е веројатноста

дека имале пристапат до квалитетно образование и до успешно напредување низ системот. Вториот канал е засилување на влијанието на социо-економската заднина на родителите врз резултатите од учењето на децата. Поради воведувањето учење од далечина, родителите не само што треба да бидат вклучени во помагање на своите деца и во обезбедување на квалитетот на процесот на учење, туку и да обезбедат непречена транзиција кон учење од далечина, што може да се покаже особено неефикасно во неповолните средини (или финансиски или образовно), со што се ризикува влошување на образовните резултати и како последица на тоа напуштање на образованието, особено на средното образование. Како и во други земји, децата во Северна Македонија биле најмалку директно погодени од инфекцијата со самиот ковид-19. И покрај тоа што владата вовеле агрегатор на сите национални информации поврзани со ковид-19 (<https://coronavirus.gov.mk/>), не е предвидено расчленување на заразените лица по возраст. Сепак, доказите ја потврдуваат глобалната статистика, која открива дека стапките на хоспитализација кај симптоматски деца биле 10 и 20 пати пониски од средовечните и 25-100 пати пониски отколку

кај постарите лица (Verity et al. 2020). Сепак, пошироките ефекти на пандемијата врз здравјето на децата може да бидат значајни и влошени од постојниот недостиг на здравствениот систем. Резултатот од Северна Македонија на глобалниот индекс за здравствена безбедност (2019) е 39,1, што е рангирање на 90. место од 195 држави. Капацитетот за откривање и за известување (што опфаќа лабораториски системи, надзор и известување во реално време, епидемиолошка работна сила и интеграција на податоците во секторите здравство на човечка / животинска / животна средина) се смета за умерен, при што земјата постигнува малку под просекот (41,7, наспроти просек од 41,9). За жал, капацитетот на земјата за брз одговор реализира 33,1 значително под просекот од 38,4, со ранг на 112. место. Пред појавата на пандемијата, Северна Македонија се соочуваше со најголема перинатална смртност во Европа со 16 проценти во 2016 година и покрај тоа што речиси сите бремени жени примаат пренатална грижа и речиси на сите раѓања присуствувал квалификуван здравствен персонал (МИКС, 2019). Смртноста кај новороденчињата е во постојан пораст на 10,8 проценти во 2015 година, но

трендот потоа беше обратен. Во периодот 2005-2018 година, стапката на имунизација на ММР кај деца на возраст од 1 до 2 години се намали од 96 проценти на 83 проценти. Покриеноста на имунизацијата против мали сипаници останува мала, а големи епидемии и поврзани смртни случаи се регистрирани во 2018 година и во 2019 година⁶, кои властите успеаја да ги ограничат со напори за надоместување на пропуштените / одложени вакцини, и покрај значителните сомневања во вакцините (ИЈЗ, 2019). Покриеноста со вакцинацијата опаѓа како последица на влијанието на движењата против вакцинирање (антиваксерски движења). Лошата исхрана и недоволната физичка активност на децата се распространети во Северна Македонија. На пример, 13,1 проценти од момчињата и 9 проценти од девојчињата помали од 5-годишна возраст биле со прекумерна тежина (МИКС 2019).

⁶Види, исто така, овде: [link](#)

Според административните податоци на Фондот за здравствено осигурување, во 2019 година повеќе од 1,8 милион лица⁷ биле опфатени со здравствено осигурување. Ова укажува на голема покриеност со здравствено осигурување од 90 проценти. Податоците на МИКС се усогласени, што укажува на тоа дека повеќе од 95 проценти од децата се покриени со здравствено осигурување (МИКС 2019). Сепак, 20,5 проценти од луѓето имаат големи тешкотии во користењето на здравствените услуги (АПУЖ, 2018), што сугерира засилување меѓу ваквата тешкотија и сиромаштијата во приходите. Државните расходи за здравство постојано се намалуваат во последните 15 години, од 9 проценти во 2002 година на 6,1 проценти во 2017 година. Државните расходи за здравствена заштита на деца се намалија од 0,68 проценти од БДП во 2010 година на 0,63 проценти во 2017 година (Парнарчиева-Змејкова и Димковски, 2018). Плаќањата од џеб во вкупните здравствени трошоци се намалија со текот на времето, иако нивото од 31,9 проценти во 2017 година беше сè уште значително високо (податоци на Светска банка). Всушност, нееднаквоста во пристапот до здравство и квалитетот сè уште е широко распространета.

Петрески (2020) документира дека незадоволената потреба од лекар и финансискиот товар за посета на лекар се највисоки во најсиромашните делови. Етничката нееднаквост во здравството е особено изразена за ромската заедница, која, исто така, се соочува со намален животен век (AECOM, 2019). Пандемијата со ковид-19 може да ги влоши слабостите и да ги поништи неодамнешните придобивки во здравствената заштита на децата. Намалениот приход на домаќинствата може да ги присили сиромашните семејства да ги намалат трошоците за здравствена заштита или да го влошат квалитетот на храната и да предизвикаат нарушувања како недоволна исхрана и дебелина кај децата. Долгорочното влијание може потешко да се процени прецизно и зависи од степенот до кој пандемијата може да го намали пристапот до суштински репродуктивни интервенции, интервенции поврзани со мајчинството, новороденчињата и здравствени интервенции на децата, како што се антенатална грижа, присуство на квалификуван кадар при раѓање и третман на разни болести поврзани со децата. Покрај тоа, напорите и неодамнешните придобивки

⁷<http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/GODISEN%202019%20.pdf>

од имунизацијата против мали сипаници може да бидат намалени поради изгубениот фокус на властите. Конечно, децата може да се соочат со закани по нивното ментално здравје, ако затворањето и физичкото растојание ја зголемуваат нивната вознемиреност и таа на нивните родители. Родителите се особено изложени на притисокот од намалени приходи и ризици од загуба на работното место. За децата што се најранливи, акумулацијата на лишувања може да го зголеми нивото на стрес и да го наруши нивниот когнитивен развој. Главната цел на оваа студија е да се развие брза, детска и родово чувствителна социо-економска процена на среднорочно и на долгорочно влијание на кризата предизвикана од пандемијата со ковид-19 врз благосостојбата на децата во Северна Македонија. Особено, процената се фокусира на три комплементарни домени:

(i) влијание врз специфични сектори поврзани со децата: социјална заштита и заштита на децата, образование и здравствена заштита;

(ii) влијание врз детската сиромаштија; и

(iii) влијание врз јавните финансии, особено капацитетот на владата да реагира и да го намали

влијанието на кризата преку јавните инвестиции во клучните сектори поврзани со децата.

Методологијата што се користи во оваа студија ги вклучува следниве алатки и пристап:

а) Собирање примарни податоци преку интервјуа.

За целите на оваа студија беа спроведени 28 длабински интервјуа, со широк спектар на засегнати страни во трите сектори (социјална заштита и заштита на децата, образование и здравство) во кои беа вклучени владини службеници, професионалци, практичари, претставници на ГО, наставници, психолози, педагози и лекари. Покрај прашањата што се однесуваат на застапениот сектор, испитаниците беа прашани и за дополнителни финансиски потреби наметнати од пошироките ефекти од кризата со ковид-19.

б) Собирање на примарни податоци преку анкета.

Истражувачите спровеле истражување со лекари од општа практика (општ лекар, вклучително и матични лекари, педијатри и гинеколози), што резултирало со 236 одговори, што претставува 14,8 проценти од целото население. И покрај тоа што не се претпоставува целосна застапеност, стапката на одговор на

истражувањето обезбедува доволна хетерогеност за да се обезбедат масивни агрегатни одговори.

с) Собирање административни податоци.

Од Министерството за труд и социјална политика се собрани ограничени и избрани административни податоци за да се добие првичен впечаток за социјалните ефекти од кризата врз домаќинствата и децата. Административни податоци се собрани и за планираните и извршени фискални трошоци од Министерството за финансии, како и за низа индикатори поврзани со здравствената состојба од Министерството за здравство. Податоците што се однесуваат на реакцијата на пазарот на трудот и за извршувањето на владините субвенции за мерките за задржување на вработување се собрани од Агенцијата за вработување и од Управата за јавни приходи.

д) Собирање секундарни податоци преку истражување.

За различни делови од студијата се користени две клучни истражувања: Анкета за приход и услови за живеење (АПУЖ) 2018 беше искористена во безбедната просторија на Државниот завод за

статистика преку употреба на податоците на индивидуално ниво. Новообјавеното Мултииндикаторско кластерско истражување (Multiple Indicator Cluster Survey) 2019 година беше искористено преку збирните податоци објавени од Државниот завод за статистика⁸.

е) Микросимулација.

Симулацијата се заснова на контурите на моделот за микросимулација на даноци и на придобивки од МК-МОД (МК-MOD), кој првично е изграден и го одржува Financial Think⁹. За целите на оваа студија се користени одбрани карактеристики на моделот и беше прекалибриран на најновиот АПУЖ 2018. Под одредени претпоставки, вежбата за моделирање симулира ефекти на пандемијата врз сиромаштијата кај децата, но и служи за мерење на сиромаштија и на фискални ефекти на неколку предлози за политика.

⁸Достапно [тука](#)

⁹МК-МОД е статичен модел, кој применува кориснички-дефинирани правила за даноците и недовмест врз микроподатоци за поединци и за домаќинства, кој ги пресметува ефектите од овие правила врз доходот на домаќинствата, а потоа продуцира резултати – сè уште на микрониво. Моделот е базиран на STATA. Види повеќе [тука](#)

f) Канцелариска анализа.

Додека во моментот глобалната литература е сè уште бедна во строгата процена на влијанието на ковид-19 врз благосостојбата на децата, а да не говориме за домашната литература, во оваа анализа се користат неколкуте достапни извештаи или за да се споредат глобалните со локалните очекувања или за да се упати на очекуваните ефекти (особено тие што се поврзани со порастот на БДП и со развојот на пазарот на трудот) во Северна Македонија. Анализирани се и државниот буџет и неговиот ребаланс, како и сите уредби на владата по прогласувањето вонредна состојба.

Структурата на студијата е следна. Дел 2 го разгледува одговорот на Владата на Северна Македонија на ковид-19, со посебен осврт на чекорите на политиката кои директно и индиректно влијаат врз благосостојбата на децата. Се обезбедува процена фокусирана на децата за фискалните импликации на најновите мерки на политиката. Посебно внимание се посветува на програмите поврзани со децата во државниот буџет и се проценуваат променетите приоритети во тековните и во инвестициските трошоци соодветни за децата, како што е наметнато со неодамнешниот

ребаланс на буџетот. Дел 3 го проценува влијанието на пандемијата во секторот социјална заштита и заштита на децата. Исто така, овој дел го симулира влијанието врз сиромаштијата кај децата и вклучува кратка дискусија за низа индикатори на непарична сиромаштија. Делот 4 го проценува влијанието на пандемијата врз резултатите од образованието кај децата, додека дел 5 врз здравствениот резултат. Делот 6 дава простор за одговор на политиката и ги разгледува симулираните и потенцијалните фискални импликации на неколку предлози на политиката каде што е можно.

2. ОДГОВОРОТ НА ВЛАДАТА НА КОВИД-19 ВО ОДНОС НА ДЕЦАТА

Со прогласување вонредна состојба на 18 март 2020 година, законодавната моќ премина во рацете на владата. Ова подразбираше дека сите мерки на политика и измени, кои поинаку бараа измени во законот или измени од страна на парламентот, се спроведени со донесување одредби со законска сила од страна на владата. Овој дел ги разгледува декретите што се директно или индиректно суштински за децата и ги проценува нивните фискални импликации. Потоа, делот дава дискусија за дополнетиот буџет, исто така, усвоен како одговор на пандемијата.

2.1. ОДГОВОР НА ПОЛИТИКАТА НА КОВИД-19 ПРЕКУ ДОНЕСУВАЊЕ УРЕДБИ СО ЗАКОНСКА СИЛА

2.1.1. Уредби што влијаат на децата

Владата усвои три пакети мерки на политика за да се соочат со негативните последици од ковид-19. Тие беа дизајнирани да се соочат со четири основни ризици: ризик од ширење инфекција; економски ризик, вклучувајќи загуба на приход и влошување на квалитетот на животот на најранливите граѓани; ризик од нарушен

пристап до услуги; и ризик од влошување на процесот на учење. Одговорот на политиката групиран околу овие ризици е особено важен за децата, директно или индиректно. Соодветните уредби со законска сила се анализираат во **табела 1**.

Спроведените мерки за спречување ширење на инфекцијата вклучуваат: затворање граници, поттикнување социјално растојание, наметнување строги патни ограничувања, забрана за движење на граѓаните, вклучувајќи полициски час, носење заштитни маски и дезинфекција итн. Во текот на одредени периоди, полицискиот час беше порестриктивен за децата, отколку за другите возрасни групи, намерно наметнати за да се избегне контакт со стари лица и да се спречи потенцијална зараза на постарите од асимптоматските носители на вируси кај децата. Всушност, повеќето од директните мерки беа насочени кон заштита на децата од ризик од инфекција. Овие понатаму опфаќаа: i) продолжување на надоместот за отсуство поради бременост, породување, родителство и посвојување за новороденчиња, ii) продолжување на роковите за поднесување барање за парична помош за новороденче, за давање право на родителски

додаток (за трето и за четврто дете) и за посебен детски додаток, како и укинување на проверката за посетување на училиште како критериум за исплата на додаток за образование, iii) затворање училишни, предучилишни и воннаставни училишни објекти и iv) откажување на државниот испит за матура.

Како резултат на овие мерки, образовниот систем е најстрого засегнат, со што се засилува ризикот од влошување на процесот на учење. За да се соочи со ова, владата почна со пристап за учење од далечина, меѓутоа, без унифицирана и цврста структура низ училиштата. Националната платформа за образование (<http://www.eduino.gov.mk/>) и емитирањето структурирани ТВ-предавања секој ден беа брзо иницирани за поддршка на учењето преку интернет. Губењето на пристапот до услуги за грижа и за школување беше ублажено со одлуката на владата според која вработените родители (едно семејство) на деца до 10-годишна возраст имаат право на отсуство платено од работодавецот.

Владата изработи два вида интервенции на политика за да спречи загуба на приход и да одржи квалитетен живот на граѓаните. Првиот имаше цел да ги заштити работните места

и ликвидноста на најпогодените компании и вклучи субвенционирање плати во приватниот сектор и социјални придонеси, одложување претплати за данок на добивка, заеми по поволни услови и гаранции за заем и одредена поддршка за специфични сектори. Две клучни мерки за задржување на вработеноста вклучуваат субвенција за компаниите со пад на приходите од 30+ проценти за време на пандемијата во однос на просекот од 2019 година, за нивните работници што добиваат до 39,900 МКД нето-плата, со сума од 14.500 МКД по работник; како и субвенција од 50 проценти од социјалните придонеси до нивото на просечната плата. Двете беа поставени како заемно ексклузивни, со исклучок на компаниите во туризмот, транспортот и во угостителството, на кои им беше дозволено да ги комбинираат. МОТ / ЕБОР (2020) укажува на тоа дека првата мерка има јасна предност според нејзината дарежливост.

Вториот вид интервенција има цел одржување на социјалната стабилност на најранливите граѓани преку зголемување на пристапот до услуги и олабавување на критериумите за подобност за гарантираната минимална помош (ГМП) и за придобивката од невработеност.

Олабавувањето на критериумите за ГМП опфаќаше поседување недвижен имот во кој живее домаќинството, автомобил постар од пет години и градежна парцела помала 500 м², од кои сите пред тоа се сметаа за неподобни. Покрај тоа, критериумот за приход требаше да се процени на приходите од претходниот месец, за разлика од претходно, кога се проценуваа приходите од претходните три месеци, што значи и брз влез на домаќинствата во системот за ГМП, откако нивните приходи паднаа поради ковид-19. Олабавувањето на критериумите за добивање надомест за невработеност вклучува проширување на квалификуваноста за сите лица што ја изгубиле својата работа од која било причина (од нивна страна или од страната на работодавецот) во март и во април, критериуми што претходно беа значително построги. Оваа група понатаму вклучуваше еднократна финансиска поддршка за приматели на ГМП и регистрирани активни невработени (активни баратели на вработување) со 9.000 денари и ниско платени работници (кои во 2019 година и во 2020 година добија приход понизок од 15.000 МКД месечно) и млади (16-29) во редовно образование со 3.000 МКД. Оттука, само една

мерка поврзана со приходот е директно насочена кон децата (0-17) и тоа само маргинално.

Дизајнирани на овој начин, директните мерки што се однесуваат на децата остануваат бедни и не ги покриваат сите ризици што потенцијално влијаат врз децата. Покрај тоа, само две од осум директни мерки имаат фискална импликација: продолжено родителско отсуство од работа заради бременост, породување, родителство и посвојување; и еднократна финансиска поддршка за млади (16-29). Дел од откриените ризици со директните мерки поврзани со децата се покриени преку индиректните мерки, насочени кон работниците и домаќинствата како целина. Субвенциите за плати и за социјални придонеси, олабавените критериуми за подобност за минимална гарантирана помош и еднократната финансиска поддршка обезбедија минимален приход за живот, додека децата во овие домаќинства индиректно се заштитени од материјално лишување.

Понатаму, индиректните мерки го опфатија ризикот од немање пристап до услуги за домаќинства што се лишени на материјално ниво, вклучително и деца, со: i) проширување

на здравствената заштита на лицата на кои им е одземено правото на задолжително здравствено осигурување за да можат да користат здравствени услуги поврзани со дијагностицирање и со третман на корона вирусот преку Фондот за здравствено осигурување, ii) одложување на обврската за плаќање наемнини за социјални станovi и iii) паричен надомест за покривање дел од трошоците за потрошувачка на енергија за април до септември 2020 година. Сите овие мерки влијаеја врз децата на повеќе начини: со спречување на домаќинството да западне во сиромаштија, со обезбедување децата да имаат пристап до тестирање и третман за ковид-19 и со обезбедување минимален пристап до услуги. Покрај поширокото покритие на ризикот, индиректните мерки имаат посилни фискални импликации бидејќи една половина од нив подразбираат некаков вид исплати од страна на владата.

Табела 1: Мерки што се однесуваат на децата, а се поврзани со политиката за соочување со ковид-19

Ризик	Мерка на политиката	Целна група (насоченост кон децата)	Фискални импликации	Сектор
Директни мерки на политиката поврзани со децата				
Ризик од ширење на инфекцијата	Затворање на училиштата	Деца на училишна возраст	X	Образование
	Откажување државен испит за матура	Матуранти	X	Образование
	Затворање на предучилишните установи	Деца на предучилишна возраст	X	Образование
	Затворање воннаставни активности	Сите деца	X	Образование
	Продолжувањето на платеното родителско отсуство од работа заради бременост, породување, родителство и посвојување продолжува да трае сè до истекот на привремените мерки против ширењето и спречувањето на ковид-19.	Ново-роденчиња и деца	√	Социјална заштита
	Продолжување на роковите утврдени во Законот за заштита на децата за поднесување барање за исполнување на правото на еднократна парична помош за новороденче, барање за исполнување / продолжување на правото на родителски додаток (трето и четврто дете) и посебен детски додаток, како и за проверка на критериумите за посетување на училиште за плаќање додаток за образование.	Деца	X	Социјална заштита

Ризик	Мерка на политиката	Целна група (насоченост кон децата)	Фискални импликации	Сектор
Загуба на приходи	Еднократна финансиска поддршка преку исплата на платежна картичка за набавка на домашни производи во износ од 3.000 МКД	Младите 16-29 години во редовно образование (само државно образование)	√	Социјална заштита
Намален пристап до услуги	Обезбедување родители што работат (еден по домаќинство) на деца до 10 години да бидат пуштени на платено отсуство	Вработени родители на деца на возраст од 0 до 10 години	X	Социјална заштита
Влошување на процесот на учење	Преминување кон учење од далечина	Деца	X	Образование
	Образование преку предавања емитувани на националната телевизија	Деца	X	Образование
Индиректни мерки на политиката поврзани со децата				
Ризик од ширење на инфекцијата	Затворање на државните граници	Сите граѓани	X	Здравство
	Парцијална затвореност	Сите граѓани	X	Здравство
	Изолација - карантин	Инфицирани лица и лица што биле во контакт со заразени лица	X	Здравство
Загуба на приходи	Социјална заштита за време на вонредна состојба преку релаксирани критериуми за квалификуваност за ГМП	Материјално лишени домаќинства со приход помал од ГМП	√	Социјална заштита
	Задржување на вработеноста преку субвенционирање социјални придонеси за компаниите погодени од ковид-19, за месеците април и мај 2020 година	Вработени во погодените компании (приближно, тие со загуба на приходи > 30 проценти)	√	Социјална заштита

Ризик	Мерка на политиката	Целна група (насоченост кон децата)	Фискални импликации	Сектор
	Задржување на вработеноста преку финансиска поддршка за компаниите погодени од здравствената и од економската криза предизвикана од ковид-19, за исплата на плати за април и за мај 2020 година, максимум 14.500 МКД по работник	Вработени во погодените компании (приближно, тие со загуба на приходи > 30 проценти), со просечна тримесечна плата пониска од 39.900 МКД	√	Социјална заштита
	Еднократна финансиска поддршка преку исплата на платежна картичка за набавка на домашни производи во износ од 3.000 МКД (работници со ниски плати) и 9.000 МКД (приматели на ГМП и невработени)	Поединци со ниски приходи, приматели на ГМП и невработени	√	Социјална заштита
	Проширување на покриеноста на придобивките од невработеност преку релаксирани правила за подобност	Сите лица што ги загубија своите работни места меѓу 11 март и 30 април	√	Социјална заштита
Намален пристап до услуги	Одложување на обврската за плаќање наемнини за социјални станови	Станари во социјални станови	X	Социјална заштита
	Паричен надомест за покривање на дел од трошоците за потрошувачка на енергија за април до септември 2020 година	Материјално лишени домаќинства со приход помал од ГМП	√	Социјална заштита
	Проширена здравствена заштита	Сите граѓани	X	Здравство
Извор: Службен весник на Република Северна Македонија				

2.1.2. Фискална распределба на трошоците

Како што е прикажано во табела 1, некои од мерките на политиката за ковид-19 имаат фискални импликации. Продолжувањето на родителското отсуство од работа заради бременост, породување, родителство и посвојување е единствената директна мерка со фискални импликации (освен маргиналните импликации за деца 0-17 од еднократната финансиска поддршка за млади 16-29 години). Во **табела 2** се дадени постојните податоци за покриеноста и за планираните или потрошени средства за мерките за ковид-19. Таа сугерира дека Фондот за здравствено осигурување е дополнително буџетиран со 1,6 милиони евра за покривање на трошоците за продолжувањето; оваа цена, најверојатно, ќе се зголеми доколку се наложи дополнително продолжување на почетокот на јуни 2020 година. Со мерките се покриени околу 2.200 корисници. Најголем дел од средствата се потрошени за мерки за задржување вработување, кои, исто така, имаат голема покриеност. Од друга страна, дополнителното покривање и трошењето за ГМП останува многу ниско, барем до крајот на мај, и покрај засиленото поднесување апликации во јуни 2020

година. Следните три табели ја продлабочуваат анализата на ефектите од мерките на политиката за ковид-19 врз децата преку разгледување на распределбата на дополнителни плаќања меѓу семејствата со различен број деца. Ги симулиравме трошоците на трите групи мерки на политиката што влијаат индиректно врз децата - олеснување на критериумите за ГМП, мерки за задржување на вработеноста и еднократна финансиска поддршка - и користевме АПУЖ податоци за процена на влијанието на дистрибуцијата врз децата. Пресметките поврзани со проширување на бенефицијата за невработеност не беа направени бидејќи транзициите на пазарот на трудот (губење на работа) за одредени типови раскинување на договорот не се забележани во податоците на АПУЖ.

Како што се покажуваат калкулациите во **табела 3**, симулираната годишна потрошувачка на ГМП пред ковид-19 (вклучително и субвенцијата за енергија) изнесуваше околу 22 милиони евра, додека силата на олабавените критериуми се проценува на дополнителни 6,6 милиони евра на годишно ниво, најголем дел од зголемувањето се објаснува со намалувањето на приходот на поединци, место со олеснети

Табела 2: Фискални трошоци од мерките на политиката за ковид-19

Мерка на политиката	Период на важење на мерката	Број на корисници поради ковид-19	Просечно чинење по корисник (МКД)	Вкупно трошење поради ковид-19 (мил.МКД)
Продолжување на родителското отсуство од работа заради бременост, породување, родителство и посвојување	11 март - сè додека не се отповика	2.200 корисници / поединци*	45.455	100*
Олеснување на критериумите за ГМП, вкл. проширување на енергетската субвенција	1 април – 31 мај 2020 година	231 домаќинства	10.767	2,5
Олеснување на критериумите за добивање надомест поради невработеност	11 март – 30 април 2020 година	3.796 корисници / поединци**	17.327	49,8***
Задржување на вработеноста преку финансиска поддршка на компании со 14.500 денари по работник	1–30 април 2020 година	134.201 работници	13.986	1.877,0
	1–31 мај 2020 година	124.054 работници	13.792	1.733,2
	1-30 јуни 2020 година	79.219 работници	13.953	1.103,9
Задржување на вработеноста преку субвенционирање социјални придонеси	1–30 април 2020 година	2.531 компании	n.a.	n.a.
	1–31 мај 2020 година	2.463 компании	n.a.	n.a.
	1-30 јуни 2020 година	2.101 компании	n.a.	
Еднократна поддршка за лица со ниски приходи	Еднократно 1 јуни 2020 година	324.479 поединци*	5.307	1.722*
<i>Извор:</i> Фонд за здравствено осигурување; Управа за јавни приходи; Министерство за труд и социјална политика; Агенција за вработување. * Се однесува на проценетиот број од страна на владата или на број добиен преку дополнителни информации што ги споделуваат владините службеници. ** Се однесува на барања за добивање право на надомест поради невработеност само поради соодветната уредба доставена до АВРМ. 2.957 барања се одобрени до 2 јули 2020 година, 1 одбиено, додека 838 обработени. *** Броевите се однесуваат само на износот на одобрените апликации.				

критериуми за сопственост на имотот. Треба да се спомене дека овие бројки се теоретски максимум и подразбираат дека сите новоквалификувани приматели може да аплицираат за ГМП. Сепак, од посебен интерес е различното влијание, а не нивото само по себе. Дополнителните проектирани средства за оваа мерка се многу повисоки од реализацијата април-мај 2020 година, што веројатно е резултат на многу ниската свест за проширената покриеност, особено меѓу најранливите. Во табелата е прикажано и влијанието на распределбата на дополнителните средства што треба да се потрошат и открива дека тие се прилично пропорционални на распределбата на домаќинствата по нивниот број на деца, со исклучок на домаќинствата со три или повеќе деца. Тие добиваат значително повеќе од дополнителните средства во споредба со нивниот удел во вкупното домаќинство и оттука, од тој аспект, мерката за политика може да се смета за детска. Со оглед на тоа дека сиромаштијата е највисока кај домаќинствата со повеќе од три деца, експанзијата на ГМП може да се смета како многу поволна за сиромашните (pro-poor).

Во **табелата 4** се симулираат месечните трошоци на мерките

за задржување на вработеност со оглед на правилата утврдени во соодветните уредби. Во моментот, тие се во сила веќе три месеци, така што вкупната проценета цена е трипати поголема од прикажаната во табелата. Се користи класификацијата на секторски влијанија од МОТ / ЕБОР (2020), доделувајќи 15 проценти, 35 проценти и 90 проценти на компаниите што се погодени соодветно на средно, средновисоко и на високо ниво, кои искусиле намалување на приходот што надминува 30 проценти. Покрај ова, се претпоставува дека сите компании се определиле за финансиска поддршка од 14.500 денари по работник, додека само компаниите во туризмот, угостителството и во транспортот ги искористиле и двете, според одредбата на уредбата. Резултатите сугерираат дека мерката опфаќа околу 181.000 работници, што претставува теоретски максимум и оттука е некако над остварената бројка¹⁰ од 124.000 - 134.000 работници.

¹⁰Остварената бројка се разликува од теоретскиот максимум, меѓу другото, затоа што не зема предвид никакви ефекти во однесувањето, како на пример одлуката на компаниите да не аплицираат иако ги исполнуваат условите, можноста да бидат одбиени заради задоцнети или нецелосни поднесоци и така натаму.

Табела 3: Фискални импликации на олеснети критериуми за квалификуваност за ГМП, по број на деца во домаќинството - годишно

Нема деца во домаќинството корисник	Процент на домаќинствата	Симулирано трошење врз основа на правила за 2020 година (мил. МКД)	Симулирано трошење со релаксирани критериуми (мил. МКД)	Потребни се дополнителни средства заради ковид 19 (мил. МКД)	Удел на социјалната помош поради ковид-19
0	62.4%	628.8	874.5	245.7	60.6%
1	17.0%	197.1	263.7	66.6	16.4%
2	14.2%	124.8	146.2	21.4	5.3%
3	4.5%	331.7	363.3	31.6	7.8%
4 или повеќе	1.9%	82.8	123.2	40.4	10.0%
ВКУПНО	100.0%	1,365.2	1,770.9	405.7	100.0%
<i>Извор: Пресметки на авторите засновани на податоците од АПУЖ за 2018 година.</i>					

Исто така, проценетите месечни трошења што се движат меѓу 37 и 43 милиони евра се повисоки од остварениот трошок од 28,2 милиони евра за април 2020 година и 30,5 милиони евра за мај 2020 година. Со повторното отворање на економијата, бројките дополнително се намалија во јуни 2020 година. Покриеноста на субвенциите за социјални придонеси се проценува на околу 20.000 работници (околу 3.000 компании) и 0,7 милиони евра месечно, што е, исто така, повисоко од реализацијата, иако не се добиени информации за трошоците.

Анализата на распределбата на влијанието на мерките за задржување на вработувањето, прикажана во табела 4, укажува на тоа дека овие мерки се во

мал дел во интерес на децата затоа што домаќинствата со едно и со две деца, особено, добиваат поголем процент од средствата, отколку нивниот удел во вкупното домаќинство. Овој резултат не произлегува од дизајнирањето на самите мерки (чишто одредби не се поврзани со децата), туку веројатно од повисоката зачестеност на родители што работат (во споредба со вработените самохрани родители) во левиот дел од распределбата на платите.

Конечно, во **табела 5** се прикажани трошоците за еднократните мерки за поддршка. Вкупната цена се проценува на околу 31 милион евра, што е над државната проекција од 28 милиони евра. Во однос на распределбата,

Табела 4: Фискални импликации на мерките за задржување на работното место, по број на деца во домаќинството - месечно

Нема деца во домаќинството корисник	Процент на домаќинствата	Погодени работници	Од кого: Работници во туризмот, транспортот и во угостителството	Мерка на МКД 14.500 (пониска граница, мил. МКД)	Износ на мерка од 14.500 денари (горна граница, мил. МКД)	Трошоци за помош од СИК 50% во секторите што се најмногу засегнати (милиони денари)	Удел на помошта за задржување на вработување поради ковид-19 (просечно)
0	62.4%	97,232	11,064	1,233.6	1,409.9	23.2	53.6%
1	17.0%	39,494	4,794	501.1	572.7	10.0	21.8%
2	14.2%	32,094	3,586	407.2	465.4	7.9	17.7%
3	4.5%	8,056	519	102.2	116.8	1.2	4.4%
4 и повеќе	1.9%	4,608	144	58.5	66.8	0.1	2.5%
ВКУПНО	100%	181,483	20,107	2,302.6	2,631.5	42.5	100%

Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ.

Забелешка: Мерката 14.500 МКД има долна и горна граница затоа што доколку работодавецот реши да отпушти работници привремено заради виша сила, ќе има право да плати од 50 до 80 проценти од платата. За појаснување, во долната граница се претпоставува дека една половина од работодавците бараат 75 проценти од финансиската помош.

мерката е, исто така, продетска бидејќи повисоките пропорционални акции на средствата одат кај домаќинства со деца.

Табела 5: Целосни и дистрибутивни фискални импликации на еднократната финансиска поддршка

Нема деца во домаќинството корисник	Процент на домаќинствата	Средства потрошени за еднократна поддршка	Удел на еднократна поддршка за ковид-19
0	62.4%	956.8	49.4%
1	17.0%	448.4	23.2%
2	14.2%	275.9	14.3%
3	4.5%	148.6	7.7%
4 и повеќе	1.9%	106.1	5.5%
ВКУПНО	100%	1,935.8	100%

Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ.

2.2. ОДГОВОРОТ НА ПОЛИТИКАТА НА КОВИД-19 ПРЕКУ ПЕРАСПРЕДЕЛБА НА ДРЖАВНИОТ БУЏЕТ

Иницијалниот финансиски одговор на владата на напливот на ковид-19 се состоеше од прераспределување во рамките на постојниот буџет. Имено, Министерството за здравство веднаш префрли средства од превентивните програми како одговор на ковид-19 за да овозможи непречена набавка на медицински материјали и опрема за давателите на здравствени услуги. Фондот за здравствено осигурување, исто така, издвои средства за најпогодените јавни здравствени установи во вкупна вредност од 1,3 милион евра. Оваа поддршка ги опфати давателите на услуги од првите редови како Клиниката за инфективни болести, Институтот за јавно здравје, центрите за јавно здравје, болниците што обезбедуваат третман на заразени пациенти и други даватели на услуги што беа засегнати директно или индиректно во почетниот опсег.

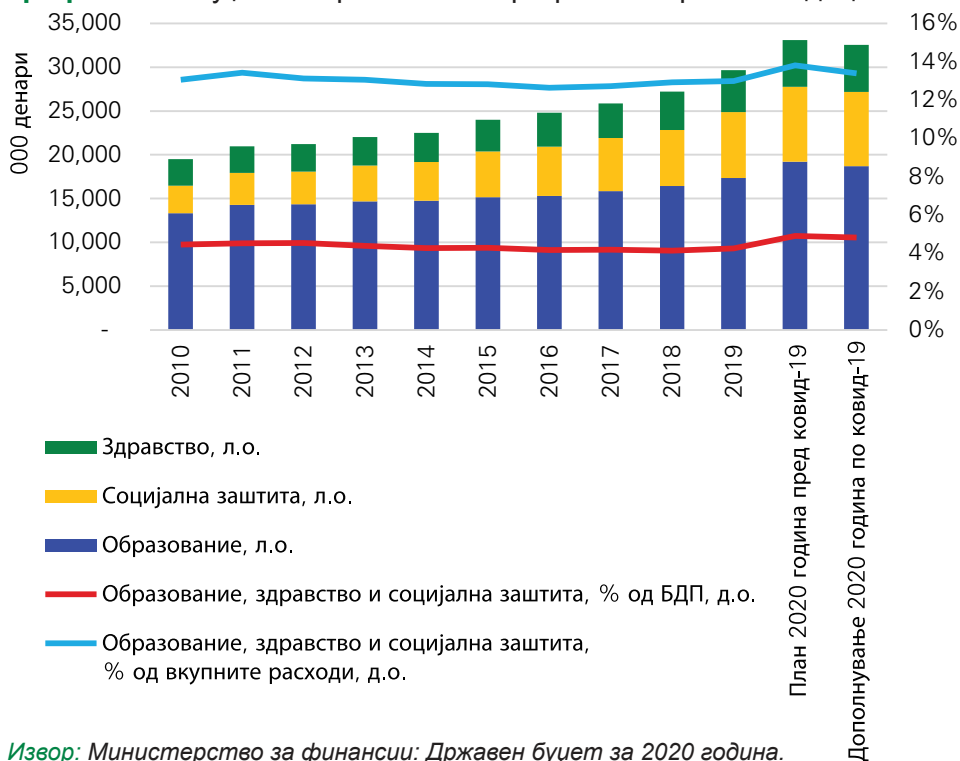
Ребалансот на буџетот, кое наметна поголеми прераспределби, беше донесено подоцна, во средината на мај 2020 година, со интегрирање на претходните прераспределби. Иако ова дополнување, секако, ги

одржуваше, па дури и ги зголеми средствата за поддршка на здравствената реакција на кризата - меѓу другото, предвидувајќи двомесечно зголемување на платите кај здравствената работна сила за 20 проценти, тоа изврши значителни намалувања што влијаеја врз децата.

Една неодамнешна студија (Петрески и Петрески, 2018) покажа дека трошењето на владата за деца пред пандемијата не го следело општото зголемување на државните расходи. **Графикон 1** потврдува дека вкупните буџетски средства наменети за програми за деца се зголемиле меѓу 2000 и 2019 година, иако нивниот процент во БДП и во вкупните расходи на владата стагнирал во најдобар случај. Сепак, пред ковид -19 буџетскиот план за 2020 година предвидува зголемување на трошоците за деца на 538,1 милиони евра, што претставува 4,9 проценти од БДП. Разочарувачки, ребалансот на буџетот од мај 2020 година направи намалување на издвоените средства за програми поврзани со децата. Со намалувањето на економијата, ваквите кратења се чинат минорни како удел во БДП и во вкупните расходи.

Графикон 2 прикажува појасна слика за ребалансот на буџетот. Вкупните расходи

Графикон 1: Буџетски трошења за програми поврзани со деца

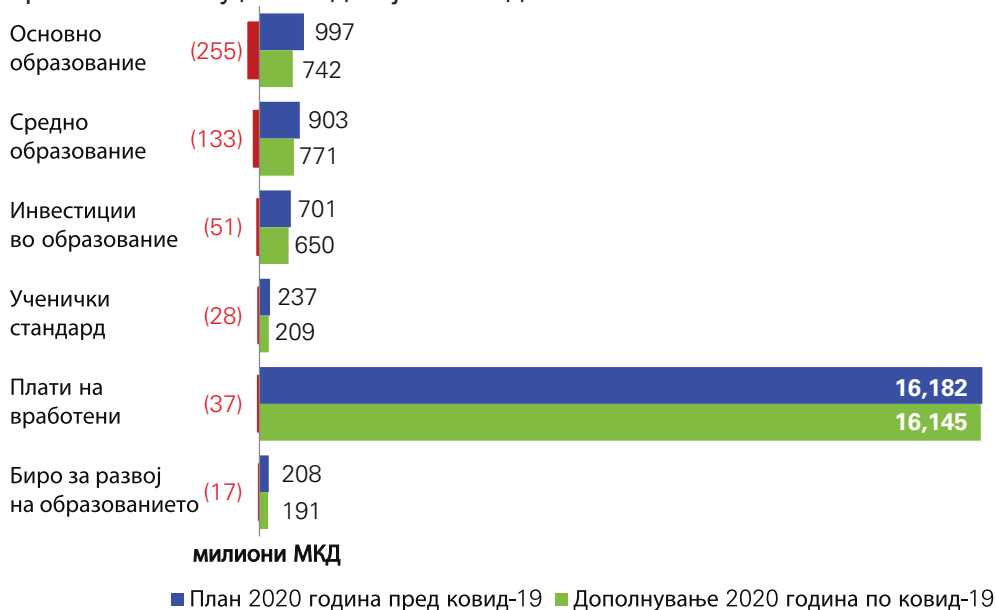
Извор: Министерство за финансии: Државен буџет за 2020 година.

Графикон 2: Промени со ребалансот на буџетот за 2020 година во планираните расходи

Извор: Министерство за финансии: Државен буџет за 2020 година - почетен план и ребаланс на буџетот.

Графикон 3: Промени во планираните расходи за образование, ребаланс на буџетот од мај 2020 година

***Забелешка:** Намалувањето на распределбите, во милиони денари, е прикажано со црвена боја.*

***Извор:** Министерство за финансии: Државен буџет за 2020 година - почетен план и ребаланс на буџетот.*

се зголемија како резултат на итните потреби за финансирање на мерките на политиката за соочување со ковид-19, но, сепак, планираните трошоци се намалени за 2,6 проценти за програмите за образование и за 0,6 проценти за социјална заштита. Трошоците за здравствени програми за деца се зголемија за 0,4 проценти.

Графикон 3 ги прикажува прераспределбите во образованието. Основното образование е најмногу погодено со намалување од 26 проценти. Расходите во средното образование се

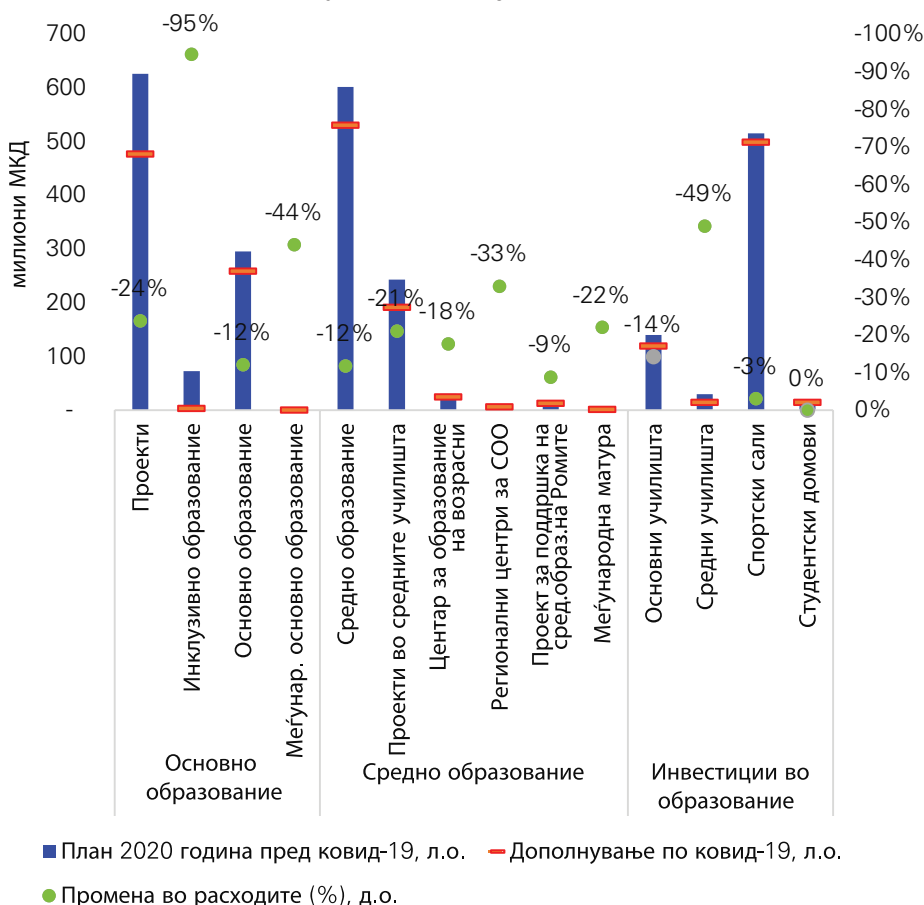
намалени за 14 проценти, додека средствата за инвестиции и стандардот на учениците за 12 проценти и за 7 проценти, соодветно. Како и да е, загрижувачки е што и покрај итната потреба од развој на капацитетите на кадарот, буџетот на Бирото за развој на образованието е намален за 8 проценти, вклучувајќи ги и трошоците за професионален развој на кадарот во основно и во средно образование. Сепак, платите на персоналот останаа непроменети, што е особено индикативно со оглед на тоа дека 85 проценти од вкупното

трошење во образованието спаѓа во оваа категорија.

Преминувањето кон учење на далечина и драматичната промена во испораката на наставата по избувнувањето на ковид-19 останува клучен предизвик за следната учебна година 2020/2021 година, а кратењата во планираните расходи создаваат ризик од недостиг на средства во

случај да се јави потреба да се инвестира во алтернативни начини на настава во основните и во средните училишта.

Графикон 4: Промени во планираните расходи за образовни програми, ребаланс на буџетот од мај 2020 година

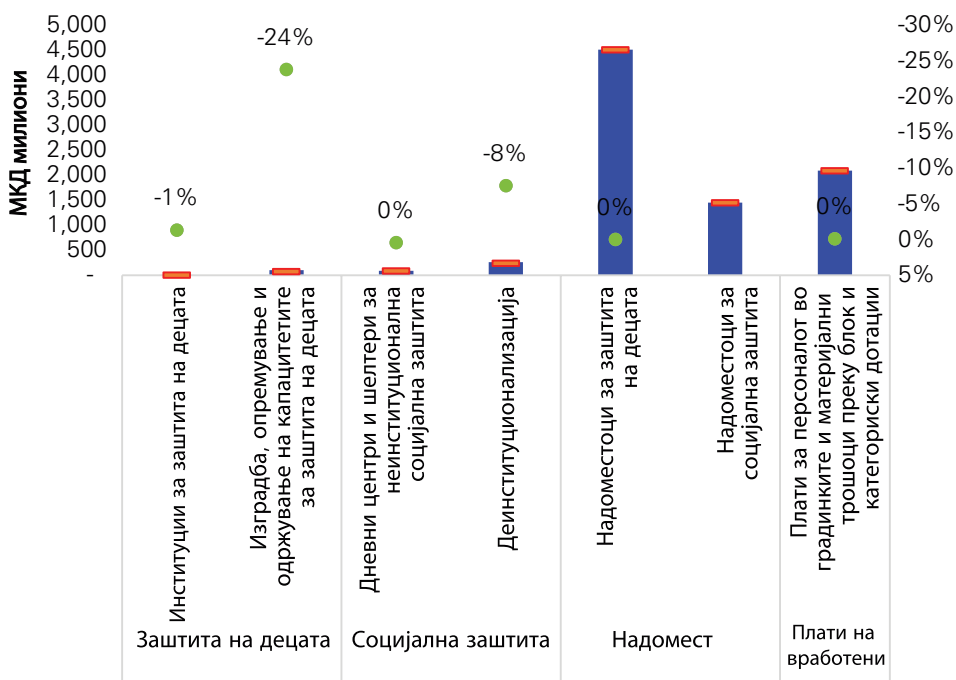
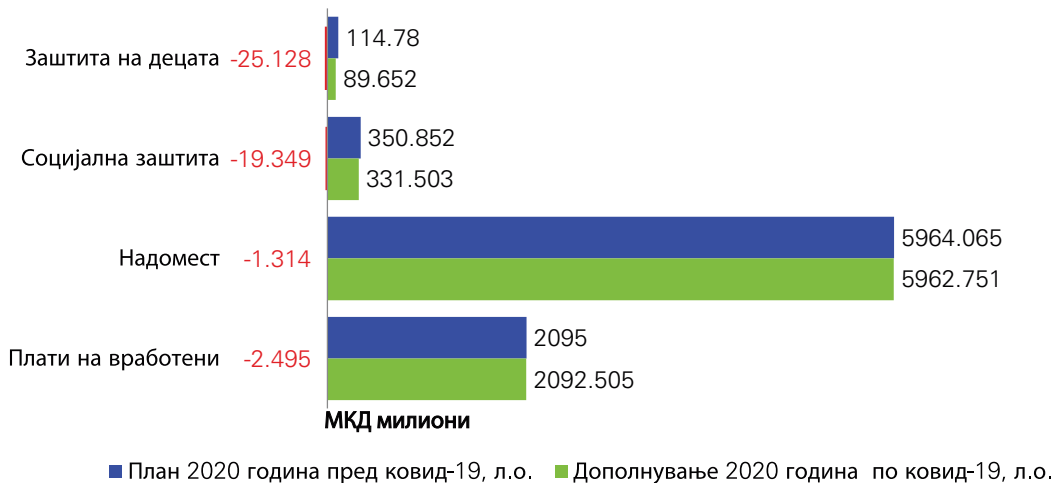
Извор: Министерство за финансии: Државен буџет за 2020 година - почетен план и ребаланс на буџетот.

Петрески и Петрески (2018) понатаму откриваат дека инвестициите во развојни програми (инфраструктурни инвестиции, инклузивно образование и проекти¹¹) и пред ковид-19 веќе биле маргинализирани и немало структурни промени низ годините за да се подобри оваа состојба. Измените извршени со ребалансот на буџетот од 2020 повторно го кратат финансирањето на програмите за развој. Иако намалувањето на трошоците не е драматично, намалувањето во развојната компонента е обемно (**графикон 4**). Поголемуто намалување на апсолутни услови, очекувано, произлегува од програмите со поголеми издвоени средства. Инвестициите во инфраструктурата во основните и во средните училишта се значително намалени. Ова, секако, го ограничува капацитетот на владата да инвестира во нови итни потреби за просторно приспособување на училиштата кон пандемијата. Покрај тоа, инклузивното образование претрпе сериозен удар под ковид-19 бидејќи неговата оригинална распределба беше намалена за зачудувачки 95 проценти. Како резултат на тоа, ранливите ученици може да изгубат пристап до услуги што се предвидени во рамките на одредена програма.

Трошоците за социјална заштита на децата се намалија за 0,6 проценти (графикон 5, горниот панел). Сепак, за разлика од намалувањето на трошоците за образование, вкупното трошење на социјална заштита е во голема мера незасегнато од кретењата. Иако ова е позитивно, тоа, всушност, може да биде одраз на недостигот од директни мерки на политиката поврзани со децата што имаат фискални импликации (види табела 1). Покрај тоа, детските додатоци и платите на персоналот се одржуваа на штета на развојната компонента на социјалната заштита на децата: средствата за градење, опремување и за одржување предучилишни установи и објекти за заштита на децата се намалени за 24 проценти (**графикон 5**, долен панел). Како и во случајот со образовниот сектор, ваквите кретења на расходите дополнително ги намалуваат капацитетите за финансирање на предучилишните установи за адаптација во услови на долготрајна криза и потенцијалниот втор бран на пандемијата наесен.

¹¹Во изминатата деценија се спроведени различни мерки; на пример: таблет за секое дете, интернет во секое училиште, компјутер за секое дете, екстерно тестирање итн. Сепак, не е целосно јасно дали овие типови проекти се финансираат од буџетската линија за „проекти“.

Графикон 5: Промени во планираните расходи за социјална заштита на децата, ребаланс на буџетот од мај 2020 година

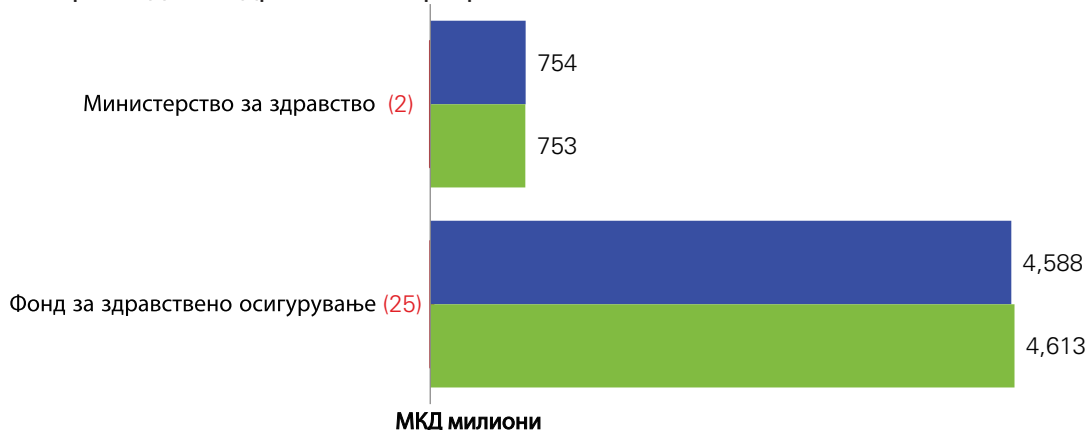

■ План 2020 година пред ковид-19, л.о. ■ Дополнување 2020 година по ковид-19, л.о.
● Промена во расходите (%), д.о.

Забелешка: Намалувањето на распределбите, во милиони денари, е прикажано со црвена боја.

Извор: Министерство за финансии: Државен буџет за 2020 година - почетен план и ребаланс на буџетот.

Графикон 6: Промени со ребалансот на буџетот во планираните расходи за здравствени програми

■ План 2020 година пред ковид-19, л.о. ■ Дополнување 2020 година по ковид-19, л.о.

***Забелешка:** Намалувањето на распределбите, во милиони денари, е прикажано со црвена боја.*

***Извор:** Министерство за финансии: Државен буџет за 2020 година - почетен план и ребаланс на буџетот.*

Трошењата за децата во здравството се зголемија за 0,4 проценти (**графикон 6**), главно поради прераспределбите за да се зголеми буџетот на Фондот за здравствено осигурување.

Тоа ги одразува дополнителните трошења за ковид-19, вклучувајќи ја и мерката на политиката за продолжување на платеното отсуство од работа на родител заради бременост, породување, родителство и посвојување. Единствената категорија што претрпе намалување се трошоците за ретки болести.

2.3. ФИСКАЛНИОТ КАПАЦИТЕТ ЗА УБЛАЖУВАЊЕ НА ЕФЕКТИТЕ ОД КОВИД-19

Пандемијата на ковид-19 ја поттикна владата да воведи мерки на политика за да ги задржи и да ги намали негативните ефекти од неа. Според МОТ / ЕБОР (2020), услугите за храна и за пијалаци, малопродажба, транспорт, складирање, лични услуги, производство на храна, градежништво и сродни специјализирани активности и услуги биле најпогодени сектори. Погодени се три четвртини од вработените и од компаниите во Северна Македонија. Самовработените и микробизнисот се наоѓаат во критична состојба (Finance Think, 2020 година) бидејќи тие или беа целосно затворени или мораа драстично да ја намалат својата активност, додека имаа ниски олеснувања за кризата. Ваквите движења се одразија негативно на државниот буџет. Како резултат на намалената економска активност, приходите во буџетот значително се намалија во април и во мај, со прогноза на годишен пад од 11,5 проценти во однос на првичниот буџетски план за 2020 година (Министерство за финансии, 2020 година). Од друга страна, владата ги зголеми буџетските расходи

што се однесуваат на кризата од ковид-19. Двојниот ефект силно го погоди буџетскиот дефицит, достигнувајќи 6,8 проценти од БДП, во однос на првичниот план од 2,4 проценти, што го прави апсолутното зголемување за 529 милиони евра. Покрај тоа, се јавува огромна финансиска потреба што произлегува од отплата на долг за надворешно задолжување во износ од 1,2 милијарда евра што доспева во текот на следните две години, од кои 477 милиони евра доспеваат во 2020 година. Дури и на почетокот на кризата во март, беше јасно дека потребата за задолжување веднаш се зголеми и дека задолжувањето дома значително го ограничува просторот за водење лабава монетарна политика. Оттука, додека првиот обид за позајмување од приватните пазари (на пр., “bridge-to-bond” позајмување) од околу 400 милиони евра не успеа поради брзо затегнување на условите, беше овозможено Северна Македонија да ја искористи својата квота во рамките на ММФ од 176 милиони американски долари. Брзо, Светската банка ја реорганизираше својата рамка за позајмување од 140 милиони американски долари; исто така, следуваат вакви потези и од Европската банка за обнова и развој и ЕУ. По умереноста на пазарните услови,

Министерството за финансии издаде еврообврзница во износ од 700 милиони евра на крајот на мај. Иако ги обезбедија потребите за финансирање, овие чекори го зголемија јавниот долг, при што процените се движеа од 56 проценти до 58 проценти до крајот на 2020 година, што е повеќе од 48 проценти од пред една година. Претставувајќи значително оптоварување, таквиот резултат го ограничува фискалниот простор за круцијални јавни инвестиции и испорака на јавни услуги на среден рок.

Ваквите фискални последици од кризата предизвикана од ковид-19 ќе го ограничат среднорочниот фискален простор за програми поврзани со децата. Со оглед на начинот на однесување на буџетскиот дизајн и одредувањето на приоритетите кај инвестициите во последната деценија, развојната компонента поврзана со децата е изложена на најголем ризик да претрпи намалувања и прераспределување, особено инвестициите во градежништво и во реконструкција на предучилишни и на училишни објекти и средствата насочени кон подигнување на квалитетот на услугата. Покрај тоа, ќе има засилени потреби за дополнителни ресурси (човечки ресурси, материјали, меки вештини, дигитализација) за да

се соочат со какви било ефекти од ковид-19 во раното детско образование, школување и здравствена заштита на децата.

Процената на потребите идентификуваше различни основни работи за секој сектор. Претставниците од образовниот сектор ја нагласија потребата за поефикасен пристап до интернет и меки вештини за наставниот кадар за предавање на далечина. Поради старосната структура на наставниот кадар, често наклонет кон повисока возраст, недоволната подготвеност на кадарот со вештини за дигитализација - користењето и префрлувањето меѓу платформите на интернет, подготовката и објавувањето материјали, испораката во реално време - и понатаму се клучен предизвик. Според еден практичар од областа:

"СИТЕ НИЕ ИМАМЕ ЗНАЕЊЕ ЗА ИНТЕРНЕТ, НО ПОТРЕБНА НИ Е ДЕТАЛНА И СЕОФАТНА ОБУКА ЗА УЧЕЊЕ ОД ДАЛЕЧИНА. ДА СЕ ОБЕЗБЕДИ ТОА НА НАСТАВНИОТ КАДАР... ТОА НЕ ТРЕБА ДА БИДЕ ЕДНОДНЕВЕН ИЛИ ДВОДНЕВЕН СЕМИНАР, ТУКУ ДОЛГОРОЧНА ОБУКА".

Еден стручњак од областа се согласува дека надградба на капацитетите за вештини за далечинско учење е најголем приоритет, иако посочи дека испораката на учење од далечина мора да биде унифицирана низ целиот систем:

“ВО МОМЕНТОВ ИМАМЕ ИЗОЛИРАНИ СЛУЧАИ КОГА, НА ПРИМЕР, ВО ПРИЛЕП И ВО СТРУМИЦА НАСТАВНИЦИТЕ ОДРЖАА ВИСТИНСКИ ЧАСОВИ НА ИНТЕРНЕТ, А ДЕЦАТА ЗНАЕЈА ДЕКА ЌЕ БИДАТ „ВО УЧИЛНИЦАТА“ МЕЃУ 9 И 12 ЧАСОТ. СЕПАК, ОВА НЕ Е СЛУЧАЈ СО СИТЕ УЧИЛИШТА, СО СИТЕ НАСТАВНИЦИ, ЗА СИТЕ ДЕЦА!”

Истиот заклучок излезе од Бирото за развој на образованието, во кој се вели:

“НИЕ МОРА ДА БИДЕМЕ ПОДГОТВЕНИ ЗА ПОТЕНЦИЈАЛНО ПРОШИРУВАЊЕ НА НАСТАВАТА ОД ДАЛЕЧИНА, ЗА НАВРЕМЕНО ОБУЧУВАЊЕ НАСТАВНИЦИ, КАДЕ ШТО ТАКВАТА ОБУКА ЌЕ ПОЧНЕ СЕГА И ЌЕ ТРАЕ СЕ ДОДЕКА НЕ ПОЧНЕ СЛЕДНАТА УЧЕБНА ГОДИНА”.

Пристапот до интернет и техничката опрема е суштинска и за децата и за наставниот кадар. Еднакво неопходно е да се осигури дека сите тие имаат пристап до унифицирана мрежна платформа со лиценца. [Ова подразбира постојана инвестиција во надградба на постојната платформа]. Покрај тоа, механизмот за координација меѓу сите вклучени фактори во процесот на учење од далечина мора да се подобри. Учењето од далечина, сигурно, ќе ја зголеми потребата од дополнителни ресурси во текот на летните месеци од 2020 година, што веројатно ќе создаде натамошен фискален притисок врз буџетот, по намалувањето во секторот за

образование во ребалансот на буџетот од мај 2020 година.

Во секторот социјална заштита се утврдени различни видови потреби, но потребата за приспособување на предучилишните установи според протоколите за одржување растојание е врвен приоритет. Засегнатите страни вклучени во создавањето политики ги посочуваат главните предизвици:

“ВО ГРАДИНКИТЕ, ГРУПИТЕ СЕ ГОЛЕМИ, ОСОБЕНО ЗА ДЕЦА ОД 3 ДО 6 ГОДИНИ. СО ПРОТОКОЛОТ, ТРЕБА ДА СЕ ОДРЖИ РАСТОЈАНИЕ ОД 1,5 ДО 2 МЕТРА МЕЃУ МАСИТЕ. ОТУКА, АДАПТАЦИЈАТА НА ПРОСТОРОТ ВО ГРАДИНКИТЕ СО ПРЕТПОСТАВЕНИ 20 ДЕЦА ПО ГРУПА ОСТАНУВА КЛУЧЕН ПРЕДИЗВИК.”.

Адаптацијата ќе биде особено предизвик со оглед на намалувањето на инвестициите во образовната инфраструктура во буџетот за 2020 година.

Понатаму, затворањето на предучилишните установи влијае врз испораката на социјални услуги во земјата, како резултат на недостиг од персонал. Претставникот на Министерството за труд и социјална политика (МТСП) нагласува дека има тешкотии во испораката на услугите како резултат на ограничените човечки ресурси поради користењето на родителското отсуство за деца до 10-годишна

возраст. Покрај тоа, и човечки и финансиски ресурси беа идентификувани како недоволни и за другите одредби и услуги за социјална заштита.

“ЧОВЕЧКИТЕ РЕСУРСИ СЕ СЕКОГАШ ПОТРЕБНИ, ОСОБЕНО ЗА ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА. НА ПРИМЕР, ИМАШЕ МОМЕНТИ КОГА СИТЕ ТИМОВИ ОТИДОА ДА РАБОТАТ НА ТЕРЕН, ШТО ПОРАНО НЕ СЕ СЛУЧИЛО”.

Неколку сектори во социјалниот план на кризата од ковид-19 - особено секторот за социјална заштита во рамките на МТСП и центрите за социјална работа - ги идентификуваа потребите за поголема институционална координација и соработка со локалната власт. Токму центрите за социјална работа ја нагласија потребата од дополнителни ресурси за да се соочат со влијанието на кризата врз најранливите деца.

Во здравството, најголема е потребата за лична заштитна опрема за превенција на инфекции. Заштитната опрема, главно, се состои од работи што се носат и користат за заштита на здравствените работници: ракавици, маски, наметки или скафандери, штитници за лице, капи за главата, гумени чизми, средства за дезинфекција. Општите лекари, кои беа анкетирани за оваа анализа, споменаа дека количината на основна заштитна опрема обезбедена од Министерството за здравство е недоволна.

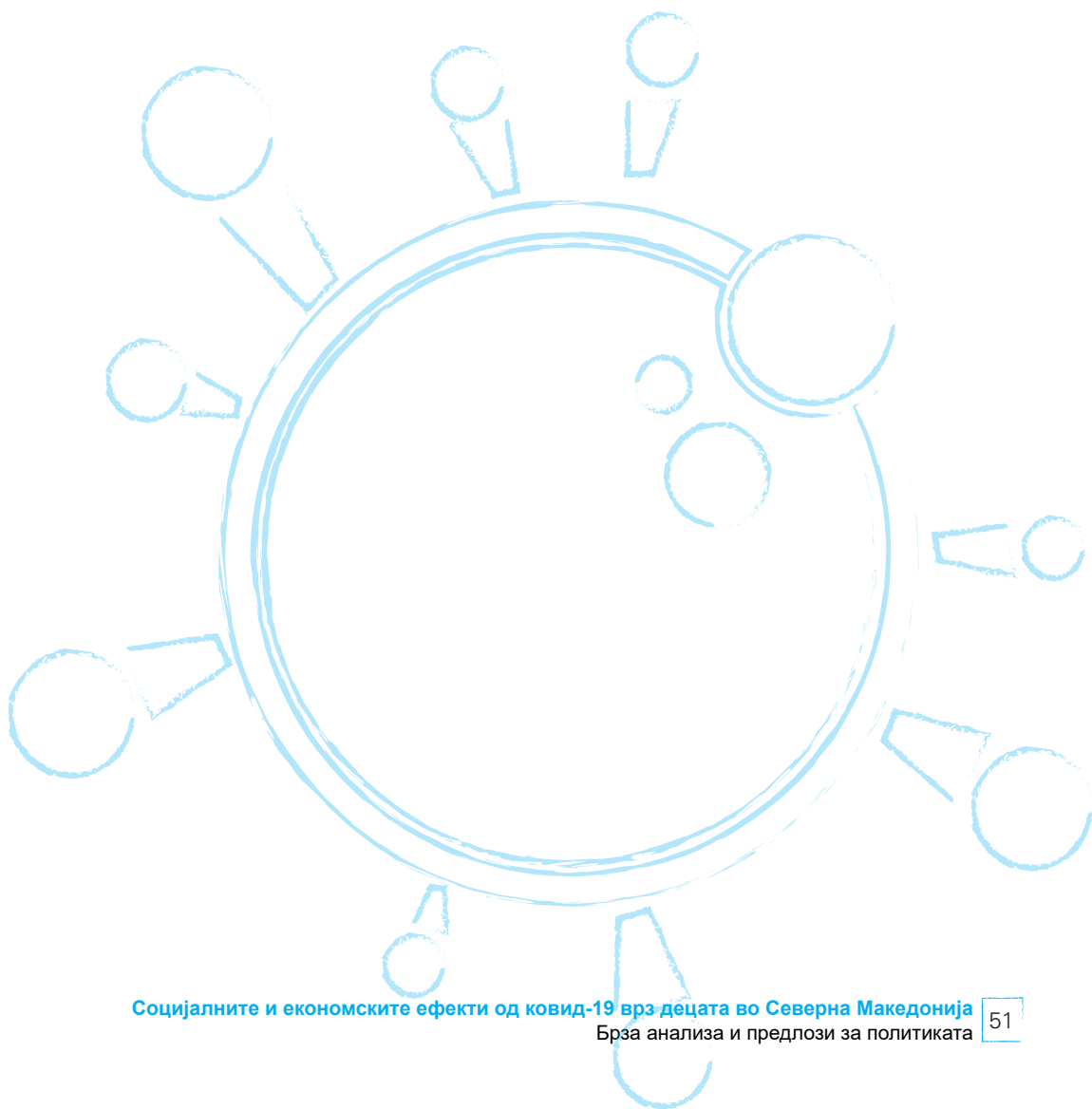
Покрај тоа, цените на овие производи се зголемија, додека здравствените работници често беа во ситуација сами да плаќаат за нив:

НИЕ САМИ ЈА НАБАВИВМЕ ЗАШТИТНАТА ОПРЕМА И БЕШЕ ТЕШКО... НЕМАВМЕ ДОНАЦИИ, ЦЕНИТЕ НА МАСКИТЕ НАГЛО СЕ ЗГОЛЕМИЈА. ОТТУКА, НАШЕТО ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА ПЛАТИТЕ ОД 15 ПРОЦЕНТИ СЕ СТОПИ СО КОРОНАТА.

Сепак, во овој момент, вреди да се спомене дека се интензивираа донациите во средства и во натура (главно на опрема што се посочува како ретка), од ЕУ, други земји, агенции за развој, корпоративен сектор и граѓани. Од почетокот на јуни 2020 година, вкупните донации изнесуваа 3,3 милиони евра.

Од дискусијата произлегува дека финансискиот притисок во целина, особено на трошењата и на програмите поврзани со децата, ќе биде засилен, особено ако кризата се одолжи наесен. Зголемените финансиски потреби во трите сектори - образование, здравство и социјална заштита - ќе се спротивстават на ограничениот фискален простор и растечкиот буџетски дефицит и јавниот долг. Поставувањето цели за трошење во клучните области поврзани со децата за следните години може да помогне во среднорочното планирање и

ублажување на негативните ефекти на кризата од ковид-19 врз децата. Поточно, креаторите на политиката треба да имаат цел зачувување на трошењето во буџетски линии што соодветствуваат на трошење во врска со децата, барем на ниво на првичниот буџет за 2020 година.

3. ДЕЦА ШТО СЕ СООЧУВААТ СО СОЦИЈАЛНИ РИЗИЦИ И СО РИЗИК ОД СИРОМАШТИЈА

Социјалните ризици и предизвиците што ги искусија децата во Северна Македонија за време на пандемијата од ковид-19 се директни и индиректни. Директните социјални ризици се предизвикани од затворањето на дневните установи, вклучително предучилишните установи, училиштата, како и центрите за дневно згрижување, како што се тие за децата со посебни потреби. Ограничената мобилност, исто така, директно влијаеше на правата и на потребите на децата без родители и родителска грижа или деца на разведени родители

за да воспостават свои редовни контакти или со своите старатели или со родителот што го дели родителското право. Индиректните ризици се поврзани со губење на работното место или намалени економски можности кај членовите на домаќинствата, што доведува до зголемена финансиска несигурност, како и ризик од сиромаштија и од материјално лишување кај децата.

Во ова поглавје се оценува давањето социјални услуги, како и побарувањата за паричен надомест и испораката на

паричен надомест за деца и / или семејства со деца во текот на првите месеци на пандемијата на ковид-19 (март - мај 2020 година). Поглавјето има цел да го утврди видот на социјалните ризици, како и профилот на ранливите категории деца во Северна Македонија за време на пандемијата, така што овие ризици и ранливост се лесно поддржани за време на вториот очекуван врв на оваа пандемија, или во иднина криза што вклучува повеќе ризици за благосостојба на децата. Во посебен дел, поглавјето дава квантитативна процена за тоа како може да се развива стапката на сиромаштија кај децата како резултат на ковид-19.

3.1. УСЛУГИ ЗА ДЕЦА И ЗА СЕМЕЈСТВА ЗА ВРЕМЕ НА КОВИД-19

Рана детска едукација и грижа. Од 11 март 2020 година, сите предучилишни установи за згрижување и за образование на деца во Северна Македонија (градинки, центри за ран развој на децата) се затворени за да се спречи ширењето на ковид-19. Од ова се погодени речиси 40.000 деца, кои се опфатени со грижа и со едукација во 109 предучилишни установи (Државен завод за статистика, 2019 година).

Затворањето на предучилишните установи поради пандемијата дојде во период кога Владата се обидува да ја прошири предучилишната инфраструктура и посетеност, особено во руралните области и кај Ромите, со адаптирање на достапната јавна инфраструктура со скратени програми за предучилишни деца (Програма за развој на заштита на децата во 2020 година). Податоците од Мултииндикаторското кластерско истражување (МИКС) за 2018-19 година покажуваат дека само 45,8 проценти од децата во Северна Македонија, една година помлади од официјалната возраст за влез во основно образование, посетуваат програма за рано детско образование. Ниско присуство на образование во раното детство е забележано кај деца од рурални средини (27,9 проценти), деца од најсиромашни домаќинства (10,4 проценти) и деца, чијашто глава на домаќинството е од албанска етничка припадност (5,4 проценти). Бидејќи повеќето ранливи семејства се борат да излезат на крај за време на пандемијата, натамошното влошување на пристапот до рано образование и грижа, особено кај овие домаќинства, претставува опасен ризик.

Покрај запрениот пристап до предучилишните установи, пандемијата ја влоши и безбедноста на храната и / или сиромаштијата со храна кај децата. Според Евростат, во 2018 година, 49,5 проценти од децата на возраст од 16 и повеќе години се соочувале со сиромаштија со храна (или неможност да си дозволат оброк со месо, пилешко, риба или вегетаријански еквивалент секој втор ден). Овој процент беше дури и поголем кај возрасната група од 16 до 24 години и изнесуваше 57 проценти. Бесплатен пристап до градинките, вклучително и бесплатни оброци, е предвиден за деца од домаќинства што биле погодени од природна непогода (т.е. пожар, поплава или земјотрес), како и за децата на самохрани родители што се корисници на ГМП. Покрај тоа, околу 200 деца Роми се, исто така, корисници на слободен пристап до предучилишно образование, засновано на проект меѓу Ромскиот фонд, Министерството за труд и социјална политика и општините во земјата. Последните податоци што се на располагање на Државниот завод за статистика укажуваат дека во 2017 година од сите деца во предучилишните установи и центри за ран детски развој, 1,75 процент го користеле бесплатниот пристап (Државен завод за статистика,

2018). Истиот извор посочува дека 19,2 проценти од децата биле од семејства со само еден родител, кои работат, додека 3,4 проценти со двајцата родители невработени.

За да помогне во грижата за децата во текот на пандемијата, Владата донесе одлука за ослободување од работа за (меѓу другите): самохрани родители, еден од вработените родители на деца до 10-годишна возраст, како и за родители на деца со посебни потреби што користат дневни центри. Покрај тоа, владата донесе уредба (Службен весник бр. 90/2020) за продолжување на породилното отсуство за сите вработени мајки до крајот на превентивните мерки на ковид-19 (види дел 2.1.1).

Подготовките за повторно безбедно отворање на предучилишните установи, според пропишаните здравствени протоколи и во услови на ограничена инфраструктура, вклучуваа национално истражување, кое Министерството за труд и социјална политика го спроведе меѓу родителите во сите јавни градинки. Истражувањето го процени опсегот на деца што имаат потреба веднаш да се вратат во градинка и на деца што би се вратиле по завршувањето на мерката за ослободување од работа на еден родител. Раководителот

на Секторот за заштита на децата при Министерството за труд и социјална политика ги презентираше резултатите, кои покажаа дека само 22 процента од родителите со деца во градинка откриле непосредна потреба од грижа за градинките, додека 45 проценти одговориле дека нивните деца ќе се вратат по крај на мерката за ослободување. Исходот од оваа анкета покажува дека грижата за здравјето кај родителите може да придонесе за натамошно намалување на посетеноста на раното детско образование.

Дневни центри. Како и другите институции и објекти, пандемијата ги затвори дневните центри во земјата. За разлика од паричните трансфери, постои недостиг од национално усогласена база на податоци за корисници и за даватели на социјални услуги, што ја спречува анализата на профилот на децата (т.е. етничка припадност, локација, возраст итн.) што беа и се засегнати со затварањето на овие центри. Според истражувањето за 2018 година (Богоевска и др. 2019), во Северна Македонија имало 370 даватели на социјални услуги, од кои 47,8 проценти згрижувачки семејства, 18,6 проценти дневни центри, 9 проценти советодавни услуги и 1,9 процент центри-засолништа

(шелтер-центри). Врз основа на податоците на Министерството за труд и социјална политика¹², постојат 25 дневни центри за деца со посебни потреби, приближно 400 корисници, вклучително и возрасни со пречки во развојот. Нив ги посетуваат деца на возраст од 5 до 18 години и во нив добиваат по осумчасовна нега дневно.

Меѓу затворените, беа дневните центри и социјалните клубови за адолесценти и за возрасни со интелектуална попреченост што ги обезбедува Републичкиот центар „Порака“ во Скопје (Аеродром и Капиштец), Радовиш, Прилеп и во Штип. По затворањето, тие ги приспособија активностите што треба да се извршуваат дома преку телефон, видео и преку интернет. Овие, меѓу другото, вклучуваат:

“СПРОВЕДУВАЊЕТО НА ПРОГРАМСКИТЕ АКТИВНОСТИ ПРОДОЛЖИ ДОМА ПРЕКУ НАСОКИ И ЗАДАЧИ ШТО ГИ ОДРЖУВААТ ВЕШТИНИТЕ И МОЖНОСТИТЕ НА КОРИСНИЦИТЕ, КОИ СЕ СЛЕДАТ ИНДИВИДУАЛНО ЗА СЕКОЈ КОРИСНИК ПРЕКУ ТЕЛЕФОНСКИ ИЛИ ВИДЕОПОВИЦИ; ДИРЕКТНА ПСИХОСОЦИЈАЛНА ПОДДРШКА

¹²Министерство за труд и социјална политика, Дневни центри за деца со попреченост, http://www.mtsp.gov.mk/voninstitucionalna-zashtita-56c8ab2d-ed7f-4dec-82b1-7b61a3ab4b9f-ns_article-dnevni-centri.nspix, посетено на 5 јуни 2020 година.

(СОВЕТ, РАСУДУВАЊЕ, ОХРАБРУВАЊЕ ЗА ПОЛЕСНО
РАЗБИРАЊЕ И СООЧУВАЊЕ СО СИТУАЦИЈАТА)
НА КОРИСНИЦИТЕ И НА НИВНИТЕ
РОДИТЕЛИ ПРЕКУ ВИДЕО ИЛИ ТЕЛЕФОНСКА
КОМУНИКАЦИЈА; КАКО И ПСИХО-СОЦИЈАЛНА
ПОДДРШКА НА ЛИЦАТА СО ИНТЕЛЕКТУАЛНА
ПОПРЕЧЕНОСТ И НА НИВНИТЕ СЕМЕЈСТВА ПРЕКУ
ТЕЛЕФОНСКА ЛИНИЈА,

објаснува претставникот на Центарот за поддршка на лицата со попреченост „Порака“.

Освен затворањето, децата што користат дневни центри, исто така, биле погодени од ограничувањето на движењето за одредени часови од денот. Иако владата одговори на првичното барање да се ослободат организациите на лицата со попреченост и за нив од ограничувања на мобилност, ограничувањата на движењето беа во судир со терапевтските потреби на децата за физичка активност и за задачи на отворено.

Ограничената мобилност, исто така, влијаеше на редовното движење на лицата што даваат услуги за грижа и за нега, како и на личните асистенти, што дополнително го влоши обезбедувањето грижа за деца со посебни потреби.

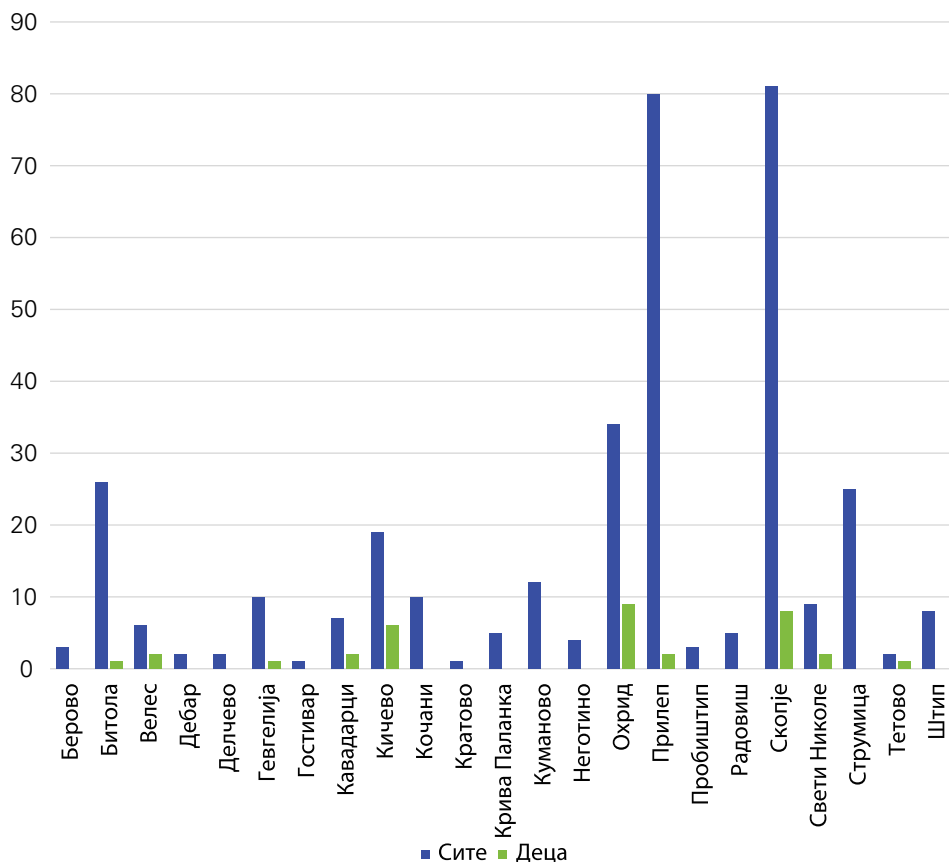
Во текот на кризата предизвикана од пандемијата, дневните центри добија активна поддршка од меѓународни невладини организации, странски донатори, како и

од националните невладини организации. Во овој поглед, континуираното партнерство меѓу УНИЦЕФ, НВО „Отворете ги прозорците“ и Британската амбаса во Скопје, резултираше со обуки за вработените во дневните центри поврзани со дизајнирање на процесот на транзиција на дневните центри во центри за поддршка со седиште во заедницата за деца со посебни потреби и нивните семејства / старатели.

Засолништа - шелтер-центри за жртви на семејно насилство. Зголемувањето на пријавените случаи на семејно насилство од март 2020 година се меѓу најзабележливите несакани резултати од мерките за ограничено движење. Според статистиката на Министерството за внатрешни работи, „бројот на пријавени случаи во месеците април-мај во 2020 година и во истиот период во 2019 година, бележи пораст од 44,6 проценти“¹³. 9,6 проценти од сите пријавени случаи на семејно насилство во 30 центри за социјална работа од 15 март до 7 јуни 2020 година вклучувале деца (**Графикон 7**).

¹³ Правдико, соопштение за печат, [линк](#), посетена на 10 јуни 2020 година.

Графикон 7: Случаи на семејно насилство пријавени од ЦСР

Извор: Министерство за труд и социјална политика, јуни 2020 година

Работата на специјализираниот т.н. интервентен тим за соочување со итни случаи на ранливи категории, под надлежност на Меѓуопштинскиот центар за социјална работа во Скопје, исто така, откри дека

“90 ПРОЦЕНТИ ОД СЛУЧАИТЕ ВО ПОСЛЕДНИТЕ ДВА МЕСЕЦА СЕ ПОВРЗАНИ СО СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ВО КОЕ ДЕЦАТА НЕ БЕА ДИРЕКТНО ЖРТВИ, НО, СЕПАК, ИМ БЕШЕ ПОТРЕБНА ЗАШТИТА.”

Во евиденцијата на тимот, исто така, се посочува дека порастот е значителен во однос на пријавените случаи во минатото

“ КОГА ИМАШЕ ЕДЕН ИЛИ ДВА ПОВИКА НЕДЕЛНО, А СЕГА ИМА 4-5 ПОВИЦИ НА ДЕН ВО ВРСКА СО СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО. ”

Здруженијата на граѓани што обезбедуваат советување и поддршка на ранливите групи, исто така, пријавија случаи на занемарување, злоупотреба и на сексуални напади на деца. Според испитаникот од НВО Македонско здружение на млади правници, профилот на деца пријавени дека страдаат од занемарување и злоупотреба е од 0 до 5 години, додека возраста на децата жртви на сексуален напад е од 13 до 15 години. Тие, исто така, забележаа дека поголемиот дел од случаите биле од ромска и од македонска етничка припадност, а повеќето случаи биле пријавени во Скопје. За соодветно да одговори на зголемувањето на семејното насилство, Министерството за труд и социјална политика (МТСП) отвори СОС-линии¹⁴ и јавно ги стави на располагање телефоните и адресите на Центрите за советување на жртви на семејно насилство во осумте статистички региони во земјата. Исто така, МТСП, во соработка со Мисијата на Организацијата за безбедност и соработка (ОБСЕ) во Скопје донираше пакети со храна за 329 регистрирани жртви на семејно насилство во мај и во јуни 2020 година.¹⁵ Центрите и засолништата (шелтер-центрите) за жртви на семејно насилство редовно се дезинфицираат, според здравствените протоколи и

практика, за да се намали на минимум ширењето на ковид-19. Од сите пријавени случаи на семејно насилство во текот на март до јуни 2020 година, само мал број (11 жени и 5 деца) ги користеле услугите на шелтер-центарот. Од искуството на шелтер-центарот за семејно насилство, кој е дел од Центарот за социјална работа во Скопје, во текот на првите три недели од пандемијата шелтер-центарот обезбедил поддршка на жртвите само преку телефон. Потоа, само една третина од неговиот персонал се вратила во шелтер-центарот и продолжила да дава совети и услуги и со физички контакти. Со поддршка на нивните донатори, засолништето, исто така, обезбедило пакети со храна на сегашни и на поранешни регистрирани жртви на семејно насилство. Случаите на семејно насилство биле пријавени преку полицијата, преку невладините организации и од страна на самите жртви. Извештаите поврзани со насилство врз деца обично биле поврзани со насилство

¹⁴Министерство за труд и социјална политика, Соопштение за печат за жртви на семејно насилство: [link](#), посетена на 10 јуни 2020 година.

¹⁵Министерство за труд и социјална политика, Соопштение за печат за жртви на семејно насилство: [link](#), посетена на 10 јуни 2020 година.

врз мајки со малолетни деца, кои, според законот, се сметаат и за директни жртви. Еден од предизвиците што се идентификуваа во нивната работа со жртвите на семејно насилство за време на пандемијата беше несоработката со здравствените власти, кои не ги примаа своите странки за психолошко или медицинско лекување, освен ако немаат судски налог (како што е наведено во интервју со испитаник од Центар за социјална работа, Скопје). Здруженијата на граѓани што работат на полето на спречување семејно насилство се залагаат за владина мерка за отстранување на ограничувањата на движење за жртвите на семејно насилство, како и за посебни мерки за заштита од сторителот на семејно насилство¹⁶. Организираните се координирани состаноци на интернет меѓу невладините организации и МТСП за да се известат и внимателно да се следат тековните случувања поврзани со семејното насилство.

Центри за социјална работа. И покрај промената на работата и донекаде намалените човечки ресурси (поради примената на владините мерки за ослободување од работа), центрите за социјална работа (ЦСР) продолжија да даваат социјални услуги за време

на кризата. Корисниците на права и на услуги можеа да се пријавуваат како за паричен надомест така и за социјални услуги. ЦСР беа достапни и физички и преку телефон. Нивното искуство открива дека протоколот за пандемија и ограничувањето на движењето ја нагласија ранливоста кај децата во неповолна положба, но, исто така, го спречија остварувањето на веќе воспоставените социјални права. Повеќето жалби за време на пандемијата се однесуваа на неможност да се реализира правото навидување на родителот / старателот со кој не живее детето/цата во случаите на разведени родители. ЦСР не беа во можност да влијаат на таквата состојба преку телефонски повици, па затоа преку МТСП беа направени апели за подигнување на јавната свест за да се залагаат за поголема здравствена свест кај родителите, соочени со предизвици поради оваа мерка за време на пандемијата.

¹⁶Национална мрежа против насилство врз жените и семејно насилство, Преглед на преземени мерки: [link](#), посетена на 10 јуни 2020 година.

ЦСР, исто така, им помогнаа на децата од домаќинствата што добиваат финансиска поддршка, особено на тие од руралните средини што не беа во можност да учествуваат во процес на учење од далечина поради недостиг на интернет и на компјутери. Во соработка со Министерството за образование и наука, дистрибуирани се припејд-картички за интернет за да се помогне за вклучувањето на овие деца во образовниот процес. Освен тоа, беше дадена и помош во натура преку ЦСР во соработка со Црвениот крст, како и со општините. Пакетите со храна беа испорачани на корисници од домаќинства со еден родител корисници на парични права од социјална заштита, како и на жртви на семејно насилство.

Специјализираниот тим за соочување со итни случаи на ранливи категории (т.н. интервентен тим) од ЈУ Меѓуопштински центар за социјална работа од Скопје посочи дека повиците за интервенција добиени во текот на часовите на ограничено движење се поврзани со деца на возраст од 12 до 16 години, претежно од ромска популација и од домаќинства во социјален ризик.

За време на пандемијата, има поплаки од граѓани што не биле во можност да пристапат до некои од ЦСР по телефон.

Според заменикот на народниот правобранител, поплаките се однесувале на неможноста да се добијат информации за критериумите за проширените парични права од системот за социјална заштита, задоцнети исплати на парични права, неможност за доставување документи за барање, како и неможност за реализирање на правото навидување на родителите / старателите со кои не живеат децата, во случаите на разведени родители. Како одговор на прашањето во однос на правото навидување во случаите на разведени родители, Народниот правобранител достави препорака до владата, при што:

- МТСП и ЦСР треба редовно и континуирано да ги следат начинот и динамиката на остварување на правото на лични односи и контакти меѓу децата и родителот со кој не живеат и, според тоа, да одговорат соодветно почитувајќи го принципот на најдобар интерес на детето; и

- Во случаи кога родителите се спречени во остварувањето на правото да го видат детето со кое не живеат поради ограничено движење, да преземат мерки и да им дозволат да ги земат децата и да ги вратат кај родителот со кој живее детето, во согласност со одлуката на надлежните органи за

време на видувањето и со почитување на протоколите за обезбедување хигиенски и други стандарди.¹⁷

Покрај тоа, Народниот правобранител испрати писмено барање до сите ЦСР, како и до сите резидентни и нерезидентни установи што обезбедуваат сместување и услуги за деца, да соберат информации за реализацијата на правата на децата за време на пандемијата вклучувајќи ги и нивните контакти, донесените протоколи за безбедност, бројот на вработени итн. Добиените податоци во моментов се анализираат и ќе бидат јавно достапни преку канцеларијата на Народниот правобранител и неговите официјални канали за комуникација.

Услуги за поддршка, советување и за развој на деца. Пандемијата, исто така, изврши голем притисок врз згрижувачките семејства влијаејќи и на лицата што ги згрижуваат и на децата. Извештаите покажуваат исцрпеност кај лицата што ги згрижуваат поради огромната потреба од едукативна поддршка за време на учењето на далечина. Исто така, пријавени се случаи на насилство од врсници меѓу згрижените деца, како што открива претставникот на СОС Детското село. За време на пандемијата беа забранети

директни посети на згрижените деца. Иако оваа мерка беше резултат на владините здравствени протоколи против ширењето на ковид-19, сепак ова го спречуваше остварувањето на правата на децата, но и правата на нивните биолошки родители и роднини. За време на пандемијата, ЦСР не оствари посети за да ја следи состојбата на децата во оваа форма на згрижување на децата, што може да го спречи навремено идентификувањето на ризикот.

Во единиците за живеење со поддршка, на децата и на младите лица без родители и родителска грижа им била овозможена и помош од наставниците. Тие им давале помош на децата и на младите лица во извршувањето на домашните задачи и на училишните проекти. Исто така, обезбедено е психосоцијално советување според нивните потреби. За да имаат квалитетно слободно време и да се засилат вештините, младите лица што живеат во овие единици присуствуваа

¹⁷ Народниот правобранител на Република Северна Македонија, препораки на Народниот правобранител за остварување на правата на децата за време на вонредна состојба: [link](#), посетена на 10 јуни 2020 година.

на обуки за животни вештини организирани на интернет.

Центрите за советување за родители и на деца биле активни за време на пандемијата. Од искуството на овие центри во општините Гази Баба и Шуто Оризари, дадените услуги вклучувале (интервју со претставници на НВО „Меѓаши“ - Прва детска амбасада и координатор на телефонската линија „Меѓаши“ СОС):

- Помош преку телефонска линија за психолошка и социјална поддршка и советување за сите членови на семејството;
- Испорака на хуманитарни пакети (основни прехранбени производи, производи за лична хигиена, како и средства за дезинфекција);
- За новороденчиња, донација на пелени, адаптирано млеко и основни средства за хигиена;
- Донација на таблет-компјутери за деца на училишна возраст за да се олесни учењето од далечина.

Телефонската СОС-линија обезбедена од невладината организација „Меѓаши“ - Прва детска амбасада, која постои од основањето на оваа организација, беше сведок на зголемување на телефонските повици од родители и од

деца. Од евиденцијата на оваа организација, видот на помошта што се бара за време на пандемијата вклучуваше информации за остварување на правото на видување на родителите со кои не живеат децата во случаите на разведени родители, дозволено движење за време на полицискиот час за родители на деца со аутизам, помош во надминување на пречките со работодавците за добивање дозволи за ослободување од работа и помош за невработени родители што изгубиле работа за време на пандемијата.

3.2. ФИНАНСИСКИ ОДГОВОР НА СИСТЕМОТ НА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА И НА ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА ЗА ВРЕМЕ НА КОВИД-19

Проширувањето на пандемијата на ковид-19 се случи речиси една година по донесувањето на новиот Закон за социјална заштита и измената на Законот за заштита на децата. Ова може да ги поткопа предвидените очекувања од реформираниот систем за социјална заштита и за заштита на децата, како што е намалувањето на стапката на сиромаштија, особено детската сиромаштија, како и зголеменото активирање на пазарот на труд на корисниците на гарантирана минимална помош. Место тоа, пандемијата ја зголеми побарувачката за социјална заштита и за заштита на децата во контекст на намалените капацитети на центрите за социјална работа.

Како што е претставено во дел 2.1.1, владата донесе уредби за: олеснување на критериумите за добивање право на гарантирана минимална помош, енергетска субвенција, надомест за инвалидност и паричен надомест за помош и за грижа од друго лице; продолжено траење на истечените финансиски права од заштитата на децата; и да ја прошири подобноста на невработените лица, чиешто вработување

е прекинато со договор, на барање или отпуштање од работа, и на невработените лица со нередовна регистрација во агенцијата за вработување.

ЦСР останаа отворени низ целата пандемија, постојано примајќи апликации за остварување парични права од социјална заштита и од заштита на децата. Две лица од Министерството за труд и социјална политика беа дел од повикувачкиот центар во рамките на генералниот секретаријат на владата; тие беа достапни на телефон за да одговорат на барањата и на потребите за дополнителни информации за постапките и за бараните документи за поднесување барање за правата од социјална заштита и за заштита на децата.

Од донесувањето на изменетите критериуми за да се остварат права од социјална заштита и од заштита на децата, досега има обезбедено 3.690 нови барања за гарантирана минимална помош, што е 13,3 проценти од тековните корисници; 40,3 проценти од нив биле домаќинства со деца. Барањата за детски додаток се помалку, со 800 барања, што претставува 4,5 проценти од тековните корисници. Бројот на барања се зголеми во јуни 2020 година, кога се поднесени 3.525 и 1.522 апликации за ГМП и за детски додаток,

соодветно, најверојатно поради низа фактори како што се зголемувањето на бројот на невработени лица, истекот на финансискиот надомест во случај на невработеност, укинување на мерките за ограничено движење и изолација, поголема свесност за променети критериуми на ГМП кај новите кандидати итн. Сепак, зголемувањето на барањата не е автоматски проследено со зголемување на реалните (одобрени) корисници и бројот на домаќинства што примаат ГМП се зголеми за само 231 (0,8 проценти од корисниците, **графикон 8**) до крајот на мај 2020 година. Пониската стапка на користење може да се должи на повеќе причини: подолги административни процедури за верификација на подобност на кандидатот, апликација за други финансиски права (т.е. помош за невработеност од АВРСМ), недостиг од свест за променети критериуми за условеност кај најранливото население, итн. Исто така, непроменетите правила за детски додаток и суспендирањето на апликациите за додаток во образованието за време на пандемијата ги замрзнаа овие бројки, иако тие значително се зголемија со реформата од јуни 2019 година. Анализата на профилот на новите кандидати за ГМП по етничка припадност (**Графикон 9**) открива дека најголем

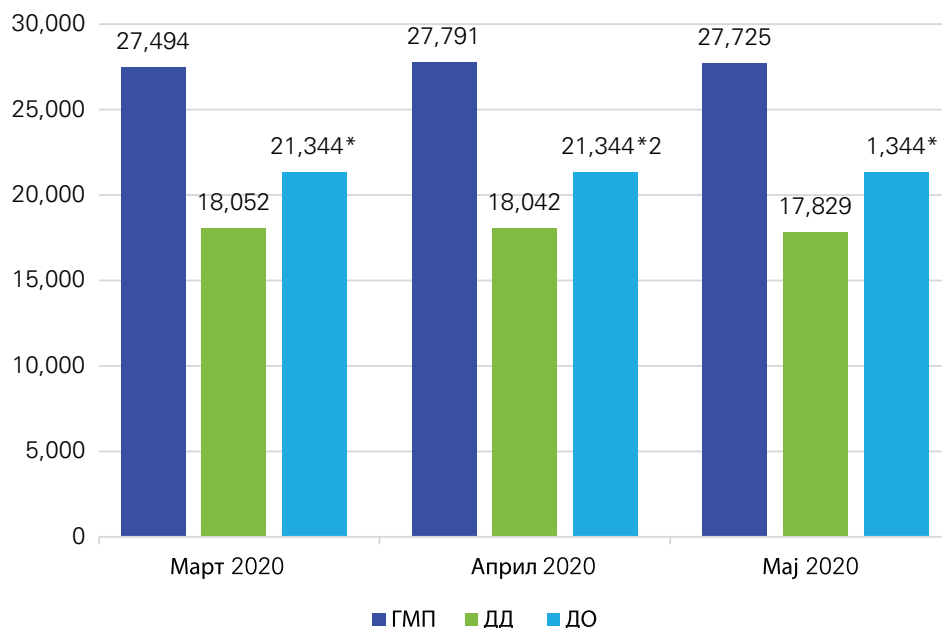
број нови барања што тројно се зголемиле меѓу март и мај 2020 година биле меѓу албанските домаќинства. Исто така, бројот на нови кандидати Роми се зголемил во април. Ваквите движења може да бидат поврзани со високата зачестеност на неформална работа кај некои етникуми, како и со многу ниската стапка на активност на пазарот на трудот кај Албанките.

Гледано по број на деца во домаќинството (**Графикон 10**), поголемиот дел од новите барања (49,6 проценти) потекнувале од домаќинства со едно дете. Ова, веројатно, укажува на тоа дека ваквите домаќинства поретко се појавуваат во системот пред пандемијата, која до одреден степен е усогласена со стапките на сиромаштија бидејќи тие се највисоки кај домаќинства со три и повеќе од три деца. Семејствата со еден родител претставувале само 1,6 проценти од сите кандидати за ГМП и за детски додаток. Поголемиот дел од нив аплицирале за право на детски додаток, а бројот на нивни апликации се зголеми во мај 2020 година.

Извор:

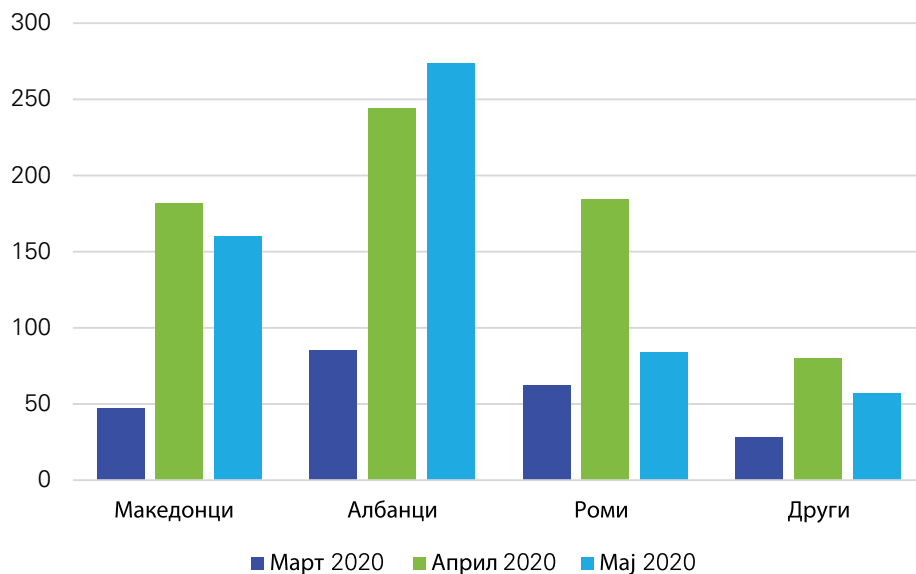
Подолу, бројките откриваат континуирано зголемување на барања за детски додаток кај македонските домаќинства со едно дете (**Графикон 11**). Од друга страна, домаќинствата од

Графикон 8: Корисници на гарантирана минимална помош (ГМП), детски додаток (ДД) и додаток за образование (ДО), март - мај 2020 година

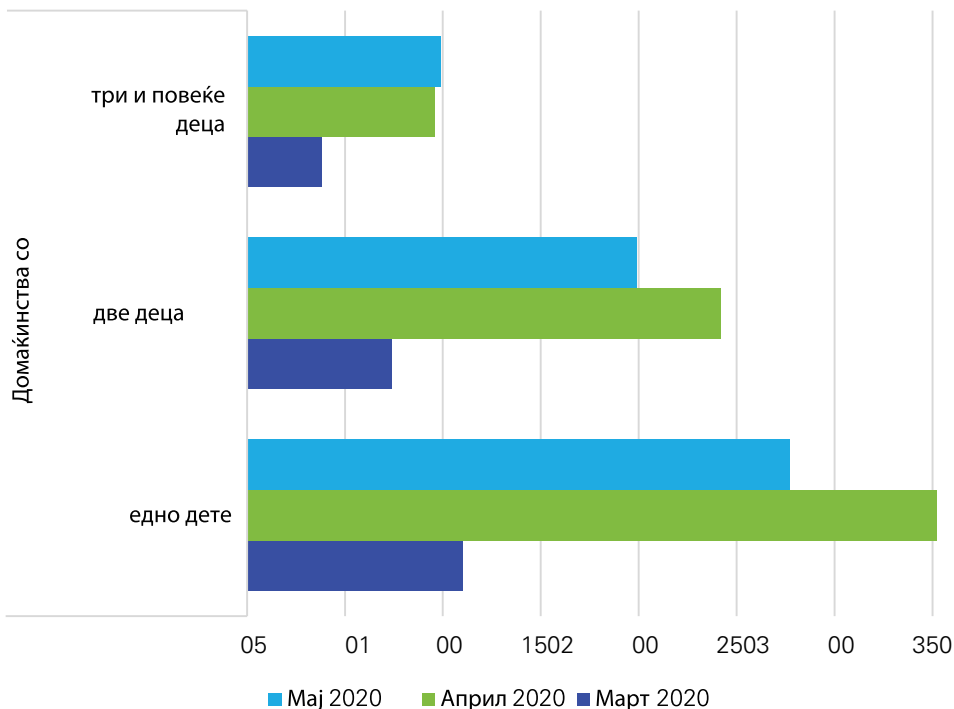
Извор: Министерство за труд и социјална политика, Информативен систем за парични бенефиции, јуни 2020 година * Пријавување за додаток за образование не беше можно за последниот квартал (април - јуни)

Графикон 9: Нови барања за ГМП по етничка припадност, само домаќинства со деца

Извор: Министерство за труд и социјална политика, Информативен систем за парични бенефиции, јуни 2020 година

Графикон 10: Нови барања за ГМП според број на деца во домаќинството

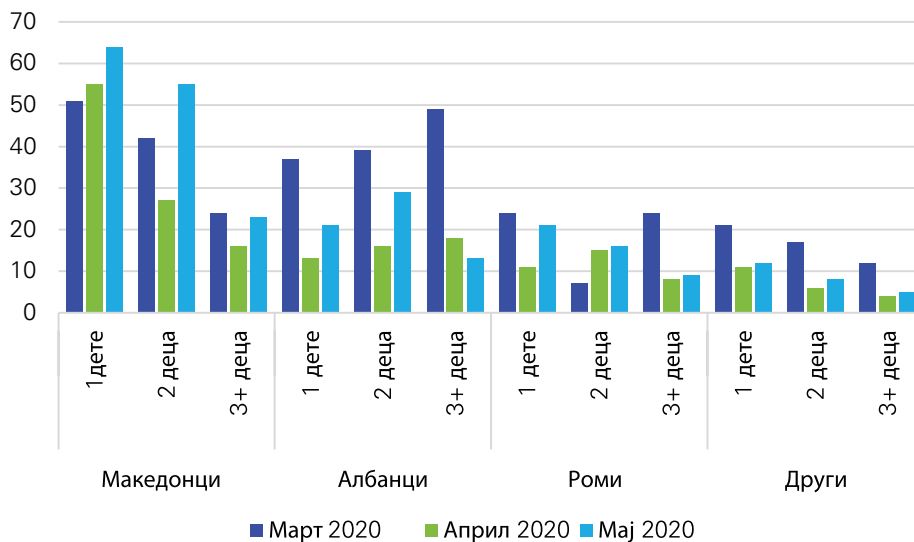
Извор: Министерство за труд и социјална политика, Информативен систем за парични бенефиции, јуни 2020 година

албанска етничка припадност покажаа големо побарување на почетокот на кризата, во март 2020 година, и нивните барања претставуваат 36 проценти од сите апликации кај домаќинствата со колкав било број деца. Кај домаќинствата со три и повеќе деца, најмногу барања имаше од албанските домаќинства. Ситуацијата е комбинирана кај ромските домаќинства.

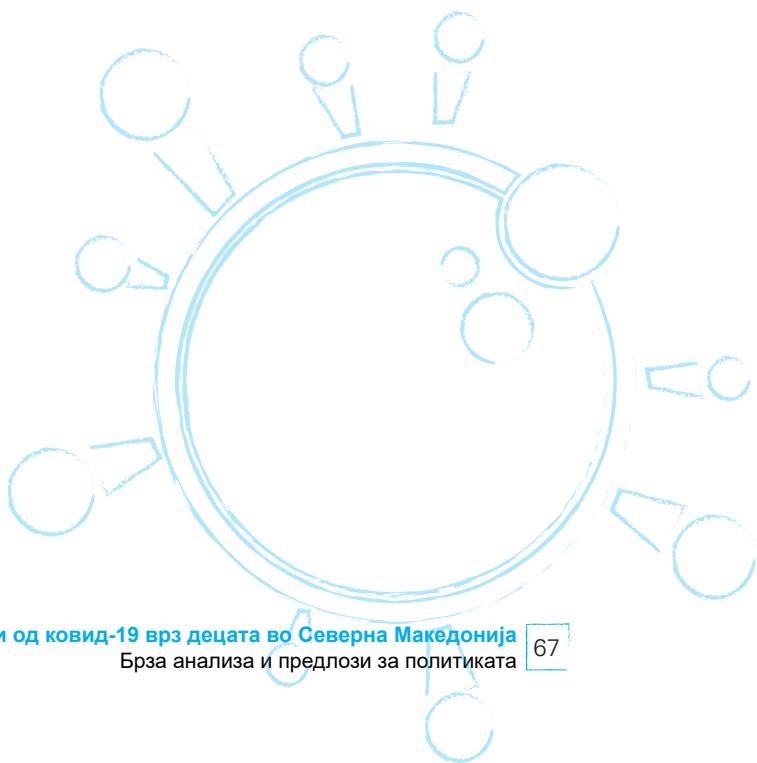
Според местото на живеење, повеќето од кандидатите за ГМП потекнувале од Гостивар (14,5 проценти), Тетово (9 проценти)

- и двете области претежно населени со Албанци; потоа од Шуто Оризари (7,8 проценти) - област населена со Роми; и од Кисела Вода, општина во Скопје (7,5 проценти). Според податоците од ЦСР во Шуто Оризари, мнозинството Роми баратели за време на пандемијата биле неформални работници, кои - поради ограничувањата - останале без работа и приход. Најмногу барања за детски додаток се добиени во Куманово (10,5 проценти), Велес (8,8 проценти) и Битола (7,9 проценти).

Графикон 11: Нови барања за ГМП по број на деца во домаќинството, по етничка припадност

Извор: Министерство за труд и социјална политика, Информативен систем за парични бенефиции, јуни 2020 година

3.3. СИМУЛИРАЊЕ НА ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ СИРОМАШТИЈАТА КАЈ ДЕЦАТА

Овој дел прикажува процена за тоа како стапката на сиромаштија кај децата може да се развива како резултат на ковид-19. Првиот поддел го опишува методолошкиот пристап; вториот ги поставува претпоставките на моделот; третиот ги презентира резултатите; а четвртиот дискутира за можните ефекти на пандемијата врз некои индикатори на непарична сиромаштија.

3.3.1. Методолошки пристап

Товаа процена на детската сиромаштија во ковид-19 го користи МК-МОД моделот за даноци и за микросимулација на придобивки за Северна Македонија. Станува збор за статички модел каде што индивидуалното однесување (активност на пазарот на трудот, вработување, грижа за децата, заштеда и слично) се претпоставува дека е егзогено на системот за даночни придобивки. Тој припаѓа на семејството „стандардни“ статички модели каде што поединци / домаќинства избираат да обезбедат работна сила (часови на работа) сè до точката кога „маргиналната неисправност на работата е еднаква на маргиналната

корисност на приходите од еднократна употреба“. (Саез, 2010, стр.180). Во оваа поставка, даноците и социјалните трансфери влијаат врз однесувањето на пазарот на трудот со промена на релативната вредност на работата наспроти слободното време. Валидноста на МК-МОД е претставена од Петрески и Мојсоска-Блажевски (2017).

МК-МОД овозможува симулација на социјална помош, детски додатоци, бенефиции за невработеност, директни даноци и придонеси за социјално осигурување. За целите на вежбите за моделирање во оваа студија, се потпираме на ограничен пакет карактеристики на МК-МОД, што е главна причина да го ресетираме моделот на АПУЖ 2018¹⁸. Оттука, ние симулираме плати од вработување, вклучително и неформални плати; приход од самовработување; и нивно поврзано моделирање на даночни и на социјални придонеси; понатаму, загарантирани минимални приходи и додатоци како детски додаток и додаток за образование. Ова значи дека од сегашното моделирање не се

¹⁸Оригиналниот МК-МОД е изграден врз Анкетата за квалитет на животот 2017 година, која ја спроведовме самите.

моделираат следниве категории приходи и придружни даноци и се земени како што е соопштено во 2018 година АПУЖ: приход од капитал (кирии и дивиденди); пензии; бенефиции за невработеност; и парични трансфери меѓу домаќинства. Нема промена во даночното постапување со приходите од капитал меѓу 2018 и 2020 година, додека стапката на придонес за пензија е зголемена кумулативно од еден процентен поен, но ние го третираме ова да има занемарлив ефект врз приходите од плата и во моментот го игнорираме.

Сепак, постојат две важни предупредувања. Првото е поврзано со надомест во случај на невработеност, кој не го симулираме затоа што претпоставува информација за минатиот мандат и плата на вработениот што изгубил работа. Покрај тоа, подобноста на бенефицијата за невработеност е многу строга и доколку раскинувањето на договорот се случи на барање на работникот или со меѓусебна спогодба, невработеното лице ја губи квалификуваноста. Ниту една од овие информации не е содржана во АПУЖ и не спречува симулација. Второ, МК-МОД е статички модел и оттука не се забележува никаков премин од вработување до невработеност. Како и да е, на позитивната страна,

постојните административни податоци од Агенцијата за вработување сугерираат дека бројот на регистрирани невработени се зголемил од 105.816 во февруари 2020 година на 121.187 во мај 2020 година, што претставува сè уште релативно занемарлив нето-број на луѓе што губат работа: помалку од два проценти од сите вработени во Северна Македонија. Во истиот период, побарувањата за бенефиции во случај на невработеност се зголемија од 4.719 на 7.186, а зголемувањето дури беше и исполнето на почетокот на мај, при што владата направи повторното вработување на отпуштениот персонал за време на пандемијата да биде услов за подобност за државна помош за деловните субјекти.

Вториот чекор е поврзан со реформираната шема за социјална заштита, како што е воведено во делот 1. Структурната промена се случи во мај 2019 година, потенцијално нарушувајќи ги резултатите што ги засноваме на АПУЖ 2018. Затоа, во моделот не ги земаме предвид социјалните придобивки дистрибуирани во 2018 година и место тоа ги применуваме правилата на тековниот систем на социјална помош за пресметување на доходот на домаќинствата што е на располагање.

Ограничување тука е тоа што не може прецизно да се одреди дефиницијата за материјално лишени домаќинства, но ние се потпираме на индикаторот дали домаќинството добива приход од кирија и го користиме како критериум за ограничување. Недостигот на ваквиот пристап е што треба да ги изоставиме од симулацијата секој надомест поврзан со инвалидност / попреченост (освен корекцијата на ГМП за попреченост и за самохрани родители) и еднократните придобивки бидејќи немаме информации во АПУЖ за да можеме да ги симулираме нивните критериуми за подобност. Освен тоа, додека го симулираме родителскиот додаток (додаток за трето дете) со проверката на приходите (means-test) воведена со реформата во 2019 година, не го опфаќаме стариот додаток без тестирање, што ќе се укине до 2029 година. Сепак, ние сме во можност да набљудуваме многу ефекти од реформата за социјална помош и, пред сè, ефектот на ковид-19.

3.3.2. Претпоставки

ТСледниот сет претпоставки се користи во вежбата за симулација.

Клучна компонента на приходот на домаќинството е приход од (формални) плати. Критичката претпоставка поврзана со

нивното однесување за време на ковид-19 се потпира на изложеноста на секторите на кризни влијанија. Овие информации се земени од MOT / ЕБОР (2020), анекс 2, при што на секторите на двоцифрено ниво на статистичката класификација на економските активности (NACE¹⁹, Rev.2) се доделува нумеричка вредност од 1 до 5, каде што 1 не означува никакво влијание, а 5 - целосно влијание (целосно затворање). Се применува следнава шема на претпоставки:

- Сите сектори што се најтешко погодени (5) се затворени, како резултат на тоа вработените добиваат 50 проценти од минималната плата во текот на два месеца, а потоа во другиот период добиваат минимална плата;

- Сите сектори што се средно тешко погодени (4) имаат намалена плата на минимално ниво на плата во текот на два месеца, а потоа е намалена за 20 проценти;

- Сите сектори што се средно погодени (3) ги намалиле платите за 20 проценти во текот на 2 месеца, а потоа за 5 проценти;

¹⁹Кратенката NACE е изведена од француската номенклатура и означува статистичка класификација на економските дејности во Европската заедница.

- Сите сектори што се средно лесно погодени (2) ги намалиле платите за 10 проценти во текот на 2 месеца, а за другиот период нема намалување на платите;
- Сите сектори што се лесно погодени (1) не ги намалиле платите.

Треба да споменеме дека МОТ / ЕБОР (2020) го пријавува влијанието на 39 од 89 двоцифрени сектори на NACE Rev.2, иако тие опфаќаат речиси 92 процента од сите вработени. Ова значи дека иако влијанието не е проценето за 50 сектори, тие вработуваат само 8 проценти од вкупно вработените. Оттука, продуцираме произволна претпоставка дека влијанието за овие сектори е ниско средно (2), така што тие се карактеризираат во нашата симулација без да нанесат некоја важна статистичка штета или корист.

Следното е шема на претпоставка за самовработените:

- Сите самовработени во најтешко погодените сектори (5) имаат затворено (приходот од самовработување се намалил на нула) во текот на 2 месеца, додека во текот на другиот период приходот е намален за 30 проценти;
- Сите самовработени во средно тешко погодените

сектори (4) загубиле една половина од својот приход во 2 месеца и 20 проценти во другиот период;

- Сите самовработени во средно погодените сектори (3) имаат намален приход за 25 проценти во текот на 2 месеца и 10 проценти во другиот период;

- Сите самовработени во средно лесно погодените сектори (2) имаат намален приход за 10 проценти во текот на 2 месеца и нема намалување во другиот период;

- Сите самовработени во најлесно погодените сектори (1) немаат никакви загуби во приходот.

За мал број случаи, кога секторот на самовработени не бил обезбеден во АПУЖ, се претпоставуваше произволно намалување на приходот од 10 проценти.

Се смета дека сите вработени во неформална работа (според процената за постоење писмен или устен договор) биле сериозно погодени преку намалување на 60 проценти од нивните приходи.

Претпоставката поврзана со гарантираниот минимален приход / помош произлегува од уредбата за примена на законот за социјална заштита, при што се олабавени критериумите

за процена на материјалната депривација на домаќинствата (види дел 2.1.1), што во АПУЖ може да се приближи со отстранување на критериумот за немање приход од кирии. Ова е многу силна претпоставка затоа што релаксирањето на критериумите значеше дека домаќинството може да има недвижниот имот каде што живее, автомобил постар од 5 години и градежна парцела помала од 500 м², а сите тие претходно претставуваа неподобност за остварување на ова парично право. Оттука, според олабавените критериуми, поседувањето друг недвижен или подвижен имот и понатаму е критериум за исклучување. Но, ние сме ограничени да го симулираме ова затоа што АПУЖ не содржи такви детални информации за поседување имот. Затоа, претпоставуваме дека отстранувањето на приходот од компонентата на киријата како критериум ќе го имитира отстранувањето на наведените критериуми за подобност. На опсегот на приматели на ГМП, ние симулираме продолжување на субвенционирањето на потрошувачката на енергија од 6 на 12 месеци.

Сепак, порелаксираните критериуми се помоќни од друг аспект: едно домаќинство може да влезе во системот за ГМП врз основа на приходот остварен

во месецот што му претходи на месецот во кој е поднесено барањето (место врз основа на просекот од претходните 3 месеци). Ова значи дека сите домаќинства, чијшто приход на пазарот е сериозно погоден од пандемијата, вклучително и тие што изгубиле неформален приход, би можеле брзо да влезат во системот. Затоа, загубите на приходите од пазарот на трудот во претходните претпоставки се внесуваат во критериумите (прагот на приход) за добивање ГМП.

Претпоставката поврзана со други приходи произлегува од уредбата за еднакратна финансиска поддршка на граѓаните и на вработените со ниски приходи и на младите лица. Со уредбата се дистрибуира еднакратна парична помош од 9.000 МКД на лица постари од 18 години што живеат во домаќинства што остваруваат парични права од социјална заштита (ГМП и други додатоци) и на активни баратели на работа регистрирани во АВРСМ; еднакратна парична помош од 3.000 МКД за вработените, чијшто приходи потекнуваат исклучително од вработување и кои не надминуваат 15.000 МКД месечно; и еднакратна парична помош од 3.000 денари за ученици и студенти, 16-29, кои се во редовно јавно

образование. Забележуваме дека симулираните приходи може да бидат малку преценети затоа што АПУЖ не содржи информации дали активните баратели на работа биле регистрирани во АВРСМ, ниту, пак, дали образованието (особено на студентите) било редовно (со цело време) или само на државните универзитети.

Ние спроведуваме општ тест за сите овие претпоставки со споредување на просечниот приход што е на располагање пред ковид-19 (обезбеден од АПУЖ 2018) и по ковид-19 кога се применети сите наведени критериуми и се симулирани добиените приходи од домаќинството. Резултатите се прикажани во Табела 6, а и тие укажуваат на тоа дека под вакви претпоставки просечниот приход што е на располагање по возрастна домаќинство ќе се намали за 6,4 проценти по ковид-19.

Табела 6: Просечен приход на располагање по член на домаќинство по возрастна домаќинство

Пред ковид-19 (МКД)	174,143
По ковид-19 (МКД)	163,015
Разлика (%)	-6.4 %
<i>Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ 2018 и МК-MOD.</i>	

Но, ни треба егзоген извор за да го потврдиме ова. Оттука, правиме кратка вежба во која го

проценуваме падот на доходот што е на располагање при унитарно намалување на БДП. Ние ги добивме двете серии од показателите за светски развој на Светската банка и пресметавме еластичност од 1,66. Ова подразбира дека кога БДП се намалува за 1 процент, доходот што е на располагање во Северна Македонија се намалува за 1,66 проценти. Тековните предвидувања²⁰ за порастот на БДП во текот на 2020 година во Северна Македонија се движат меѓу негативните 3,2 проценти и 4 проценти. Ова подразбира дека намалениот приход што е на располагање ќе се движи меѓу 5,3 проценти и 6,6 проценти. Нашата процена од -6,4 проценти (**Табела 6**) е поблиску до повисокиот крај на опсегот, со што се потврдува силата на наведените претпоставки.

²⁰Сумирано тука

3.3.3. Резултати и дискусија

Врз основа на методологијата и на претпоставките наведени погоре, беше произведен нов пакет податоци за приходот на домаќинствата што го нарекуваме „сценарио по ковид-19“. Врз основа на овие податоци, беа пресметани стапките на сиромаштија кај децата по ковид-19. Беа пресметани и диференцијални ефекти на приходите од плата, приходи од самовработување, социјални приходи и еднократни плаќања врз стапката на сиромаштија кај децата. Исто така, ги поделивме стапките на сиромаштија кај децата според некои индивидуални карактеристики и карактеристиките на домаќинствата.

Табела 7 ги претставува ефектите на ковид-19 врз сиромаштијата кај децата спротивставувајќи ги главните стапки на сиромаштија кај децата во 2018 година со процените по ковид 19. Употребени се три индикатори за сиромаштија кај децата: релативна, заснована врз процентот на детската популација што живее во домаќинства, чијшто приход е понизок од 60 проценти од средниот еквивалентен приход; и две апсолутни стапки на сиромаштија – екстремно ниските и горните прагови на сиромаштија од среден приход.

Важноста за презентирање и на релативната и на апсолутната детска сиромаштија лежи во поимот просечен приход, под влијание на сите промени претпоставени во дел 3.3.2. Според тоа, релативниот удел на сиромашните деца ќе се смени не само како резултат на промена на приходите на нивните домаќинства, туку и како резултат на промените во средниот приход. Ова е причината зошто релативниот индикатор на сиромаштија се дополнува со апсолутните стапки на сиромаштија кај децата, кои се добиваат со пресметување на процентот на деца под одреден фиксен праг (во овој случај 1,9 американски долари и 5,5 американски долари на ден на „еквивалентен приход по возрасен“ за екстремно низок и за горен среден праг соодветно). Погледнете ја натамошната дискусија за овие проблеми во **поле 1**.

Се предвидува дека ковид-19 силно ќе влијае на сиромаштијата кај децата бидејќи релативната се зголемува од 29,3 проценти пред пандемијата на 33,3 проценти по пандемијата. Ваквото зголемување става дополнителни 16.000 деца во Северна Македонија под релативниот праг на сиромаштија. Дека зголемувањето од 4 процентни

ПОЛЕ 1: СПЕЦИФИКИ НА ЛИНИИТЕ НА СИРОМАШТИЈА КОРИСТЕНИ ВО ОВАА СТУДИЈА

Бидејќи овој дел од студијата се потпира на АПУЖ, главната линија на сиромаштија што ја користиме е релативната линија на сиромаштија еднаква на 60 проценти од еднакви просечни приходи на домаќинства. Многу е важно да се нагласи карактеристиката „по возрасен член“ на пресметката, што подразбира дека членовите на домаќинствата имаат пондери во добивањето на приходот „по глава на жител“, како што следува: главата добива 1, секој следен возрасен 0,5, додека децата (на возраст од 0 до 13) 0,3. Предност - во смисла на оваа студија - во користењето таков конструмент на линијата на сиромаштија е различното пондерирање на децата, што е усогласено со Законот за социјална заштита и со Законот за заштита на децата. Законот за социјална заштита предвидува дека, во пресметката на ГМП, главно, главата на домаќинството тежи 1, втор возрасен 0,5, трет и четврти возрасен 0,4 секој, петти возрасен 0,2, секое дете 0,1. Законот пропишува нагорно приспособени вредности за самохрани родители и за лица со попреченост. Законот за заштита на децата предвидува малку поинаква скала за изедначување: глава 1, втор член 0,5, трет и четврти член 0,4 секој, петти член 0,2, шести, седми и осми член по 0,1 секој од нив. Исто така, законот пропишува приспособени вредности за самохрани родители. Сепак, недостигот од употреба на која било релативна линија на сиромаштија е дека добиената стапка на сиромаштија може да остане недопрена, па дури и да се намали како што се намалуваат приходите на домаќинствата (и, оттука, луѓето се ефикасно посиромашни од порано, но тоа не се појавува во релативната стапка на сиромаштија), едноставно затоа што средниот приход опаѓа и со тоа релативната линија на сиромаштија се движи надолу.

Во оваа студија, ваквиот недостиг е надминат со потпирање на апсолутни линии на сиромаштија. Ние користиме две апсолутни линии на сиромаштија: 5,5 американски долари на ден и 1,9 американски долари на ден (услови за ЈПП). Ова се најчесто употребуваните апсолутни линии на сиромаштија, предложени од Светската банка, при што првиот колоквијално се однесува на екстремната линија на сиромаштија, додека втората на меѓународната линија за сиромаштија од среден приход. Очигледен недостиг - во смисла на оваа студија - за користење такви конструкции, е тоа што тие се потпираат на принципот „по член на домаќинството“, а не на „еквивалент на возрасен човек“. Ова значи дека при пресметката на приходот по домаќинство по жител, тие користат еднакви вредности по сите членови на домаќинството, вклучително и децата.

За целите на оваа студија, ние правиме усогласување на предностите на двете релативни и апсолутни линии на сиромаштија. Ние ги пресметуваме релативните стапки на сиромаштија кај децата на начин направен во АПУЖ и ги реплицираме податоците објавени од Државниот завод за статистика. Понатаму, ние пресметуваме апсолутни линии на сиромаштија со користење на двете наведени граници (соодветно со 16.989 МКД и 49.175 МКД), но применливо на приход во домаќинство по една возрасна личност за да се разгледа диференцијалната вредност на децата по Законот за социјална заштита и Законот за заштита на децата. Сепак, ова подразбира дека таквите стапки не се споредливи со пресметаните стапки и / или објавени врз основа на методологијата на Светската банка²¹ и тоа треба да се има предвид при толкувањето на резултатите. За да се избегне забуна, ние ги означуваме добиените стапки на сиромаштија како засновани на „праг на екстремно низок приход“ и на „прагот на горен среден приход“.

²¹Овде може да се најде дискусијата: [линк](#)

Табела 7: Ефект на ковид-19 врз детската сиромаштија

	Пред ковид-19	По ковид-19				
	Влијание на падот на приходот од плата (вклучително и неформални плати)	Влијание на падот на приходите од само- вработување	Влијание на реформата и релаксацијата во социјалната помош	Влијание на еднократна парична помош	ВКУПНО	TOTAL
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Релативна сиромаштија (под 60 проценти од медијалниот еквивалентен приход)	29.3%	30.7%	32.4%	n.a.	29.4%	33.3%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	3.0%	3.1%	3.0%	2.4%	1.1%	2.3%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	11.3%	12.3%	12.0%	10.7%	10.0%	11.8%
<i>Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ 2018 и на МК-MOD.</i> <i>Забелешка: Релативната сиромаштија во колоната (4) не е претставена бидејќи е под големо влијание од избирањето целна група на новореформиранот систем, особено со наметнување на проверката на приходите (means testing) кај родителскиот додаток од 2019 година и нашето ограничување да го симулираме надоместот што не е ГМП.</i>						

поени (еквивалентно на пораст од 13,6 проценти) е, всушност, прилично големо може да се оцени и од фактот дека таквата или повисоката стапка на сиромаштија кај децата не е регистрирана уште од првото спроведување на АПУЖ (2010). Покрај тоа, врз основа на Анкетата за потрошувачка на домаќинствата, сиромаштијата кај децата меѓу 2009 и 2010 година (нема податоци за 2008 година), за време на глобалната

финансиска криза, се зголеми за 2,9 процентни поени, посочувајќи дека ковид-19 има посилен ефект.

Резултатите дополнително укажуваат на тоа дека апсолутната сиромаштија е намалена само поради реформата за социјална помош во 2019 година и поради олабавување на критериумите поради ковид-19 (колони 4), како и поради

еднократната парична помош (колона 5) и не како резултат на загубите во приходот на пазарот на трудот, очигледно затоа што домаќинствата што првенствено ги остваруваат своите приходи на пазарот не се меѓу екстремните сиромашни. Според овие услови, по ковид-19, околу 2.600 деца ќе бидат извлечени од екстремна сиромаштија, но, очигледно, кај голем дел од нив тоа се должи на социјалната реформа во 2019 година.

Подлабоко разгледување во **Табела 7** дава интересен увид. Постепеното дејство на намалениот приход од плата (вклучувајќи го и сериозното намалување на платите од неформални работни места, колона 2) се проценува на околу 1,4 процентни поени, додека тој на приходот од самовработување (колона 3) на 2,1 процентни поени. Ова укажува на тоа дека самовработените лица почесто „се движат“ околу прагот на сиромаштија и голем шок, како и тој од ковид-19, лесно ги фрла во сиромаштија. Ова, исто така, не е чудно од гледиштето дека голем дел од самовработените се наоѓаат во најтешко погодените сектори, како трговија на мало, лични услуги (фризери и козметички салони), барови, ресторани и транспорт. Апсолутната сиромаштија се зголемува поради влијанието

на ковид-19 врз платите и приходите од самовработување, иако само околу прагот на горен среден приход, бидејќи приходот на пазарот на трудот е пошироко лоциран околу и над оваа линија, додека екстремно ниската стапка на сиромаштија останува во голема мера рамна затоа што таквите домаќинства не се потпираат сами по себе на приходот од пазарот на трудот.

Во колоната (4) е претставено влијанието на реформата за социјална заштита од 2019 година и олабавувањето на критериумите за квалификуваност во услови на ковид-19. Како што веќе беше забележано, бидејќи немаме доволно прецизни информации од АПУЖ за симулирање на реформата (како и за релаксирање на подобноста), резултатите ги презентираме заедно; тие сугерираат дека реформата ќе ја намали апсолутната сиромаштија од 3,0 на 2,3 проценти претпоставувајќи дека сите квалификувани најсиромашни од сиромашните сегменти ќе добијат помош. Овој резултат е во согласност со фактот дека поголемиот дел од приходите под горниот праг на средни приходи се социјални приходи. Сепак, причините за неуспехот да се искорени екстремната сиромаштија треба повторно да се бараат во критериумите за подобност на сопственоста на

Табела 8: Ефекти од ковид-19 врз детската сиромаштија, според пол и возраст

	Пол		Возраст		
	Машки	Женски	0-5	6-14	15-17
	Пред ковид-19				
Релативна сиромаштија (под 60 проценти од медијалниот еквивалентен приход)	28,7%	29,8%	27,1%	28,5%	35,6%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	3,0%	2,9%	2,1%	2,9%	4,2%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	11,5%	11,1%	10,0%	11,3%	12,9%
	По ковид-19				
Релативна сиромаштија (под 60 проценти од медијалниот еквивалентен приход)	32,8%	33,9%	31,8%	31,6%	38,0%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	2,3%	2,4%	1,3%	3,1%	2,1%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	11,3%	11,6%	9,4%	12,4%	12,4%
<i>Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ 2018 и на МК-MOD.</i>					

имотот, како и во веројатната несоодветност на износот на помош за многу големи семејства / домаќинства.

Во колоната (5) е прикажано дополнителното влијание на еднократната парична помош, што е интересно, што има важен ефект врз апсолутната сиромаштија. Сепак, треба да се биде внимателен во толкувањето, затоа што во најголем дел овие парични исплати сочинуваат веќе ниски приходи - или од социјална помош или од вработување со ниска плата - и оттаму кумулативно се покажуваат моќни во искоренување

екстремна сиромаштија. Оттука, тие се правилно насочени, но сами, веројатно, не можат да ја искоренат сиромаштијата.

Вкупно, загубите на приходите како резултат на ковид-19 првенствено ја влошуваат релативната сиромаштија кај децата, иако до одреден степен е и апсолутна според прагот на горниот приход. Додека, олабавените критериуми за ГМП и еднократните парични исплати во вид на помош го омекнуваат ефектот на сиромаштијата кај децата, главно, во левата опашка од распределбата на приходите, оттука влијаат првенствено на апсолутните

стапки на сиромаштија, што е утврдено со прагот на приход за квалификуваност на ГМП и определувањето целни групи за еднократна парична помош.

Продолжуваме со разделување на ефектите на ковид-19 врз детската сиромаштија со неколку лични карактеристики и карактеристики на домаќинството. Табела 8 ги прикажува стапките на сиромаштија кај децата според полот и возраста на детето. Може да се забележи дека ова се единствените клучни лични карактеристики на децата бидејќи лицата во АПУЖ на возраст од 15 или повеќе години не го пополнуваат индивидуалниот прашалник. Девојките се во неповолна положба во однос на потпаѓање во сиромаштија, иако пандемијата ја зголемува релативната стапка на сиромаштија за двата пола речиси еднакво. Социјалните реформи и олеснетите критериуми за подобност поефикасно ја намалуваат апсолутната сиромаштија во линијата на горниот среден приход за момчиња отколку за девојчиња, кои се повеќе изложени на негативниот ефект на ковид-19. Во однос на возраста, ефектот на ковид-19 се шири меѓу возрастните поткатегории. Релативната сиромаштија таму се искачува за 3-4 процентни поени,

додека апсолутната стапка на сиромаштија на прагот на горниот среден приход опаѓа за подгрупите 0-5 и 15-17. Зголемувањето на стапката на сиромаштија по ковид-19 за возрастната група од 6 до 14 години може да е поврзано со понискиот додаток за деца во споредба со возрастната група од 0 до 5 години и понискиот образовен додаток во споредба со возрастната група од 15 до 17 години.

Во **Табела 9** се дадени две карактеристики на домаќинството: дали домаќинството има 3 или повеќе деца; и просечното образование на возрастните членови .

Релативната сиромаштија на децата кај домаќинствата со повеќе деца е зачудувачки голема, а ковид-19 значително ја влошува оваа состојба во однос на домаќинствата со едно или две деца, каде што релативната сиромаштија се зголемува само малку. Зачудувачки, пандемијата ја влошува апсолутната сиромаштија кај домаќинствата со три и повеќе деца, што може да се припише на исклучително малото зголемување на ГМП за секое дополнително дете и на детските додатоци за децата над второто дете, заедно со потенцијалниот низок интензитет на работа за да се добие време за грижа за децата. Ваквата состојба ги потврдува општо познатите резултати дека домаќинства со многу деца се

Табела 9: Ефекти на ковид-19 врз детската сиромаштија, според неколку карактеристики на домаќинствата

	Број на деца во домаќинството		Просечно образование на возрасните членови		
	2 или помалку	3 или повеќе	Основно или пониско	Средно	Терцијарно или повисоко
Пред ковид-19					
Релативна сиромаштија (под 60 проценти од медијалниот еквивалентен приход)	23.9%	42.0%	64.1%	28.7%	1.1%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	2.8%	3.2%	8.0%	2.7%	0.0%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	8.5%	17.0%	28.7%	10.4%	0.0%
По ковид-19					
Релативна сиромаштија (под 60 проценти од медијалниот еквивалентен приход)	24.9%	50.3%	70.1%	32.2%	0.9%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	1.1%	4.7%	7.0%	2.0%	0.0%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	8.5%	17.5%	30.3%	10.4%	0.0%

Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ 2018 и на МК-MOD.

најзагрозени од сиромаштија.

Табела 9 понатаму посочува дека сиромаштијата кај децата е поврзана со образовната моќ на домаќинството, што може да се покаже како важно во контекст на затворањето на училиштата што го наметна ковид-19. Имено, кога просечното образование во домаќинството

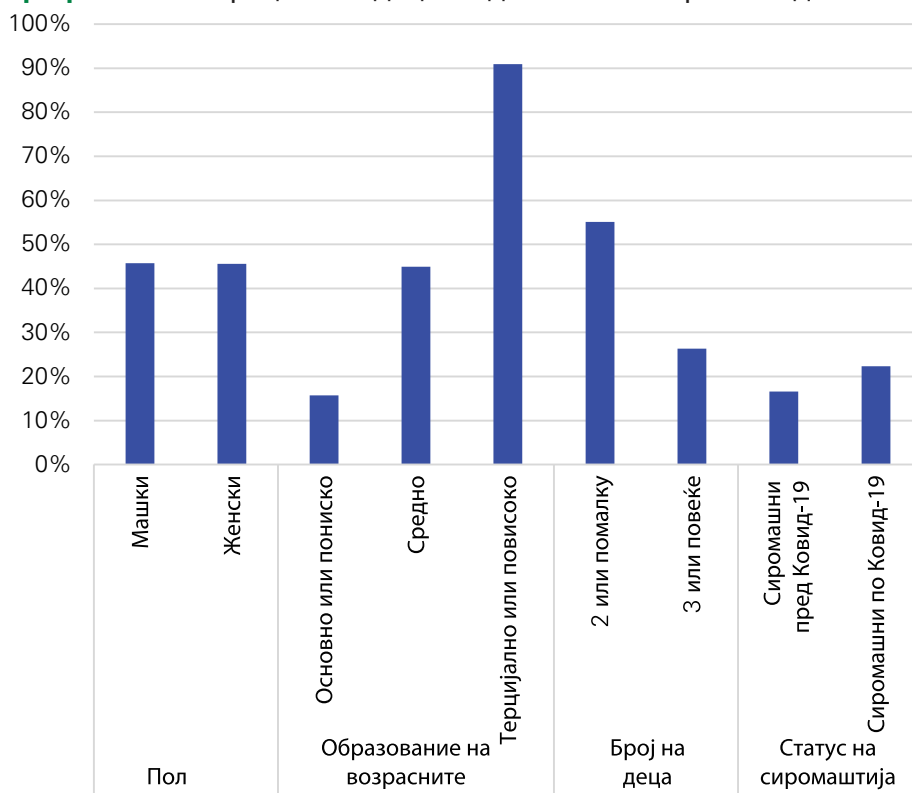
е основно или помалку, детската сиромаштија цвета, а ковид-19 ја интензивира. Од друга страна на спектарот, кога возрасните членови на домаќинството имаат просечно високо образование или повеќе, детската сиромаштија е речиси искоренета на секој праг.

3.4. ДРУГИ ДЕПРИВАЦИИ ШТО ГО ВЛОШУВААТ ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ ДЕЦАТА

Дискусијата од дел 3.3.3. може да се прошири на потенцијалните ефекти на пандемијата врз низа индикатори на непарична сиромаштија вклучувајќи и индикатори поврзани со образованието, здравството, условите за домување и пристапот до услуги. Пандемијата ја влоши целата палета на индикатори,

кои покриваат повеќе од лишувањето од приход, но кои се поврзани со него. На пример, одолженото постоење на ниско ниво на образование на родителите и на сиромаштијата, како што е прикажано во табела 9, сугерира дека ковид-19 може значително да го наруши потенцијалот на човечкиот капитал и акумулацијата за посиромашните деца, кои може да немаат поддршка за учење и помош од родителите, или може да немаат средства за да се воспостави ефикасно учење на далечина. Недостигот од доверба во сопствената

Графикон 12: Процент на деца со достапен интернет во домот

Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ 2018.

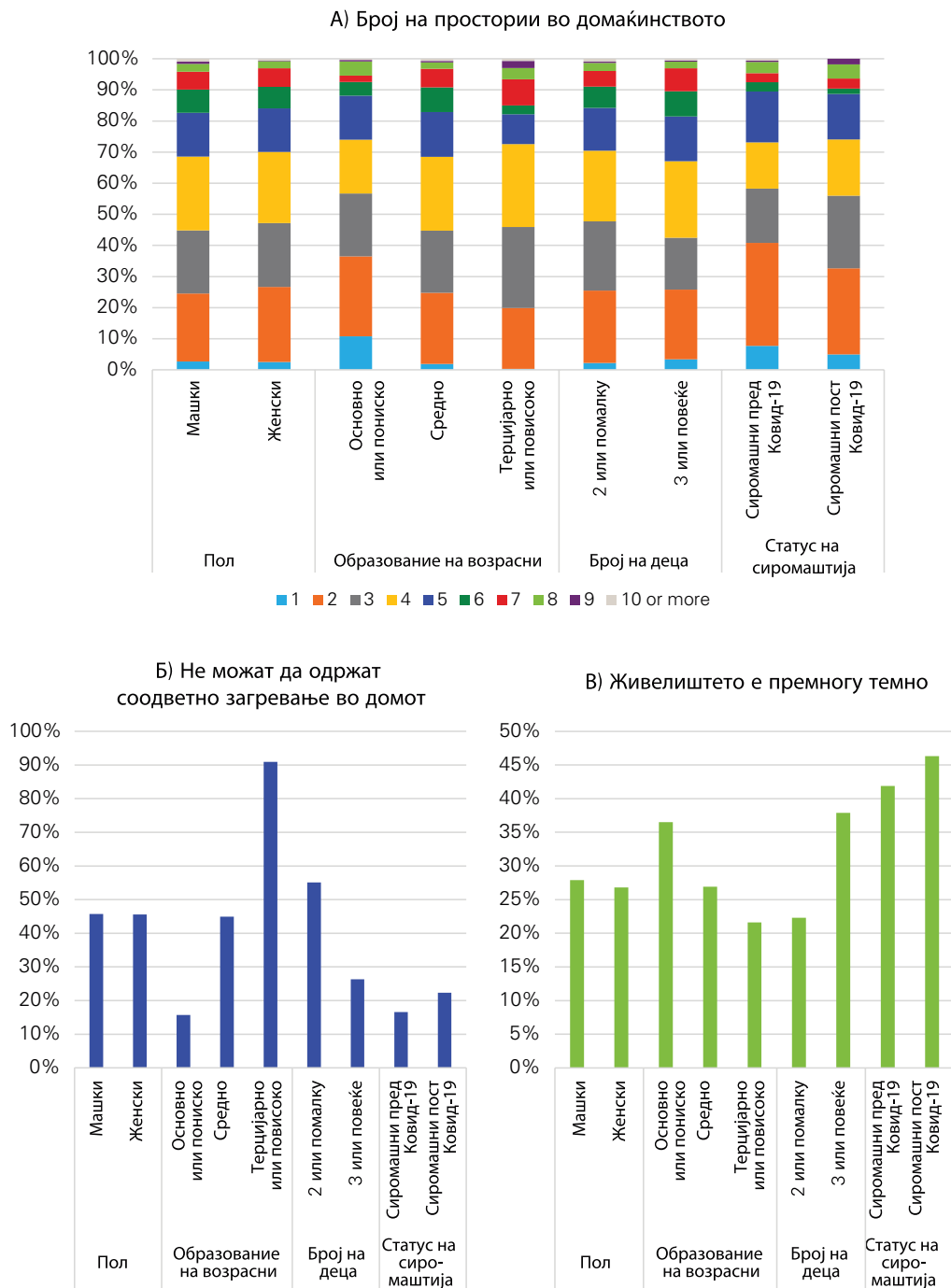
способност да го поддржуваат учењето на децата, како и потенцијалното непознавање на предметот може да бидат пречка кај родителите со ниско образование. Само 45,8 проценти од децата во Северна Македонија живеат во дом со интернет; Графикон 12 покажува дека овој процент е зачудувачки низок кај домаќинствата со ниско ниво на образование, со три или повеќе деца и во сиромашните домаќинства; што потенцијално може да ги засили негативните последици од затворањето на училиштата врз учењето на децата и врз когнитивниот развој на децата од овие домаќинства.

Живеењето во и сиромашни домаќинства со повеќе деца може да биде во корелација со условите за домување и за живеење што го нарушуваат процесот на учење на децата. Следниот сет графикони ги доловува ваквите услови. **Графикон 13**, панел а, ја прикажува распределбата на децата според бројот на соби во домаќинството и сугерира дека поголемиот дел од домаќинствата со деца имаат до четири простории, со еднаква родова распределба. Посиромашните домаќинства, кои, исто така, се тие со пониско образование и со повеќе деца, имаат помалку соби, што укажува на пренатрупаност што може да го засили

образовното и когнитивното уназадување кај децата. Посиромашните домаќинства, домаќинства со повеќе деца и возрасни со основно или со пониско ниво на образование, исто така, доминираат кај домаќинствата што не можат да одржат загревање на домот (графикон 13, панел б) и чиешто живеалиште е премногу темно (графикон 13, панел в), но во секоја од овие категории процентот на несиромашни домаќинства, исто така, не е незначителен. Панелите б и в понатаму сугерираат дека ковид-19, најверојатно преку мерките за ограничено движење и изолација, ги влошува ефектите што може да ги имаат ваквите состојби врз учењето на децата бидејќи процентот на домаќинства што доживуваат тешкотии се зголемува по ковид-19.

Поширока перспектива за тоа како пандемијата влијаела врз процесот на учење на децата во Северна Македонија следува во дел 4, додека влијанието врз здравствените ризици во делот 5. За жал, што се однесува до индикаторите за непарична сиромаштија, АПУЖ не содржи здравствени информации и информации за пристап до услуги од домаќинствата, а, исто така, во голема мера недостигаат социо-економски карактеристики за деца помлади од 16 години.

Графикон 13: Услови на домување (процент на засегнати деца)

Извор: Пресметки на авторите засновани на АПУЖ 2018.

Како и да е, Мултииндикаторското кластерско истражување (МИКС) фрла одредена светлина врз разликите меѓу децата од најсиромашните домаќинства и тие што живеат во добро обезбедено домаќинство. Како што докажавме, ковид-19 ја влошува сиромаштијата, голема е веројатноста дека ќе го прошири и јазот во приходот / богатството. Истражувањето има различен „неприходен“ пристап за дефинирање на сиромашните домаќинства, но, сепак, ги демонстрира недостигот за децата. На пример, само една третина (36 проценти) од најсиромашните деца од 6 до 23 месеци добиле минимално прифатлива разновидност на исхраната²³, што е една половина од стапката на децата во најбогатите домаќинства (70 проценти). Ние забележавме дополнителна нееднаквост во следниве оски: ран детски развој; основни вештини за учење; исхрана; вода, санитација и хигиена; и употреба на горива во домаќинството (**Графикон 14**).

Нееднаквоста се забележува кога се оценува усогласеноста во развојот на децата, мерено во најмалку три од четири домени: писменост - математика, здравје, социјално-емоционален домен

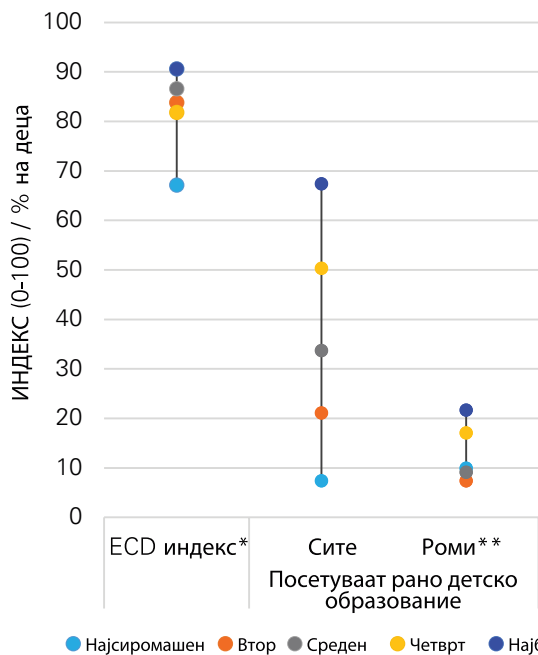
и учење (графикон 14, панел а): процентот на деца со усогласеност во развојот во најсиромашните домаќинства е околу два третини, во споредба со повеќе од 90 проценти во најбогатите домаќинства. Покрај тоа, помалку од 10 проценти од 3 до 5-годишните деца од најсиромашните домаќинства посетуваат рано детско образование (во споредба со речиси 70 проценти од нивните врсници во најбогатите домаќинства). Процентите кај децата Роми се катастрофални по целата распределба на богатството: дури и за најбогатите домаќинства, таквата посетеност е само малку повисока од 20 проценти (Графикон 14, панел а).

Децата од најсиромашните домаќинства заостануваат во вештините за читање и во нумеричките вештини (Графикон 14, панел б). Распределбата на процентот на деца со нумерички вештини е наклонета кон долниот дел од распределбата,

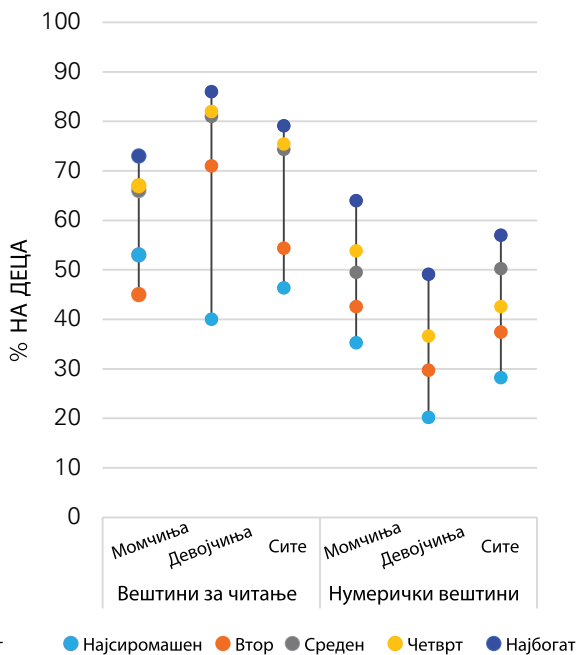
²³ Минималната разновидност во исхраната се однесува на обезбедување на децата со храна со соодветна содржина на хранливи материји. Индикаторот се пресметува врз основа на процентот на деца на возраст од 6 до 23 месеци, кои добиле најмалку пет од осум групи храна (1) мајчино млеко, 2) зрна, корени, 3) мешунки и ореви, 4) млечни производи, 5) храна со месо, 6) јајца, 7) овошје и зеленчук богат со витамин А и 8) друго овошје и зеленчук.

Графикон 14: Разлики меѓу децата во зависност од богатството на домаќинството

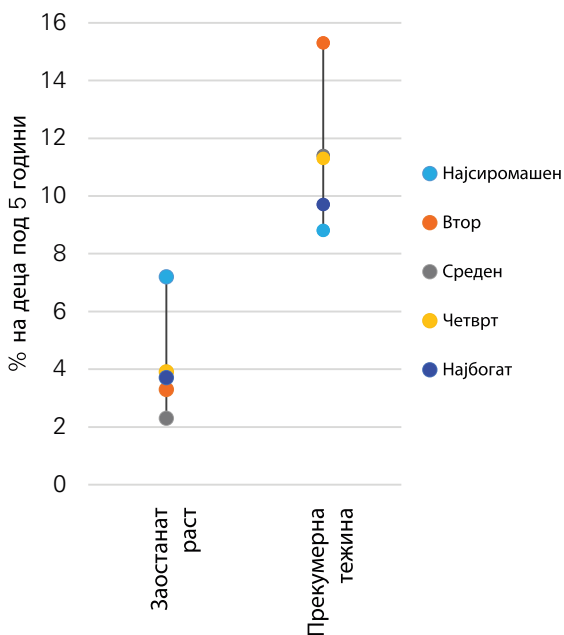
А) Ран детски развој

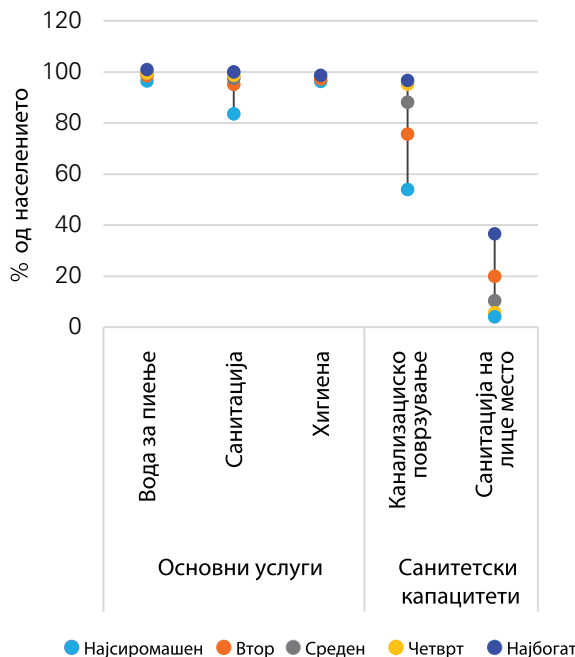
Б) Основни вештини за учење

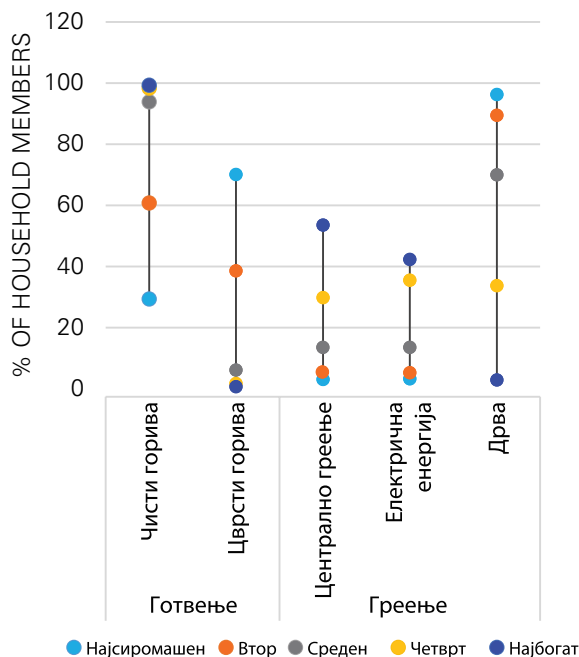
В) Исхрана

(Г) Вода, санација, хигиена

(Д) Горива

Извор: МИКС 2019

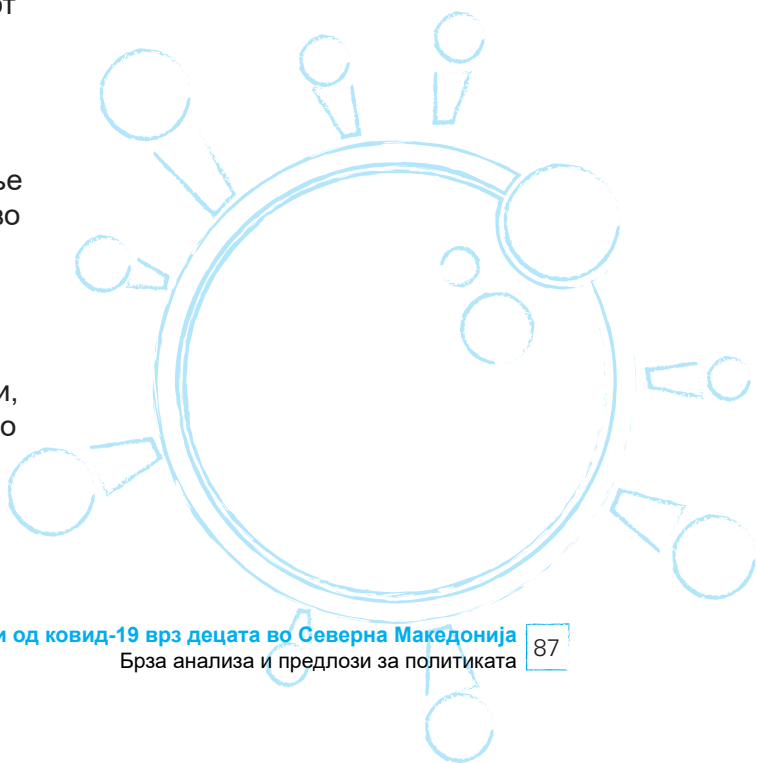
Белешки: * Индексот ECD се пресметува како процент на деца на возраст од 36 до 59 месеци, кои се развиваат на добар пат во најмалку три од следниве четири области: писменост - нумерички вештини, здравје (физичко здравје), социјално-емоционална област и учење. ** Резултатите за развојот на Ромите во ЕК треба да бидат разгледани внимателно поради нискиот број на непондирани случаи.

но интересно е што девојчињата од сиромашните домаќинства доследно имаат послаби резултати во споредба со момчињата. Заостанувањето во растот, очигледно, доминира меѓу најсиромашните деца (Графикон 14, панел в), што не е случај со прекумерната телесна тежина затоа што најсиромашните деца се соочуваат со недоволна исхрана, што ја спречува појавата на прекумерна телесна тежина. Сепак, ова не

е случај за вториот квинтил, каде што процентот на деца со прекумерна тежина е најголем (15,3 проценти), што потенцијално сугерира доволно количество храна со недоволна разновидност. Водата за пиење и хигиената не е проблем за децата во Северна Македонија, но санитарните услови може да бидат проблем (Графикон 14, панел д), иако сите домаќинства имаат голем пристап до тоа како основна услуга. Сепак, поврзување на канализација

недостига кај речиси една половина од домаќинствата, додека санитацијата е присутна во речиси 40 проценти од нив. Повеќе од две третини од сиромашните домаќинства употребуваат загадувачки горива и технологии за готвење што можат да влијаат негативно на здравјето на децата (особено ако живеалиштето нема соодветна вентилација) (Графикон 14, панел е). Исто така, речиси 100 проценти од најсиромашните домаќинства користат огревно дрво за греење, средниот и четвртиот квинтил, исто така, имаат големи проценти.

Вкупно, сиромаштијата и нееднаквоста имаат големо влијание врз степенот до кој децата се изложени на ризици од ковид-19. Растењето во посиромашните населби - што е особено случај кај Ромите - влијае на пристапот до низа неопходни работи како што се добра исхрана, квалитетно домување, проблеми со канализација, простор за играње или учење и можности за вклучување во наставата на интернет, но и може да го зголеми ризикот од фаќање на вирусот и да се биде носител и да имаат други здравствени проблеми, како што е документирано во неодамнешната студија на ОЕЦД (2020б).

4. ДЕЦА ШТО СЕ СООЧУВААТ СО ЗАГУБИ ВО ПРОЦЕСОТ НА УЧЕЊЕ

Владата ги затвори предучилишните и училишните институции на 10 март 2020 година. Првичната одлука беше да се запре образовниот процес 14 дена за да се спречи ширењето на корона вирусот. Паралелно, беше донесена одлука да му се овозможи на еден родител на деца до 10-годишна возраст (четврто одделение од основно образование) да добие платено отсуство за згрижување на детето / децата, иако одлуката ги исклучуваше родителите на децата надвор од формалното предучилишно образование.

Како што растеше бројот на нови заболени од ковид-19, на 13 март, владата, по препорака на МОН, ја советуваše националната телевизија да одвои време за емитување едукативни содржини на сите наставни јазици. МОН и Бирото за развој на образованието (БРО) со техничка и финансиска поддршка од УНИЦЕФ, работеа на идентификување на соодветни наставници, создавање неделен распоред и изработување план за лекции за секој предмет што се емитува на ТВ. Покрај тоа, МОН ја сподели содржината на сите

социјални мрежи и другите комуникациски канали. На 24 март, владата донесе одлука воспитно-образовниот процес во основните и во средните училишта да се организира со учење на далечина, иако на секое училиште му беше дадена слобода да реши кои средства за електронска комуникација да ги користи за да се одржи директната комуникација меѓу наставниците и учениците. Наставниците добија насоки од БРО за тоа како да ги испрашуваат и оценуваат учениците со употреба на усни и писмени испрашувања и тестови. На 30 април, беше решено да се продолжи со употреба на модалитет за учење на далечина до крајот на учебната година (10 јуни 2020 година). Запишувањето деца во прво одделение во основните училишта се премести од мај во јуни, додека државната матура²⁴ за средношколците беше откажана.

Неколку дена по затворањето на училиштата, МОН со помош на УНИЦЕФ почна национална платформа „Едуино“. Платформата првично беше дизајнирана да служи како простор каде што наставниците, едукаторите и родителите можат да најдат идеи за спроведување нови начини на учење преку игра и креативни алатки што поттикнуваат социо-емоционален развој на деца од

3 до 10 години. Сепак, УНИЦЕФ создаде е-училница на оваа платформа со видеоекции од наставници, кои се во согласност со националните наставни програми. Целта на платформата беше да го поддржи процесот на учење на децата за време на пандемијата. Сепак, при обезбедувањето на квалитетот на образовниот процес и грижата за потребите на сите ученици за време на ковид-19 имаше многу тешкотии. Контекстот на пандемијата се влоши, а со тоа дојде до израз огромниот број постојни проблеми во рамките на образовниот систем. Неколку владини и невладини фактори се мобилизираа за да овозможат континуитет на образовниот процес, иако се потребни дополнителни активности за да се подготви системот за во иднина. Овој дел го обележува одговорот на

²⁴Државната матура е завршен испит наменет за ученици од гимназиско и четиригодишно средно стручно образование. Освен тоа што е последен дел од средното образование, таа има цел да послужи при изборот на кандидати за запишување во високото образование. Државната матура се полага по специјални програми за испрашување, засновани врз целите на учењето на наставните планови во списокот на модули на државната матура.

образовните власти во Северна Македонија на пандемијата, преземените активности и го оценува можното влијание на физичките затворања на училиштата врз пристапот до образование продолжувајќи со функционирањето на образовниот систем во услови на затворање, ветувачката практика и начинот за спречување значителен пад во учењето.

4.1. КРАТОК ПРЕГЛЕД НА ПРОЦЕСОТ НА ЕДУКАЦИЈА И НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ

Одговорот на пандемијата е многу важен во земјите што се борат со квалитетот на образовниот процес (Ријмерс и Шлејхер, 2020 година), како што е случајот и во Северна Македонија. Учениците во земјата покажуваат постојано ниски резултати во тестирањето на ПИСА. Во ПИСА 2018 резултатите се движеа од 393 за читање (што е под просекот на ОЕЦД од 487), 394 за математика (со просек на ОЕЦД од 489) и 413 во науката (со просек на ОЕЦД од 489). Покрај тоа, 45 проценти од учениците достигнаа барем ниво 2 во читање, но процентот на ученици со високи резултати беше занемарлив. Во математиката, 39 проценти постигнале барем ниво 2, а

само еден процент постигнале ниво 5 или повисоко. Во науката, 51 процент постигнале барем ниво 2, а само еден процент постигнале највисоки резултати. Овие резултати покажуваат значително подобрување во однос на тие од ПИСА 2015 и процентот на ученици со ниски резултати се намали за најмалку девет поени (Ависати и др. 2019). Иако ова е подобрување од резултатите од 2015 година, образовниот систем на земјата останува оптоварен со голем број прашања поврзани со наставниот процес и со учењето и оценувањето на учениците (Мицкоска-Ралева и др. 2017; ОЕЦД, 2019а; ОЕЦД, 2019).

Македонскиот образовен систем се состои од примарно - основно образование во кое се вклучени деца на возраст од 6 до 11 години, примарно - средно образование (11-14 години) и гимназија - секундарно средно образование (гимназии - општи гимназии и стручни училишта) во кои се вклучени деца на возраст од 15 до 18 години. Основното и средното образование се задолжителни. Предучилишните установи опфаќаат деца од околу една година, сè додека не почнат основно училиште, но уписот во предучилишни установи и понатаму е многу низок на 36,8 проценти во 2018/2019 година (МИКС 2019), дури и во

споредба со соседните земји и е многу под целта на ЕУ за образование и за обука од 95 проценти во 2020 година (Бирн, 2020 година).

Според резултатите на ПИСА, постигнувањата на учениците во Северна Македонија се поврзани со социо-економското потекло на нивното семејство / домаќинство (види, исто така, дел 3.4). Социо-економски понапредните ученици постигнуваат подобри резултати од учениците во неповолна положба во читањето со разлика од 90 поени. Во математика и во наука, соодветно 11 проценти и 10 проценти во варијацијата на оценките може да се припишат на социо-економскиот статус (Avisati et al. 2019). Покрај тоа, податоците од ПИСА 2018 година покажуваат дека учениците што го полагаат тестот на македонски јазик ги надминуваат учениците што го полагаат тестот на албански јазик, како што е прикажано во табела 10 со најголема разлика во науката. Овие разлики значат дека одредени групи ученици можат да бидат поранливи од другите по затворањето на училиштата и загубите во учењето поради преминот кон учење на далечина. Оваа врска меѓу социо-економскиот статус и основните вештини за учење ја демонстрираат и податоците на МИКС, кои откриваат значителна нееднаквост во

вештините на писменост и во нумеричките вештини кај деца од 7 до 14 години, во зависност од богатството, местото на живеење, образовното ниво на мајката и етничката припадност. Имено, децата од градските домаќинства малку ги надминуваат тие од руралните кога станува збор за основни вештини за читање, но разликата е голема кога станува збор за основни нумерички вештини: само 38 проценти од руралните деца имаат такви вештини во споредба со 42,9 проценти од урбаните деца. Исто така, постојат големи разлики врз основа на нивото на образование на мајката. Само 45,3 проценти од децата, чиито мајки имаат само основно образование, покажуваат основни вештини за читање и 29,1 процент основни нумерички вештини, наспроти 78,7 проценти и 53 проценти соодветно, на деца од мајки со високо образование. Само 46,9 проценти од најсиромашните деца имаат основни вештини за читање, во споредба со 79,3 проценти или најбогати (види, исто така, Графикон 14 панел б). Процентот на основните нумерички вештини е, соодветно, 28,1 проценти наспроти 58,1 проценти. Покрај тоа, повеќе деца од македонска етничка припадност (75,3 проценти) имаат основни вештини за читање, како и основни нумерички вештини

(51,2 проценти), во споредба со нивните албански врсници каде што процентите се, соодветно, само 56,4 проценти и 32,6 проценти. Состојбата е позагрижувачка за учениците Роми бидејќи само една третина од нив покажуваат основни вештини за читање, а само една петтина покажуваат основни нумерички вештини, при што тие од најсиромашниот квантил на богатство покажуваат послаби резултати.

Табела 10: Резултати од ПИСА-тестот, според јазикот

	Чита- ње	Матема- тика	Наука (Природ- ни науки)
Маке- донци	409	409	430
Албан- ци	355	350	365

Извор: [PISA 2018 database](#)

Постојат голем број државни институции надлежни за надгледување на образовниот процес. Извршното донесување одлуки лежи во Министерството за образование и наука (МОН), Државниот инспекторат за образование (ДИО) е надлежен за обезбедување квалитет и контрола, Бирото за развој на образованието (БРО) развива наставни планови и стандарди за учење од предучилишно до средно образование, освен специјализирани предмети за стручни средни училишта каде што стандардите и наставните програми се развиваат и следат од Центарот за стручно образование и обука (ЦСОО). Националниот центар за

испити е одговорен за развој и за спроведување национални испити и овластување за директорите во училиштата. Министерството за труд и социјална политика (МТСП) е одговорно за функционирањето на предучилишните установи (освен наставните програми). Училиштата се управувани од училишни одбори, а раководени од директорите на училиштата, кои имаат голема автономија на училишните ресурси и на годишниот план за работа, но, сепак, се под значително политичко влијание (ОЕЦД, 2019a). Наставниците имаат висока автономија во однос на оценувањето на учениците, но многу мала автономија во одлуките за наставните програми и распределбата на времето за настава (Европската комисија, 2018). Тешкото оптоварување на наставната програма и недостигот од автономија доведуваат до ситуација наставниците да остават многу малку време за повторување на содржината, доколку е потребно, и проверка за разбирање на материјалот што може да придонесе за значителни празнини во компетенциите на учениците додека напредуваат низ образовниот систем (ОЕЦД, 2019a). Овој недостиг од автономија во однос на распределбата на времето на наставата и обврската строго да се следи наставната програма може да го спречи приспособувањето кон учењето на далечина.

4.2. ПРИСТАП ДО ОБРАЗОВАНИЕ

Кога станува збор за обезбедување на квалитетот на образовниот процес за сите, првиот чекор е да се обезбеди правичен пристап до образование. Со оглед на тоа што одлуката физички да се затворат училишните и предучилишните установи и да се премине на учење од далечина требаше да се донесе без многу подготовка, прашањето за правичен пристап до образованието е клучно.

Податоците од Мултииндикаторското кластерско истражување (МИКС 2019) покажуваат поделби во богатството, етничката припадност и урбани / рурални поделби што можат да го нарушат учењето на далечина за различни групи ученици. Имено, само 10 проценти од децата од предучилишна возраст од најнизок квинтил посетуваат програма за рано образование, споредено со околу 90 проценти од најбогатите (податоци презентирани на Графикон 14 панел а). 68,5 проценти од урбаните деца што посетуваат прво одделение биле вклучени во предучилишно образование во претходната година и само 34,5 проценти од руралните деца биле вклучени во предучилишно образование.

Децата од македонска етничка припадност, исто така, имаат голема вклученост во раното, предучилишно образование. Ова значи дека некои деца имаат поголема подготвеност за формалното образование од други. Кога станува збор за повисоките средни училишта, само 75,5 проценти од децата од најсиромашниот квинтил посетуваат високи средни училишта во споредба со повеќе од 90 проценти за другите квинтили. Покрај тоа, речиси сите македонски деца посетуваат средно училиште во споредба со 92,9 проценти од албанските деца и само 59,9 проценти од другите етнички групи (МИКС, 2019). Ваквата постојна нееднаквост може да предизвика диференцијален исход за различни групи деца за време на физичкото затворање на училиштата.

Прашањето за физички пристап до образовниот процес на далечина / дигитално учење е идентификувано од сите засегнати страни вклучени во интервјуата. Повеќето од нив ја нагласија потребата за компјутер и за стабилен интернет како предуслов за усогласување со воспитно-образовниот процес и повеќето од нив беа свесни дека сите ученици ги немаат потребните предуслови.

“Инфраструктурата е првиот проблем; луѓето навистина немаат опрема дома, не сум сигурен дека сите имаат интернет дома... Зборувам за наставници, родители, деца. Немаме еднакви можности да работиме од дома”

- (претставник од НВО-секторот) и

“Не можете да организирате учење од далечина кога семејствата немаат компјутер, лаптоп, телефон... многу од нив немаат пристап до интернет”

- (практичар). Проблемот се мултиплицира ако семејството има повеќе од едно дете дома бидејќи секое дете треба да има пристап до дигитален уред за да го следи образовниот процес:

“Постојат семејства што немаат компјутер или лаптоп или имаат еден уред, а имаат повеќе деца на училишна возраст дома ... распоред ... имаат часови за преклопување и слично и тоа е најголемиот проблем за семејствата”

-(практичар). Сепак, нема статистички бројки за бројот на семејства во таква состојба, така што можеме да користиме само процени за недостиг од едукативни ресурси дома. Податоците претставени на Графикон 13 прикажуваат дека посиромашните деца имаат тенденција да живеат во услови на домаќинство што може да го нарушат учењето поради пренатрупаност (многу членови на домаќинство на мал простор за живеење).

Податоците на ПИСА 2018 покажуваат дека некои ученици, можеби, немаат еднаков пристап до компјутери, книги и материјали што можат да им помогнат кога учат (Табела 11). Во принцип, само 5,8 проценти од учениците изјавиле дека немаат тивко место за учење, додека 7,7 проценти пријавиле недостиг од на компјутер што би можеле да го користат за учење дома. Покрај тоа, околу 40 проценти од учениците во ПИСА пријавиле само еден или ниту еден компјутер дома, што значи дека може да немаат достапен компјутер подолг временски период, доколку треба да се сподели со други – браќа, сестри и родители. Околу 18 проценти од учениците пријавиле само еден телевизиски уред во своето живеалиште, што, исто така, може да биде проблематично доколку другите членови на домаќинството сакаат или имаат потреба да го користат.

Табела 11: Пристап до ресурси во домот, кои можат да помогнат при учењето од далечина

	Да	Не
Тивко место за учење во домот	94.4%	5.8%
Компјутер во домот	92.3%	7.7%

Извор: [PISA 2018 database](#)

Повеќето од учесниците-соговорници, генерално, се согласуваат дека сегашната состојба ја влоши социјалната

нееднаквост кога станува збор за пристап до образование и повикуваат на активности што ќе ги откријат причините за нееднаквоста:

“За жал, (...) СИТУАЦИЈАТА МАРГИНАЛИЗИРАШЕ ГОЛЕМА ГРУПА ДЕЦА И СЕМЕЈСТВА И ТОА Е ГОЛЕМ ПРЕДИЗВИК. ОД ДРУГА СТРАНА, СЕ НАДЕВАМ ДЕКА ОВА ЌЕ ГО ПРЕДИЗВИКА АЛАРМОТ ЗА ИДНИНАТА, ДА ПОЧНЕМЕ СЕРИОЗНО ДА ЗБОРУВАМЕ ЗА ОВАА НЕЕДНАКВОСТ...”

-(претставник од невладиниот сектор). Интервјуата посочуваат дека постојат разлики во присуството на учениците на предавањата на далечина / дигитално учење врз основа на социо-економското потекло, како и на урбаната / руралната поделеност. Како што е наведено од еден практичар:

“ВО НАШЕТО УЧИЛИШТЕ ОКОЛУ 75-100 ПРОЦЕНТИ ОД УЧЕНИЦИТЕ СЕ ПРИСУТНИ И АКТИВНИ НА ЧАСОВИТЕ. МЕЃУТОА, ВО ДРУГИТЕ УЧИЛИШТА, ОВА НЕ Е СЛУЧАЈ... НИЕ ПРЕТЕЖНО ИМАМЕ ДЕЦА ОД БОГАТИ СЕМЕЈСТВА, ДОДЕКА ДРУГИ УЧИЛИШТА ИМААТ РАЗЛИЧНО СОЦИО-ЕКОНОМСКО ОПКРУЖУВАЊЕ, А УЧЕНИЦИТЕ НЕМААТ ПРИСТАП... ДОБРО, ТИЕ, ВСУШНОСТ, НЕМААТ КОМПЈУТЕРИ.”

Во интервју со претставници од здруженија на граѓани, се нагласува руралната / урбаната поделеност:

“ПОСТОЈАТ РУРАЛНИ УЧИЛИШТА... НА ПРИМЕР ЕДНО УЧИЛИШТЕ ВО СЕЛО КАЈ КРИВА ПАЛАНКА, КАДЕ ШТО ДЕЦАТА

ВООПШТО НЕМААТ ПРИСТАП ДО ИНТЕРНЕТ, А И УЧИЛИШТЕТО НЕМА КАКОВ БИЛО ДИГИТАЛЕН ИЗВОР.”

Навистина, податоците од АПУЖ покажуваат разлика во поседувањето компјутери / лаптопи меѓу руралните и урбаните домаќинства. Во руралните средини, само 66,3 проценти од домаќинствата пријавуваат дека имаат компјутер / лаптоп дома во споредба со 74 проценти од урбаните домаќинства. За сиромашните домаќинства, ситуацијата е уште полоша, бидејќи само 49,8 проценти имаат компјутер / лаптоп. Покрај тоа, процентот на рурални домаќинства со повеќе од пет лица е поголем во руралните области (30,9 проценти, во споредба со 20 проценти во урбаните средини). Ова значи дека децата во руралните средини, особено сиромашните, со две или повеќе браќа и сестри и кои живеат со самохран родител можат да бидат посилно погодени од недостигот од пристап до образовни ресурси потребни за следење на образовниот процес. Како што е веќе прикажано во дел 3.4 погоре и покрај релативно високата стапка на поседување компјутер пријавена од учесниците во ПИСА, повеќе од една половина од децата во земјата немаат пристап до интернет, а сиромашните и образовно

слаби домаќинства се особено ранливи во однос на ова (Графикон 12).

Децата Роми се една од најранливите групи кога станува збор за образование. Во една студија за маргинализираните ромски заедници (намерно се земени примероци од населби со побројно ромско население од националниот просек), запишувањето на деца во предучилишно образование беше прилично ниско, со приближно 14 проценти (УНДП, 2018), додека податоците од МИКС покажуваат дека само околу 25 проценти од ромските деца што се запишани во прво одделение посетувале предучилишно образование во претходната година. Покрај тоа, само околу 70 проценти од ромските деца од двата квинтили со најниско богатство посетуваат основно училиште и тој број паѓа на 12,8 проценти за најсиромашниот квинтил за посетеност во средно училиште. Стапката на завршено средно образование кај лица од 22 до 25 години е 36,9 проценти - повисока од порано, но, сепак, е многу ниска во споредба со неромското население (МИКС, 2019).

Маргинализираните деца Роми имаат тенденција да живеат во големи домаќинства со повеќе од четири члена (47,8 проценти), почесто од нивните врсници што не се Роми (24,9

проценти). Само 37,7 проценти од маргинализираните Роми (МИКС, 2019) изјавиле дека имаат компјутери дома. Испитаниците го истакнаа и прашањето за недостиг од опрема и канали за комуникација на деца Роми, особено за тие што живеат во сиромаштија:

“ОКОЛУ 20 ПРОЦЕНТИ ОД НАШИТЕ КОРИСНИЦИ НА СТИПЕНДИИ (ОСНОВНО УЧИЛИШТЕ ОД ПРВО ОДДЕЛЕНИЕ ОД СИРОМАШНИ РОМСКИ ЗАЕДНИЦИ) НЕ ГО СЛЕДАТ ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС, НЕМААТ СРЕДСТВА ДА СЕ ВКЛУЧАТ, ЕДНОСТАВНО НЕ МОЖЕМЕ ДА СТАПИМЕ ВО КОНТАКТ СО НИВ... ЗАТОА, СЕ ОБИДУВАМЕ НА РАЗНИ НАЧИНИ ПРЕКУ РОДИТЕЛИ, СОСЕДИ, АКТИВИСТИ НА НВО, ДА ИМ НОСИМЕ НАСТАВНИ МАТЕРИЈАЛИ НА ДЕЦАТА, УПАТСТВА, УЧЕБНИЦИ... НО, ТОА Е МНОГУ ТЕШКО БИДЕЈЌИ НЕ МОЖЕМЕ ДА ВЛЕГУВАМЕ ВО ДОМОВИТЕ БЕЗ ЗАШТИТНИ МЕРКИ”

- (претставник од невладиниот сектор). Училиштата, исто така, покажуваат одредено ниво на беспомошност кога станува збор за овие ученици, пред сè затоа што тие немаат систематски пристап да им помагаат на учениците што имаат потреба од тоа:

“ИМАМЕ ОКОЛУ 30 УЧЕНИЦИ РОМИ ВО НАШЕТО УЧИЛИШТЕ (ОД 980); ТИЕ ЖИВЕАТ БЕЗ ОСНОВНИ РАБОТИ, А ДА НЕ ГОВОРИМЕ ЗА НЕШТО ПОВЕЌЕ... НИЕ КОНТАКТИРАВМЕ СО НИВ... ЗАВИСИ ОД РАЗЛИЧНИ

ОРГАНИЗАЦИИ, ЛУЃЕ, КОМПАНИИ ДА ИМ ПОМОГНАТ ДА СЕ ВКЛУЧАТ ”

-(практичар).

Ова е системски проблем кога нема податоци за социо-економскиот статус на учениците на ниво на училиште, што го отежнува оценувањето на потребата за помош при пристап до образование.

“РАНЛИВИТЕ ГРУПИ НА УЧЕНИЦИ РЕАГИРАА ДЕКА НЕМААТ ПРИСТАП ДО ИНТЕРНЕТ И ДО ИТ УРЕДИ ЗА ДА МОЖЕ ДА ЈА СЛЕДАТ НАСТАВАТА. СЕ ОБИДОВМЕ ДА ДОБИЕМЕ ПОДАТОЦИ ОД УЧИЛИШТАТА, НО ТИЕ СМЕТАА ДЕКА ЌЕ ИМ ДАДЕМЕ БЕСПЛАТНИ КОМПЈУТЕРИ И ИНТЕРНЕТ НА СИТЕ, ТАКА ШТО НЕ ЈА ДОБИВМЕ ВИСТИНСКАТА СЛИКА ЗА ТОА НА КОЛКУ ДЕЦА, НАВИСТИНА, ИМ ТРЕБААТ КОМПЈУТЕРИ ИЛИ ИНТЕРНЕТ”

(претставник од органите на државната управа). Потоа, Министерството за труд и социјална политика обезбеди пристап до мобилен интернет на околу 30.000 ученици од домаќинства што се приматели на социјална парична помош (ГМП). Некои од семејствата споменаа дека голем број компании донирале компјутери за потребите на учениците што се сиромашни. Со овој чин донекаде се ублажи ситуацијата, но наставниците и претставниците на НВО посочуваат дека некои сиромашни ученици, чиишто домаќинства немаат социјална помош, биле изоставени.

Голем број од луѓето со кои беше направено интервју истакнаа дека училиштата и училишниот кадар понекогаш се соочуваат со проблеми со пристапот:

“НА НАСТАВНИЦИТЕ ИМ Е ПОТРЕБНА И ОПРЕМА БИДЕЈЌИ КОРИСТЕЛЕ СВОЈА... ШТО ИМААТ И ШТО УСПЕАЛЕ ДА НАЈДАТ. ЗАТОА, ТРЕБА ДА РАБОТИМЕ НА ОВОЗМОЖУВАЊЕ ИТ ОПРЕМА ВО УЧИЛИШТАТА СО КОЈА НАСТАВНИЦИТЕ МОЖАТ ДА РАБОТАТ”

- (претставник од органите на државната управа). Ова е уште поважно во случај на училишта лоцирани во оддалечени области, рурални училишта и училишта во општо загрозуени области; потребата за акција е препознаена од страна на невладиниот сектор:

“НИЕ СЕ ОБИДУВАМЕ ДА ВИДИМЕ ДАЛИ МОЖЕМЕ ДА ОБЕЗБЕДИМЕ НЕКОИ РУРАЛНИ УЧИЛИШТА СО ОДРЕДЕНА ОПРЕМА, ЛАПТОПИ, КОМПЈУТЕРИ, ДУРИ И ЛАПТОПИ ЗА УЧЕНИЦИТЕ ШТО МОЖАТ ДА ГИ КОРИСТАТ НЕ САМО ВО УСЛОВИ НА КРИЗА, ТУКУ И ВО РЕДОВНАТА НАСТАВА.”

Децата со посебни потреби се особено ранлива група бидејќи им е потребен индивидуализиран пристап во образовниот процес. Земјата почна со вклучување деца со посебни потреби во редовните училишта, но голем број луѓе и институции што работат во едукација за деца со посебни потреби сметаат дека процесот е тешко да се

спроведе во практика. Пречките за вклучување, главно, се однесуваат на категоризација на таквите деца, проблеми во нивната процена, недостиг од персонал за поддршка и за институционална соработка, недостиг од обука за професионален развој на наставниците (Народен правобранител на Република Македонија, 2016 година). Нема целосни податоци за бројот на деца со посебни потреби во редовните училишта. На наставниот кадар му недостигаат доволно методолошка и дидактичка подготовка при работа со деца со посебни потреби, недостигаат комплетни специјализирани тимови за работа со децата во голем број училишта и недостигаат финансиски средства за опремување на редовните училишта со придружни материјали за деца со попреченост (Ресурсен центар за родители). Наставниот план во училиштата е насочен повеќе кон наставни активности, отколку кон учење, а пристапот кон децата е сè уште многу ориентиран кон медицинскиот пристап на работа (Hollenweger and Martinuzzi, 2015). Ова значи дека, во тековната состојба, децата со попреченост може да бидат препуштени сами на себе почесто од нивните врсници без попреченост бидејќи училиштата само што почнаа

со спроведување на инклузивно образование и не се опремени да се соочат со проблемите со кои се соочуваат во контекст на учењето на далечина.

За пристапот до образование во време на учење од далечина, на децата со посебни потреби не им е потребен само пристап до интернет и дигитални уреди, туку и специјализирана опрема за да пристапат до наставните материјали и да ги завршуваат задачи:

"ИМАМЕ ДЕЦА ШТО НЕ МОЖАТ ДА ГО КОРИСТАТ КОМПЈУТЕРОТ НА СТАНДАРДЕН НАЧИН. ТИЕ НЕМААТ ПОМОШНИ ТЕХНОЛОГИИ ДОМА, ПА НЕ МОЖАТ ДА ПРИСТАПАТ ДО КОМПЈУТЕРОТ И СЕ ГУБАТ ЕФЕКТИТЕ ОД УЧЕЊЕТО НА ДАЛЕЧИНА. НА ПРИМЕР, ДЕТЕ СО ЦЕРЕБРАЛНА ПАРАЛИЗА ИМА КОМПЈУТЕР ДОМА, НО НЕ МОЖЕ ДА ГО КОРИСТИ ПОРАДИ ОГРАНИЧЕНИТЕ ДВИЖЕЊА НА РАЦЕТЕ, НЕ МОЖЕ ДА ДРЖИ ГЛУШЕЦ. ОВА НЕ Е ПОВРЗАНО СО ИНТЕЛЕКТУАЛНИТЕ СПОСОБНОСТИ, ТУКУ СО ПРИСТАПОТ ДО ТЕХНОЛОГИЈА"

- (претставник од невладиниот сектор).

Има потреба од комплексна комбинација на овозможувачки решенија и е потребно натамошно планирање и поддршка и од невладиниот сектор, кој е вклучен во помагање на државните институции и на децата:

“Во една од нашите иницијативи, соработувавме со „Партениј Зографски“, центар за деца со оштетен слух и слуховне децата нивното право на образование е спречено. Сега почнавме иницијатива каде што МОН и БРО ќе овозможат употреба на знаковен јазик во образовните програми на националната телевизија, за овие деца да можат да го следат.”

Исто така, постои свесност за проблемите на владино ниво, но постои и увид дека овие теми се особено тешки за решавање дури и во редовни околности.

4.3. ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ ОБРАЗОВАНИЕТО И ВРЗ МЕЃУСЕКТОРСКИОТ ИСХОД

4.3.1. Брз практичен премин без унификација

Подготвеноста на училиштата и на наставниците да обезбедат квалитетно образование за сите е клучна грижа за време на пандемијата. Една од главните критики за образовниот систем е дека училиштата трошат премногу на компензација на персоналот и не се обезбедени доволно средства за капитални инвестиции, каде што некои - претежно сиромашни - училишта остануваат без доволно средства (Бирн, 2020). Имајќи го ова предвид, повеќето од лицата со кои беше направено интервју истакнаа

дека земјата успеала да ги мобилизира достапните ресурси и дала добар и релативно брз одговор за продолжување на образовниот процес во тековната пандемија и покрај немањето стратегија за вакви ситуации:

“ЗНАЧИ, ГЕНЕРАЛНО КАЖАНО, НЕМАШЕ СТРАТЕГИЈА, САМО МЕРКИ ДИЗАНИРАНИ ДА ГО ПОДДРЖАТ УЧЕЊЕТО ВО ТЕКОВНАТА СИТУАЦИЈА. СО ОГЛЕД НА ОКОЛНОСТИТЕ, МИСЛАМ ДЕКА УСПЕАЈА ДА ПОСТИГНАТ МАКСИМАЛЕН МОЖЕН РЕЗУЛТАТ”

- (претставник од невладиниот сектор). Претставник од органите на државната управа ги пофали наставниците и другите практичари за добро завршената работа и рече дека ова го докажува професионалниот потенцијал на наставниот кадар. Едукаторите забележаа дека добиле упатства и, генерално, се задоволни од комуникацијата со МОН, иако тие би сакале порано да добијат насоки и упатства за учење на далечина и како комплетен пакет. Позитивните примери вклучуваат создавање ТВ-училница неколку недели по физичкото затворање на училиштата и платформата „Едуино“ (види **поле 2**).

Повеќето од лицата со кои беше направено интервју беа критични за отсуството на стратегија за вистинска интеграција на дигиталното учење пред пандемијата, иако постоеше законска одредба

училиштата да спроведуваат ИКТ во наставата и во учењето. Ова е фрагмент од рутинска самоевалуација и интегрална евалуација (Државен инспекторат за образование, 2014) од страна на едукатор:

Претставниците на органите на државната управа истакнуваат дека земјата нема правна рамка за учење на далечина што претставува дополнително оптоварување на ситуацијата:

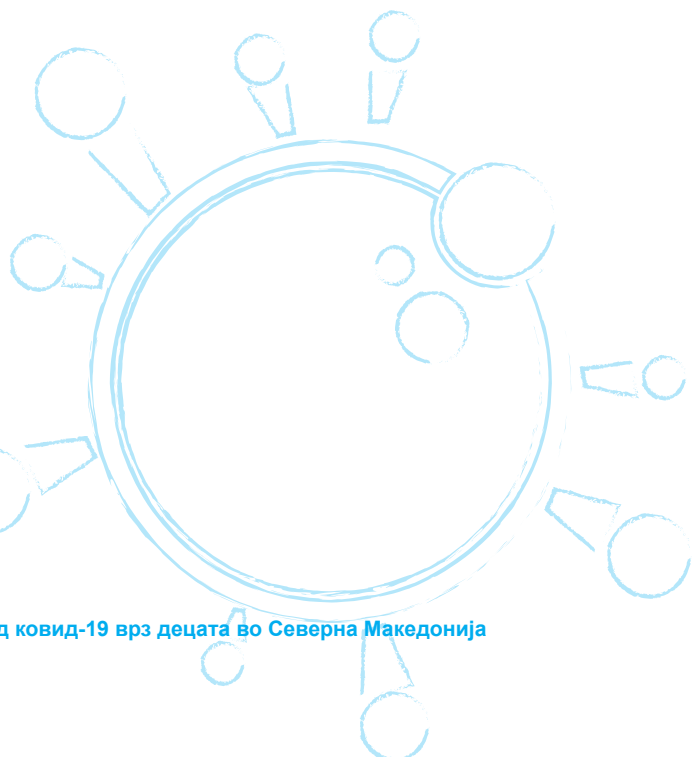
“НИЕ НЕМАВМЕ УЧЕЊЕ НА ДАЛЕЧИНА КАКО ЗЕМЈА, ДУРИ НИ ВО ПРАВНАТА РАМКА... ТОА Е НАЈГОЛЕМАТА ПРЕЧКА И ПРЕДИЗВИК”

- (претставник од органите на државната управа). Некои од лицата со кои беше направено интервју, исто така, ја забележаа потребата од акциски планови поврзани со одредена стратегија што би помогнале во спроведувањето на воспитно-образовните активности во различни околности:

“ЈАС СУМ СВЕСЕН ЗА РАЗНИ СТРАТЕГИИ ОД МОН ИЛИ ОД ДРУГИТЕ МИНИСТЕРСТВА И ТИЕ ПОСТОЈАТ САМО НА ХАРТИЈА И НИВНАТА РЕАЛИЗАЦИЈА Е ДИСКУТАБИЛНА. ПОКРАТ ТОА, ВО СТАРАТА СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА ОБРАЗОВАНИЕТО 2010-2015 ГОДИНА НЕ СЕ СПОМЕНУВАШЕ ДИГИТАЛНО УЧЕЊЕ. НОВАТА 2018-2025 ГОДИНА СПОМЕНА ДИГИТАЛНО УЧЕЊЕ САМО ЕДНАШ ВО ДЕЛОТ ЗА ВИСОКО ОБРАЗОВАНИЕ... ТАКА ШТО ВО СИТЕ ОВИЕ ДОКУМЕНТИ ВО ИЗМИНАТИТЕ 10 ГОДИНИ ВООПШТО НЕ СПОМЕНУВАМЕ НИТУ ДАЛЕЧИНА НИТУ ДИГИТАЛНО УЧЕЊЕ.”

ПОТРЕБНИ СЕ ЈАСНИ ПИСМЕНИ УПАТСТВА, КАКО ПЛАН СО ФАЗИ И ЧЕКОРИ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ АКТИВНОСТИ ОД ОВОЈ ВИД НАСТАВА. НА ТОЈ НАЧИН, НАСТАВНИЦИТЕ МОЖАТ ДА СЕ КОНСУЛТИРААТ ЕДНИ СО ДРУГИ, ДА КОМУНИЦИРААТ, ДА СПОДЕЛУВААТ ДОБРА ПРАКТИКА, ДА ДОБИЈАТ СОВЕТИ... НО, КЛУЧНО Е ДА ГО ИМААТ ОВА ПРОПИШАНО ОД МОН И ОД БРО, СО ОДРЕДЕНА ФЛЕКСИБИЛНОСТ ЗА ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЈА И ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА НАЈСООДВЕТЕН НАЧИН

- (претставник од невладиниот сектор). Затоа, земјата треба да донесе законски одредби за учење на далечина, како и стратегија што ќе ја насочи употребата на учење на далечина кога е потребно.

ПОЛЕ 2: ВЕТУВАЧКА ПРАКТИКА ШТО ОБЕЗБЕДИ КОНТИНУИТЕТ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО ЗА СИТЕ

ТВ-лекциите што се емитуваа на националната телевизија и е-училницата на платформата „Едуино“ (<http://eduino.gov.mk/>) – две алатки за поддршка, воспоставени веднаш по напливот на пандемијата - и понатаму се позитивна и ветувачка практика за поддршка на процесот на учење во пандемија. На почетокот почнавме со ТВ-емисија на Националната телевизија „ТВ-училница“ на македонски и на албански јазик, а повремено на турски и на српски јазик. Од втората недела наваму имавме содржина за сите девет одделенија од основно училиште. Со вклучувањето на БРО, предавањата се во согласност со наставните програми; тогаш наставниците добиваат упатства и тие ги реализираат (претставник на органите на државната управа). Главната идеја беше да се поддржи учењето во областите за кои се сметаше дека се најважни: математика, мајчин јазик и природни науки, како и да се обезбеди поддршка на раното учење. Брзата адаптација на платформата на интернет што служи како вреден ресурс за предучилишните и за основните училишта е со најмногу пофалби од испитаниците. Процесот за создавање платформа е веќе почнат, додека пандемијата предизвика засилување. Значи, сега, имаме околу 200 видеа од предучилишниот персонал, кои можат да послужат како ресурс во образованието на децата (претставник на органите на државната управа).

ТВ-лекциите и е-училницата служат како вреден ресурс за практичарите и за родителите во поддршка на учењето на децата, особено во раните години. Со тоа, исто така, се мобилизира персоналот и се зголеми неговата мотивација за поддршка на учењето на децата: Покрај е-училницата, имаме е-плеј-група на „Јутјуб“, со наставниот кадар вклучен во правење видеа. На почетокот беше малку чудно, но врз основа на повратните информации од родителите, видовме дека децата се среќни и сакале повеќе (практичар). Импресивниот интерес за платформата и за видеоматеријалите е поддржан од статистичките податоци обезбедени од „Смартап иновејшнлаб“ (SmartUp Innovationlab). Резимето обезбедено на 27 мај 2020 година покажува дека е-плеј-групата имала 301 видео со повеќе од 200.000 прегледи, додека е-училницата за основните училишта се состоела од 501 видео со повеќе од 1.300.000 прегледи.

Иако е надежна и иницијатива што расте, на платформата сè уште недостигаат материјали за средните училишта, а зголемениот спектар на предмети на ова ниво, особено во стручните училишта, ќе биде предизвик за нејзините програмери. Работата сега е во тек, како што рече еден практичар од стручно училиште, а има и координатори за различни

предметни области, кои работат на организирање на создавањето видеопредавања. Дел од проблемот со средното образование лежи и во недостигот од подготвеност на наставниците за користење дигитални алатки: Ние вложуваме многу напори за да добиеме добри материјали, но резултатите беа разочарувачки на почетокот... потоа, тие рекоа дека немаат софистицирана опрема и вештини да го направат тоа (претставник на органите на државната управа), што значи дека е потребно вклучување со наставниците и обезбедување обука за дигитални алатки во образованието, како дел од нивниот професионален развој.

Платформата се смета за високо вреден ресурс од сите испитаници, иако тие забележаа недостиг од карактеристики за да се овозможи двонасочна комуникација. Ова е валидна забелешка со оглед на тоа дека процесите на предавање и на учење бараат таква интеракција и активно вклучување на учениците. Затоа, употребата на платформата во моментот е дополнителен ресурс: Преку кратко истражување, откривме дека главниот начин на кој наставниците ја користат нашата платформа е ревизија на материјалот или подготовка на часови каде што децата ја гледаат содржината на е- лекцијата и потоа наставникот презема прашања, оценки, повратни информации, дискусија (претставник на НВО).

Новата работна група сега работи на предлагање концепт за интерактивна платформа што може да се користи и во редовното образование, така што некои содржини можат да се користат кога децата се на училиште, или кога се болни или надвор од училиште од разни причини (претставник на органите на државната управа). Ажурирањето ќе обезбеди натамошна функционалност: Тестиравме концепт на е-тест, не само за оценување, туку како начин учениците да се самооценуваат за своите знаења. Ние, исто така, го тестираме е-распоредот бидејќи сфативме дека еден од проблемите на наставниците е неформалната комуникација. Ние сакаме да се движиме кон платформа каде што секој ученик и наставник има свое корисничко име и лозинка и тие можат да се најавуваат во платформата и да следат предавања, да добијат оценки итн. (претставник на НВО).

УНИЦЕФ и „Отворете ги прозорците“, во соработка со МОН, исто така, создадоа платформа за помош и за поддршка на децата со посебни потреби и на нивните родители (<https://otw.assistive.mk/>), со обезбедување индивидуализирани планови за учење и учење на сите деца на кои им требаше ваков план. Советите и плановите не се само за децата од училишна, туку и за тие од предучилишна возраст. Сепак, според претставникот од „Отворете ги прозорците“, врската што недостига на платформата се наставниците, за што е потребно да се посвети посебно внимание во иднина.

4.3.2. Подготвеност на училиштата и на наставниците

Податоците на ПИСА 2018 на Графикон 15 ги откриваат мислењата на директорите за практиката и за политиката што помагаат во користењето на дигиталните уреди во наставниот процес и учењето. Освен дискусиите за дигиталните уреди за педагошки цели, повеќето училишта не ја земаат предвид подготвеноста за користење дигитални уреди. Овој недостиг од политика на ниво на училиште може да го спречи спроведувањето учење од далечина, бидејќи на почетокот на пандемијата владата обезбеди слобода на секое училиште да донесе одлука за организирање на процесот. Ова ја направи образовната промена нееднаква за учениците: некои училишта се приспособија многу брзо, додека други сè уште се соочуваат со тешкотии да функционираат:

“НЕКОИ УЧИЛИШТА БРЗО ОДГОВОРИЈА НА ПРЕДИЗВИКОТ И ИМ ДАВАА СПЕЦИФИЧНИ УПАТСТВА НА НАСТАВНИЦИТЕ ЗА СТРУКТУРИРАЊЕ НА НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС И УЧЕЊЕТО, ПЛАТФОРМИТЕ ШТО ТРЕБА ДА СЕ КОРИСТАТ ГО РЕГУЛИРАА ПРОТОКОТ НА ИНФОРМАЦИИ; ДОДЕКА, ДРУГИ ГИ ОСТАВИЈА НАСТАВНИЦИТЕ САМИ НА СЕБЕ; ТИЕ САМО СЕ ОБИДУВААТ ДА ГО ПОМИНАТ ОВОЈ ПЕРИОД, ДА ОБЕЗБЕДАТ НЕКОИ МАТЕРИЈАЛИ ЗА ДА ПОКАЖАТ ДЕКА БИЛЕ АКТИВНИ”

- (претставник од невладиниот сектор). Испитаниците посочија дека поголем дел од наставниот кадар го користел „Вибер“ за да комуницира со учениците, додека повеќе технички напредни наставници користеле синхронизациски комуникациски алатки како „Зум“, „Гугл училница“, „Мајкрософт тимс“ и специјализирани платформи за поддршка на учењето како „Кахот“ и „Едмодо“, кои нудат опции за квизови, споделување задачи и напредна поддршка на процесот на предавање и на учење. Сепак, наставниците изразија загриженост поради недостигот од унифициран пристап, кој ќе се води од практични причини како што се лиценца и ограничувањата на основните верзии на софтверот:

“ТРЕБА ДА ИЗБЕРЕМЕ ОБРАЗОВНА ПЛАТФОРМА СО ЛИЦЕНЦА И СО УНИФИЦИРАН ПРИСТАП ЗА СИТЕ УЧИЛИШТА, ПРИДРУЖЕНИ СО ОБУКА ЗА НАСТАВНИЦИТЕ. НЕ МОЖЕМЕ ДА КОРИСТИМЕ МНОГУ РАЗЛИЧНИ ПЛАТФОРМИ; ЗГОРА НА ТОА, ПОСТОЈАТ ОГРАНИЧУВАЊА КАКО ШТО Е БРОЈОТ НА УЧЕНИЦИ ВО ИСТО ВРЕМЕ, ВРЕМЕТО ЗА ЗБОРУВАЊЕ, НЕВОЗМОЖНОСТА ДА СЕ НАПРАВИ РАСПОРЕД И ТАКА НАТАМУ.”

Податоците на ПИСА 2018 прикажани во **Графикон 16** сугерираат дека најголем број директори на училишта сметале дека нивниот персонал е подготвен за интегрирање дигитални уреди во нивните предавања и дека имале доволно време и стимулации

Графикон 15: Училишна политика и практика, кои промовираат употреба на дигитални уреди

Извор: ПИСА 2018 база на податоци: Податоци од училиштен прашалник

за интегрирање на дигиталните уреди во наставниот процес и учењето. Од друга страна, голем дел од нив сметаат дека немаат доволно ресурси наставниците да научат како да користат дигитални уреди, додека околу 40 проценти го нагласуваат недостигот од персонал за техничка помош. Овие забелешки на директорите ги споделуваат и државните службеници:

“: НАШИТЕ НАСТАВНИЦИ ДОБИЈА ОБУКА ЗА УПОТРЕБА НА ИКТ ВО РЕДОВНАТА НАСТАВА; ТИЕ БЕА ДОЛЖНИ ДА ГИ КОРИСТАТ НАЈМАЛКУ 30 ПРОЦЕНТИ ОД ЧАСОВИТЕ.”

Меѓутоа, истиот претставник на органите на државната управа е свесен дека учењето на

далечина бара нов сет вештини:

“ СЕГА ИМАМЕ НОВА СИТУАЦИЈА КАДЕ ТРЕБА ДА ЈА РЕАЛИЗИРАТЕ ЦЕЛАТА ПРОГРАМА КОРИСТЕЈЌИ УЧЕЊЕ ОД ДАЛЕЧИНА И ТОА БАРА НЕ САМО ПОЗНАВАЊЕ НА ТЕХНОЛОГИЈАТА, ТУКУ И НЕКОИ ДРУГИ ВЕШТИНИ, КАКО И КРЕАТИВНОСТ, НОВИ НАЧИНИ НА РАЗМИСЛУВАЊЕ, ПОВЕЌЕ АНГАЖМАН.”

Сепак, недостигот од подготвеност на наставниците е очигледен во сите интервјуа и многу од учесниците сугерираат дека кратки обуки не би биле доволни за наставниците да го променат начинот на предавање:

“НАШИОТ СОВРЕМЕН НАСТАВНИК НЕ Е ПОДГОТВЕН ЗА НАСТАВА ВО 21 ВЕК: НЕМА ДОВОЛНО ОБУКИ И ПОВЕЌЕТО ОД НИВ СЕ, НАВИСТИНА, КРАТКИ. ВИЕ НЕ МОЖЕТЕ ДА НАПРАВИТЕ ПРОМЕНА ВО НЕЧИЕ РАЗМИСЛУВАЊЕ ЗА ЕДЕН И ПОЛ ДЕН. НАШИТЕ НАСТАВНИЦИ СЕ УШТЕ СЕ САМО НА НИВО НА МЕМОРИРАЊЕ, ШТО Е НАШИОТ НАТГОЛЕМ ПРОБЛЕМ. ГИ ИЗВЕСТУВАМЕ НАСТАВНИЦИТЕ ЗА НАТНОВИТЕ НАСТАНИ, НО НЕ УСПЕВАМЕ ДА ГО ПРОМЕНИМЕ НИВНИОТ СТАВ ”

-(практичар).

Директорите во ПИСА 2018, исто така, беа критични за недостигот од едукативни материјали и 63,4 проценти сметаат дека тоа влијае на образовниот процес до одреден степен или многу; една половина од директорите изјавија дека наставните

материјали се со лош квалитет. Испитаниците го посочија недостигот од дигитален наставен материјал, кој, сепак, беше донекаде поправен со ТВ-училницата што се емитуваше на националната телевизија и со платформата „Едуино“ (види поле 2 за детали). Околу една петтина од директорите во ПИСА 2018 сметаа дека учењето на учениците е спречено од персоналот, кој дава отпор кон промена, што е многу важно кога персоналот треба брзо да се приспособи на учење од далечина:

“ПОСТОЈАТ НАСТАВНИЦИ ПРИЛИЧНО ОТПОРНИ НА ПРОМЕНИ, ТИЕ СЕ ЧУВСТВУВААТ ПРИЈАТНО СО ТРАДИЦИОНАЛНОТО ПРЕДАВАЊЕ, МОЖЕБИ ПОРАДИ НИВНАТА ВОЗРАСТ ИЛИ ОПШТАТА ПОДГОТОВНОСТ”

-(претставник на органите

Графикон 16: Капацитет на училиштето за подобрување на наставата и на учењето со користење дигитални уреди

Извор: ПИСА 2018 база на податоци: Податоци од училиштен прашалник

на државната управа). Друга петтина од директорите изјави дека учењето на учениците е спречено од наставниците што не посветуваат индивидуално внимание:

“ПРЕЗЕМЕНИТЕ МЕРКИ НЕ СЕ ПРИСПОСОБЕНИ НА ПОТРЕБИТЕ НА ДЕЦАТА. ВО ГОЛЕМ БРОЈ СЛУЧАИ НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС БЕШЕ СВЕДЕН НА ИСПРАЌАЊЕ ЗАДАЧИ И УПАТСТВА БЕЗ АКТИВНО ВКЛУЧУВАЊЕ НА НАСТАВНИКОТ И БЕЗ КОРИСТЕЊЕ НА КОЈА БИЛО ДОСТАПНА ПЛАТФОРМА. ОВА, ПРАКТИЧНО, ЗНАЧЕШЕ ДЕКА РОДИТЕЛИТЕ БИЛЕ ВО СИТУАЦИЈА ДА БИДАТ НАСТАВНИЦИ И ВО НИКОЈ СЛУЧАЈ НЕ СЕ ЕДНАКВО ПОДГОТВЕНИ ЗА ПОДДРШКА НА УЧЕЊЕТО”

-(претставник од невладиниот сектор).

Искуството на наставниците во Северна Македонија не е поинакво од искуствата на наставниците во светот. Истражувањето School Education Gateway на европски наставници откри дека за две третини од испитаниците затворањето на училиштата доведе до нивно прво искуство со настава преку интернет, што беше позитивно и предизвикувачко. Најголемата придобивка беше можноста да се иновираат во практика. Најголемите проблеми беа пристапот на учениците до технологијата; одржување на мотивираноста и ангажманот на сите ученици; и вклучување на ученици од социјално

загрозени домаќинства. Владите и националните агенции реагираа со правење упатства за наставниците за тоа како да ги користат достапните опции за технологија и педагошките проблеми околу учењето преку интернет. Вебинарите за професионален развој и обуката преку интернет помогнаа во подигнување на нивото на вештина (School Education Gateway, 2020 година). Затоа, наставниците треба да бидат соодветно поддржани преку засилување на нивната флексибилност, да ги поддржуваат нивните упатства до учениците и да ги поддржат технолошки за да обезбедат ефективност на наставниците (Светска банка, 2020).

4.3.3. Учење, материјали и оценување

Недостигот од унифициран пристап во организацијата на наставниот процес и на учењето ги натера учениците да добиваат премногу различни активности истовремено предизвикувајќи да се чувствуваат преоптоварено со задачите и да се доведе во прашање квалитетот на учењето. Покрај тоа, одредени наставници користеле несоодветен термин за да испраќаат задачи, додека други биле само пасивни. Ова е во согласност со неодамнешната студија (Инчли и др. 2020),

која покажа дека учениците во Северна Македонија на возраст од 11 до 15 години пријавиле зголемен притисок од училишните активности како што растат во години, што е повисоко од просекот на испитаните земји. Притисокот се чувствува различно од двата пола и социо-економскиот статус: децата од ниско социо-економско потекло пријавуваат најмал притисок (44 проценти од момчињата и девојчињата чувствуваат притисок), а девојчињата од богатите семејства чувствуваат најголем притисок (59 проценти).

Одредени теми се чинеше потешко да се организираат за средните училишта, главно, соочувањето со различните области на предавање, особено во стручното образование:

“Стручните училишта треба практично да го спроведат тоа што го учат теоретски; во моментот е голем проблем како да се реализира спроведувањето. Истото важи и за одредени предмети во гимназии, каде што се потребни експерименти, како во физиката, хемијата, биологијата”

-(претставник на НВО).

Практичарите во стручните училишта чекаат упатства за извршување на задолжителната практична обука, додека државните службеници бараат совет од Комитетот за инфективни болести:

“КОМИТЕТОТ НЕ СОВЕТУВАШЕ ДЕКА ПРАКТИЧНАТА ОБУКА ТРЕБА ДА СЕ ОДЛОЖИ ДО СЕПТЕМВРИ И, ЕДНОСТАВНО, ЧЕКАМЕ ДА ВИДИМЕ КАКО ЌЕ СЕ ОДВИВА СИТУАЦИЈАТА”

-(претставник на органите на државната управа).

Оценувањето на учениците во пандемија е прашање за кое имаше жестока дискусија. Претставник од органите на државната управа истакна дека тие подготвиле упатства за оценување на учениците. Сепак, лицата со кои беше направено интервју сметаа дека упатствата се премногу опширни и нејасни. Кога ова е во комбинација со родители што лобираат за подобри оценки, оцената преку интернет може да се претвори во неуспех ако не се спроведе на структуриран начин што ќе обезбеди тестовите да ги одразуваат вистинското знаење и вештини на учениците:

“НАСТАВНИЦИТЕ КОРИСТАТ ФОРМАТИВНО И СУМАТИВНО ОЦЕНУВАЊЕ ВО АМБИЕНТ НА НАСТАВА ВО УЧИЛИЦА... ОВА СЕГА ЦЕЛОСНО СЕ РАЗЛИКУВА... СЕ СООЧУВАМЕ СО СИТУАЦИИ КОГА ДЕТЕТО ПОЛАГА ТЕСТ, А МАЈКАТА ЈА ДРЖИ КНИГАТА ПОД МАСА. ТРЕБА ДА РАЗВИЕМЕ СТРАТЕГИИ ЗА ОЦЕНУВАЊЕ”

-(практичар).

4.3.4. Подготвеност на родителите

Недостигот од наставни материјали и недоволна подготвеност на наставниците да се префрлат на учење од далечина, предизвика родителите активно да се вклучат во образовниот процес:

“ИМАМЕ СИТУАЦИЈА КОГА РОДИТЕЛИТЕ ПРВО ТРЕБА ДА ГО ПРОЧИТААТ МАТЕРИЈАЛОТ, ТРЕБА ДА НАПРАВАТ ИСТРАЖУВАЊЕ И ДА НАУЧАТ ЗА ДА МОЖАТ ГО УЧАТ СВОЕТО ДЕТЕ”

- (претставник на НВО).
Оваа ситуација ја влоши диспропорцијата во нивото на поддршка што родителите може да им ја дадат на своите деца:

“РОДИТЕЛИТЕ ТРЕБА ДА БИДАТ МНОГУ АКТИВНИ И ДА РАБОТАТ СО СВОИТЕ ДЕЦА ДОМА, А НЕ СУМ СИГУРЕН КОЛКУ РОДИТЕЛИТЕ МОЖАТ ДА ГО СТОРАТ ТОА. НЕ ВЕЛАМ ДЕКА НЕ САКААТ, НО НЕ СУМ СИГУРЕН ДЕКА СИТЕ РОДИТЕЛИ ГИ ИМААТ ПОТРЕБНИТЕ ВЕШТИНИ ЗА ДА ГО СТОРАТ ТОА, ВКЛУЧИТЕЛНО И СООДВЕТНИТЕ ДИГИТАЛНИ ВЕШТИНИ”

-(претставник на НВО).

Повисокото ниво на родителска поддршка веќе е поврзано со повисоките оценки на ПИСА (ОЕЦД, 2019 година), а децата на кои им недостига родителска стимулација и поддршка, најверојатно ќе бидат повеќе погодени од затворањето на училиштата. МИКС 2019 открива дека 69 проценти од децата на возраст од 7 до 14 години добиле поддршка

околу домашните задачи дома и дека родителите од двата квинтили со најниско богатство, генерално, се помалку вклучени во училишните активности, училишниот менаџмент и настаните. Родителите од Македонија и од урбаните делови пријавиле поголема вклученост, а околината за учење кај овие домаќинства е оценета како помотивирачка или стимулативна. Родителите со понизок социо-економски статус, кои биле оптоварени со голо преживување, правеле нивните деца да бидат ранливи на загуби во учењето:

“ОБИЧНО ИМАМЕ ПРОБЛЕМИ СО МАРГИНАЛИЗИРАНИТЕ ГРУПИ И СОЦИЈАЛНО РАНЛИВИТЕ ДЕЦА СО НИВНОТО ПОСЕТУВАЊЕ НА УЧИЛИШТЕ, А СЕГА Е УШТЕ ПОТЕШКО ДА СЕ МОТИВИРААТ”

- (претставник на НВО).

4.3.5. Образование на ранливите категории деца

Некои групи деца се силно погодени од социо-економската нееднаквост кога станува збор за учењето. Значаен пример се децата Роми, кои имаат поголема веројатност да посетуваат сегрегирани училишта (со процент што се зголемува со годините и достигна 40 проценти во 2017 година), што доведува до ниско квалитетно образование поради лошата инфраструктура

и недостигот од ресурси, како и пониска квалификација на наставниците и поголема флукуација на кадарот (УНДП, 2018). Родителите Роми, исто така, не се доволно вклучени во активностите поврзани со училиштето и обезбедуваат помалку стимулирачка средина за учење дома. Покрај тоа, само 43 проценти од ромските деца дома зборуваат на јазикот на кој се одржува наставата (МИКС 2019). Голем број невладини организации ги мобилизираа своите постојни ресурси за да помогнат во образовниот процес за деца изложени на ризик:

“НИЕ РАБОТИМЕ СО ДЕЦА ИЗЛОЖЕНИ НА РИЗИК ОД НАПУШТАЊЕ НА УЧИЛИШТЕ, А ТИЕ, ОБИЧНО, СЕ ОД СЕМЕЈСТВА ИЗЛОЖЕНИ НА РИЗИК, ПРЕТЕЖНО ДЕЦА РОМИ. ТИЕ МОЖЕ ДА ИЗГУБАТ КОНТИНУИТЕТ И ДА БИДАТ УШТЕ ПОРАНЛИВИ БИДЕЈЌИ НИВНИТЕ РОДИТЕЛИ НЕ ГИ РАЗБИРААТ ПРИДОБИВКИТЕ ОД ОБРАЗОВАНИЕТО. НИЕ РАБОТИМЕ СО МЕДИЈАТОРИ, ТИЕ НОСАТ МАТЕРИЈАЛИ, РАБОТАТ СО ДЕЦАТА, ТАКА ШТО НИВНАТА УЛОГА СЕ СМЕНИ ОД МЕДИЈАТОР И ТЕХНИЧКА ПОДДРШКА ВО МЕНТОРСТВО”

- (претставник на НВО).

Друга особено ранлива група се децата со посебни потреби.

“МОЖЕМЕ ДА ПРИФАТИМЕ ДЕКА СИТЕ УЧИЛИШТА СЕ ИНКЛУЗИВНИ СЕГА КОГА ГИ ПРИФАКААТ СИТЕ ДЕЦА, НО ВКЛУЧУВАЊЕТО Е МНОГУ ПОВЕЌЕ ОД ФИЗИЧКО ПРИСУСТВО. КОЛКУ СМЕ ПОДГОТВЕНИ ЗА УЧЕЊЕ ОД

ДАЛЕЧИНА СО ТАКВИ ДЕЦА? НИИ ТРЕБА СТРАТЕГИЈА И ОБУКА ЗА ТОА КАКО, НАВИСТИНА, ДА ГИ ВКЛУЧИМЕ ОВИЕ ДЕЦА ВО НАСТАВАТА И ВО УЧЕЊЕТО. НИИ ТРЕБААТ НАСОКИ ЗА РАБОТА СО ОВИЕ ДЕЦА. ОВИЕ РАНЛИВИ ГРУПИ ВО МОМЕНТОТ СЕ ИЗЛОЖЕНИ НА УШТЕ ПОГОЛЕМ РИЗИК”

-(практичар). Испитаниците биле свесни дека вообичаените механизми за поддршка, како личен асистент и специјализирана технологија за асистенција, не се достапни за многу деца во условите на пандемија. Некои организации што даваат поддршка за деца со посебни потреби ги зголемија своите заложби:

“О МОМЕНТОВ, НИЕ НУДИМЕ ДВА ВИДА УСЛУГИ: ЕДНА Е СОВЕТОДАВНА ЗА РОДИТЕЛИТЕ ЗА ТОА КАКО ДА РАБОТАТ СО СВОИТЕ ДЕЦА СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ ВО ДОМАШНАТА СРЕДИНА; А ДРУГАТА Е ПОДДРШКА НА НАСТАВНИЦИТЕ ЗА ПРИСПОСОБУВАЊЕ НА НАСТАВНИТЕ МАТЕРИЈАЛИ НА ПОТРЕБАТА НА ОВИЕ ДЕЦА”

- (претставник на НВО). Сепак, поддршката што ја обезбедуваат ваквите организации е поврзана со нивните постојни проекти, така што недостига систематско обезбедување вакви услуги. Согледувајќи ја потребата за построкурирана помош, МОН во соработка со УНИЦЕФ²⁵ и „Отворете ги прозорците“ почна со создавање ресурси за да им помогне на децата и на

²⁵Повеќе детали на следниот [link](#).

семејствата, а низа материјали можат да се најдат и на веб-страниците на специјалните училишта.

4.4. ПОДДРШКА НА СЕМЕЈСТВАТА ЗА ОБЕЗБЕДУВАЊЕ ГРИЖА И ПОДДРШКА ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦА ОД ПРЕДУЧИЛИШНА ВОЗРАСТ

There is a broad understanding
Постои широко разбирање меѓу учесниците во истражувањето за важноста на раното учење на децата и за решавање на нивните потреби за учење и за грижа за време на оваа криза, наспроти популарното мислење дека предучилишните установи се небитна средина за учење за деца.

“ПОВЕЌЕТО ЛУЃЕ ВО ЗЕМЈАТА МИСЛАТ ДЕКА ПРЕДУЧИЛИШНИТЕ УСТАНОВИ САМО СЕ ГРИЖАТ ЗА ЈАДЕЊЕ И ЗА СПИЕЊЕ. ПРВИТЕ ШЕСТ ГОДИНИ СЕ МНОГУ ВАЖНИ ЗА РАЗВОЈОТ НА ДЕЦАТА И ТРЕБА ДА РАБОТИМЕ НА ПРОМЕНА НА МЕНТАЛИТЕТОТ НА ЛУЃЕТО”

- (практичар). Повеќето од лицата со кое е направено интервју изјавуваат дека раното учење е важно и дека голем број деца и семејства остануваат препуштени сами на себе во околности на пандемија.

“НАЈКРИТИЧЕН ПЕРИОД СЕГА Е ПРЕДУЧИЛИШНИОТ ПЕРИОД. ОВИЕ ДЕЦА СЕ ВО ПЕРИОД КОГА НАЈМНОГУ ИМ Е ПОТРЕБНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА, ФИЗИЧКИ КОНТАКТ, УЧЕЊЕ И ИГРАЊЕ, ДОДЕКА СЕГА ОСТАНУВААТ КАЈ

СВОИТЕ РОДИТЕЛИ И / ИЛИ ВО ПОШИРОКОТО СЕМЕЈСТВО, ОД КОИ НЕКОИ ТРЕБА ДА РАБОТАТ. НЕ СТАНУВА ЗБОР САМО ЗА ГРИЖА; ТОА Е И ЗА ЕДУКАЦИЈА НА ДЕЦА ”

- (претставник на НВО).

Податоците од МИКС (Табела 12) откриваат поделби во искуствата во детството што може да имаат различно влијание врз способноста да се вклучат во учењето на далечина за различни групи деца. Децата на предучилишна возраст од најсиромашниот квинтил се опкружени со помалку стимулирачка средина за учење од своите врсници од најбогатиот квинтил. Помал број од најсиромашните деца имаат книги дома. Децата на предучилишна возраст од урбаните средини се вклучени во повеќе активности за поттикнување на подготвеноста за училиште од руралните деца и повеќе од нив имаат пристап до книги. Децата од македонска етничка припадност се чини дека имаат повеќе стимулативни активности и повеќе домашни средства што го стимулираат учењето во споредба со нивните врсници од други етникуми. Децата Роми се многу погодени од недостигот од родителска поддршка за учење во раните години бидејќи само 55,3 проценти од тие на возраст од 2 до 4 години биле вклучени во активности за поттикнување на учењето, а просечниот број

Табела 12: Поделби во искуствата во детството врз основа на активности што поттикнуваат подготвеност за училиште и за учење

	Деца на возраст од 2 до 4 години со кои возрасни членови на домаќинството биле ангажирани во четири или повеќе активности (%)	Просечен број активности во кои со детето работел кој било возрасен член на домаќинството	3 или повеќе детски книги во домаќинството (% од домаќинствата)	Два или повеќе видови играчки
Област				
Урбана	91,4	5,3	61,8	67,3
Рурална	83,4	4,9	43	52,7
Квинтили на индекс на богатство				
Најсиромашен	69,7	4,2	17,2	48,2
Втор	88,3	5	44,9	55,2
Среден	94,5	5,5	57,8	62,9
Четврт	94,3	5,6	75,4	68,8
Најбогат	99,4	5,8	83,9	75,3
Етничка припадност				
Македонци	97,1	5,6	78,6	71,6
Албанци	80,5	4,8	27,4	39,9
Други	73,8	4,3	26,3	67,8

Извор: МИКС 2019.

активности е само 3,7. Само 14,5 проценти од ромските деца имаат повеќе од три книги дома и само 49,8 проценти имаат повеќе од три играчки дома. Ова значи дека некои деца на предучилишна возраст можат да бидат силно погодени од недостигот на едукативни активности и ангажирање од страна на родителите за време на пандемијата.

Кадарот од предучилишно образование постојано ги поддржуваше родителите да го стимулираат раното учење и развојот на децата предлагајќи

активности што можат да ги направат со своите деца:

“ПЕРСОНАЛОТ И РОДИТЕЛИТЕ СОЗДАДОА ГРУПИ НА „ВИБЕР“ И ПРЕКУ ТОА СЕ СЛЕДИ НАПРЕДОКОТ НА ДЕЦАТА. ПЕРСОНАЛОТ СПОДЕЛУВАШЕ АКТИВНОСТИ, А РОДИТЕЛИТЕ ОДГОВАРАА СО ФОТОГРАФИИ ОД АКТИВНОСТИТЕ ИЛИ КРЕАЦИИТЕ”

-(претставник од органите на државната управа). Во одредени случаи, кадарот обезбеди голема поддршка:

“РАЗГОВАРАМЕ СО РОДИТЕЛИТЕ ЗА ПСИХОЛОШКАТА СОСТОЈБА НА ДЕТЕТО, ИМ ДАВАМЕ НЕКОЛКУ СТРАТЕГИИ ЗА СОЦИО-ЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ ДОДЕКА Е ДОМА”

-(практичар). Сепак, целиот процес е препуштен на индивидуалните предучилишни установи ризикувајќи голем број деца да пропуштаат можности за образование за време на пандемија. Слично како во случаите на училишно ниво, важно е да се создаде стратегија што ќе им послужи како упатство на сите практичари за поддршка на раното учење на децата:

“ПРИОРИТЕТИТЕ ВО МОМЕНТОВ ВКЛУЧУВААТ ГРИЖА ЗА МЕНТАЛНОТО ЗДРАВЈЕ НА ДЕЦАТА И ЗА НИВНИОТ СОЦИЈАЛЕН И ЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ. СЕПАК, НИ ТРЕБА ПРОТОКОЛ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И НЕГА ВО ВОНРЕДНА СОСТОЈБА. НАШИТЕ ПРОГРАМИ СЕ ЗАСНОВААТ НА ФИЗИЧКО ПРИСУСТВО”

- (практичар).

Пандемијата предизвика потреба од создавање едукативни материјали што треба да се користат во домашните средини за да се стимулира учењето и развојот на децата. Исто така, примарно се појави потребата да се поддржат сите родители и деца, без оглед каде живеат, и од околностите на нивните семејства:

“ЗА ДЕЦАТА ОД ПРЕДУЧИЛИШНА ВОЗРАСТ, ПОТРЕБНА НИ Е УШТЕ ПОГОЛЕМА ИНТЕРАКЦИЈА; НИ ТРЕБА ЛИЧНОСТ ШТО Е ШАРМАНТНА, РАДОСНА, ЕНЕРГИЧНА ЗА ДА ПОТТИКНЕ ВНИМАНИЕТО И ДА ВНЕСЕ РАЗИГРАНОСТ ВО УЧЕЊЕТО. ИСТО

ТАКА, ИМАВМЕ И СЕ УШТЕ РАБОТИМЕ НА ДОБИВАЊЕ НА УШТЕ ПОВЕЌЕ АКТИВНОСТИ ПРЕКУ ИНТЕРНЕТ, КОИ ЌЕ БИДАТ КОРИСНИ ВО ДОМАШНИТЕ СРЕДИНИ. УНИЦЕФ СЕ ОСВРНА НА ТОА ДО ОДРЕДЕН СТЕПЕН СО СОЗДАВАЊЕ ДИГИТАЛНИ МАТЕРИЈАЛИ, НО МИСЛАМ ДЕКА НИ ТРЕБА УШТЕ ПОВЕЌЕ. ПРЕМНОГУ СМЕ ЦЕНТРАЛИЗИРАНИ НА СКОПЈЕ И ВО УРБАНИТЕ ОБЛАСТИ, ДОДЕКА ТРЕБА ДА ИМ ПРИСТАПИМЕ И НА РОДИТЕЛИТЕ ВО РУРАЛНИТЕ СРЕДИНИ ”

-(претставник на НВО).

4.5. ПОЗИТИВНИ ЕКСТЕРНАЛИИ

Кризата ги мобилизира сите фактори во образованието и донесе неколку позитивни екстерналии. Прво, сите испитаници ја истакнаа солидарноста меѓу сите засегнати страни:

“СОЛИДАРНОСТА СЕ ЗГОЛЕМИ: НАСТАВНИЦИТЕ СИ ПОМАГААТ ЕДНИ НА ДРУГИ, СЕМЕЈСТВОТА СИ ПОМАГААТ ЕДНИ НА ДРУГИ, ОСОБЕНО КОГА СТАНУВА ЗБОР ЗА СОЦИЈАЛНО ЗАГРОЗЕНИТЕ ДЕЦА”

- (претставник на НВО).

Многубројни компании изразија солидарност со донирање опрема на ученици што се сиромашни, на наставници - преку вклучување во ТВ-училницата и подготовка на видеа за платформата; интеракцијата меѓу владините службеници и училиштата се зголеми. Особено е

забележлива мобилизацијата на НВО-секторот за обезбедување обука и поддршка на наставниците за користење различни платформи за учење од далечина.

“Оваа состојба нè поттикна да речеме: добро, ние бевме во можност да ги направиме сите тие работи!, да се приспособиме на достапните платформи и да научиме што не знаевме, па дури и некои од нашите постари колеги - буквално близу до пензијата - упорно учат нови работи”

- (практичар). Еден од најзначајните примери на граѓанска и на професионална солидарност е мобилизирање групи наставници во размена на добра практика, давање совети едни на други и за мотивирање едни на други користејќи различни социјални мрежи како „Фејсбук“, „Месинџер“ и „Вибер“.

“Позитивната страна е што одредени наставници добија шанса да бидат препознаени по својата работа и да ја покажат својата креативност. Бидејќи се изложени на јавноста, некои наставници сега се прикажани преку социјалните мрежи, училишните веб-страници, па затоа се грижат повеќе за квалитетот на материјалите и на задачите. Сега тие одговараат не само пред учениците, туку и пред целата јавност”

- (претставник на НВО).

Претставниците на органите на државната управа сметаат дека

треба да се искористи моментот на ширење на употребата на ИКТ во образованието бидејќи подолго време се соочувавме со отпор на прифаќање на употребата на ИКТ во редовната настава.

“Сега направивме скок и треба да го искористиме тоа во иднина. Треба да вклучиме употреба на ИКТ во наставните планови, во планирањето на учењето, иако треба соодветно да ја прошириме опремата, да ја прилагодиме законската рамка и да најдеме привлечен начин ова да стане постојан дел од работата на наставниците”

-(претставник на органите на државната управа).

Имајќи ја предвид потребата за одржување на ефектите од таквата мобилизација во образовниот сектор, голем број испитаници ја истакнаа потребата да се преиспита воспитно-образовниот процес. Голем број од нив повикаа на длабинска анализа на состојбите и на донесување одлуки засновани врз докази, за интегрирање на дигиталното учење во редовниот наставен план:

“Сега треба да работиме на анализирање на тоа што се случи во последните неколку месеци, да видиме што функционира и што не, како и на развивање модели за образовниот процес што можат да се спроведуваат од септември, па натаму. Не можеме

ДА РАЗМИСЛУВАМЕ ЗА ДИГИТАЛНОТО
ОБРАЗОВАНИЕ САМО КАКО ДЕЛ ОД ОДГОВОР
НА КРИЗИ - ТОА ТРЕБА ДА СЕ СПРОВЕДЕ КАКО
ДЕЛ ОД РЕДОВНИТЕ ЧАСОВИ"

- (претставник на НВО).

Испитаниците повикаа на реконструкција на образовниот систем, почнувајќи од наставните програми, обуките и поддршката на наставниците:

"ТРЕБА ДА РАЗМИСЛИМЕ ЗА КОМБИНИРАНО
УЧЕЊЕ. ДА ИМА НАСТАВА ЛИЦЕ В ЛИЦЕ И
УЧЕЊЕ ОД ДАЛЕЧИНА, И НИЕ ТРЕБА ДА ГИ
ПРИСПОСОБИМЕ НАСТАВНИТЕ ПЛАНОВИ ЗА
ДА ГО ОВОЗМОЖИМЕ ТОА. НАСТАВНИЦИТЕ
ТРЕБА ДА ДОБИЈАТ ДОБРА ОБУКА ДУРИ И ДА
ПОЧНАТ ОВОЈ АВГУСТ. КОНЕЧНО, ПОТРЕБНА
НИ Е СТРАТЕГИЈА, НЕ САМО НА ХАРТИЈА,
ТУКУ РЕАЛНА СТРАТЕГИЈА ШТО ЌЕ БИДЕ
СПРОВЕДЛИВА"

- (практичар).

Некои од практичарите повикаа на преиспитување на вредностите што ги промовира образовниот систем и потребата за нивна реконструкција.

Претставник на НВО повика на преиспитување на тоа што сакаме да го стимулираме кај учениците како вештини за учење:

"НАШИОТ СИСТЕМ НЕ НУДИ МОЖНОСТИ
ЗА САМОУВЕРЕНО УЧЕЊЕ, ШТО СЕГА СЕ
РЕФЛЕКТИРА КАКО ПРЕЧКА, ЗАТОА ШТО ВО
ОТСУСТВО НА ВОДСТВО И НА ВОДЕЊЕ, НА
УЧЕНИЦИТЕ ИМ Е ТЕШКО ДА СЕ ДВИЖАТ
НИЗ МАТЕРИЈАЛОТ, А НА РОДИТЕЛИТЕ ИМ Е
УШТЕ ПОТЕШКО ДА ЈА ПРЕЗЕМАТ НАСТАВНАТА
УЛОГА."

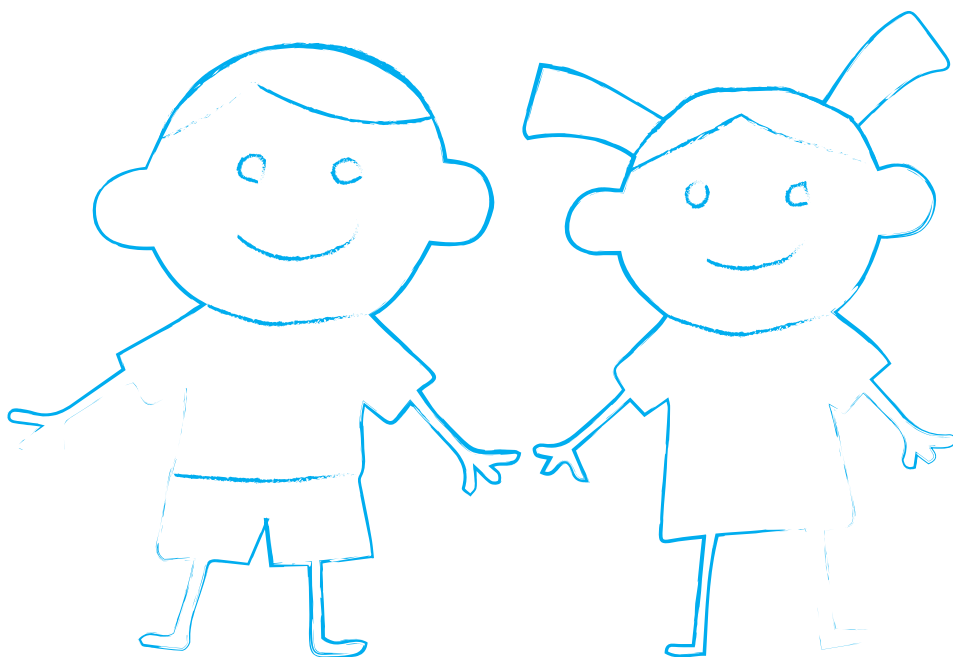
Друг претставник од НВО повикува на реформи во областа на едукацијата и на професионалниот развој на наставниците како основа за тие да може да се здобијат со потребните вештини и знаења за иднината. Ковид-19 ја истакна идејата дека образовниот систем заслужува особено внимание:

"БИДЕЈЌИ СУМ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО 30
ГОДИНИ, МОЖАМ ДА КАЖАМ ДЕКА, ЗА
ЖАЛ, ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ НИКОГАШ
НЕ БИЛ НА ВИСОКО НИВО НА АГЕНДАТА НА
НИТУ ЕДНА ВЛАДА. СЕМЕЈСТВОТА СЕГА СЕ
СООЧУВААТ СО МАНИТЕ НА ОБРАЗОВНИОТ И НА
ЗДРАВСТВЕНИОТ СИСТЕМ. СЕ НАДЕВАМ ДЕКА
ОВАА СИТУАЦИЈА ЌЕ БИДЕ ПОТТИКНУВАЧ ДА СЕ
ПРЕИСПИТААТ ПРИОРИТЕТИТЕ ВО ЗЕМЈАТА. И
ВО ОДНОС НА ИНВЕСТИЦИИТЕ И ВО ОДНОС НА
КРЕИРАЊЕТО ФУНКЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА ЗА
ОБРАЗОВАНИЕ"

- (претставник на НВО).

Во тек се првите чекори за интегрирање на дигиталното учење во училниците, бидејќи МОН, БРО и ЦССО (финансиски поддржани од УСАИД и од УНИЦЕФ и со МЦЕК како партнер за спроведување) почнаа да работат на стратегија за дигитално учење. Според претставниците на органите на државната управа, тоа ќе опфати интегриран пристап кон дигиталното учење, вклучувајќи и педагошки размислувања, политика за поддршка на користење на ИТ-алатки и

акциски планови за различни околности. Покрај тоа, МОН работи на подготовка на протоколи за безбедно враќање на учениците во училишните установи почнувајќи од овој септември.

5. ДЕЦА ШТО СЕ СООЧУВААТ СО РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО

Глобалните трендови на ковид-19 сугерираат дека децата имаат помала веројатност да бидат заразени од возрасните и дека значителен број од нив се асимптоматски (Гудбјарсон и др. 2020). Децата што се симптоматски имаат поблаги симптоми од возрасните: тие можат да покажат симптоми слични на грип, како што се треска, кашлица и студ, или може да имаат гастроинтестинални симптоми како повраќање и дијареа. Многу малку од нив би имале респираторни

тешкотии и може да имаат потреба од прием на интензивна нега (ОЕЦД, 2020а). Малку деца умираат од ковид-19, иако раните показатели од западноевропските земји сугерираат дека овие смртни случаи би можеле да бидат поврзани со други постојни здравствени проблеми. Иако се чини дека децата се поотпорни на ковид-19 од возрасните - пред сè поради нивниот поцврст имунолошки систем (Донг и др. 2020) - нивната улога во преносот на вирусот останува неизвесна (Зимерман и Куртис, 2020 година).

Овој дел почнува со преглед на институционалните и на човечките капацитети на здравствениот систем во Северна Македонија, ангажирани во одговорот на пандемијата на ковид-19. Потоа, се дава процена за начинот на кој децата во Северна Македонија биле погодени од пандемијата. Административните податоци и одговорите на анкетите на општите лекари се во основата на анализата.

5.1. КАПАЦИТЕТИТЕ НА ЗДРАВСТВЕНИОТ СИСТЕМ ПОД ВЛИЈАНИЕ НА КОВИД-19

Во испораката на здравствена заштита во Северна Македонија доминира болничката нега и недостига силен систем на примарна здравствена заштита. Северна Македонија има широка мрежа на болници (3,2 на 100.000 луѓе во просек), со 4,5 болнички кревети на 1.000 жители (СЗО, 2019 година). Главна позитивна карактеристика на здравствената заштита наследена од поранешна Југославија е добриот систем за надзор и контрола на заразни болести (Милевска-Костова и др. 2017). Оваа карактеристика сè уште се смета за масивна точка на системот, заедно со силната превенција и слободниот пристап до

здравствена заштита на местото на испорака.

Институтот за јавно здравје и центрите за јавно здравје се одговорни за контролата и за следењето на заразните болести во земјата. Институтот е професионална и научна институција од највисоко ниво што нуди услуги како што се унапредување на здравјето преку следење, истражување и анализа на здравствената состојба на населението и изработување мерки за заштита и за унапредување на здравјето на населението. Десетте регионални центри за јавно здравје се одговорни за обезбедување јавни здравствени услуги на локално ниво во областа на социјалната медицина, здравјето на животната средина, епидемиологијата и микробиологијата, како и лабораториските услуги.

Највисокото ниво на здравствена заштита поврзано со третман на пациенти со заразни заболувања е обезбедено на терциерно ниво, на Универзитетската клиника за заразни болести и фебрилни состојби, додека има одделенија за заразни болести на секундарно ниво во секоја од трите јавни клинички болници во Битола, Штип и во Тетово, како и во девет од општите болници во Скопје, Велес, Куманово, Гостивар, Охрид,

Табела 13: Број на епидемиолози во јавни здравствени установи

Институција	Број
ИЈЗ	2
ЦЈЗ Битола	3
ЦЈЗ Велес	3
ЦЈЗ Кочани	2
ЦЈЗ Куманово	3
ЦЈЗ Охрид	3
ЦЈЗ Прилеп	3
ЦЈЗ Скопје	2
ЦЈЗ Струмица	6
ЦЈЗ Тетово	1
ЦЈЗ Штип	2
Вкупно	30
Вкупно во земјата	42

Извор: Институт за јавно здравје, човечки ресурси на давателите на здравствени услуги во Република Северна Македонија (2017 година) и Министерството за здравство, здравствена мрежа и Институт за јавно здравје, човечки ресурси на давателите на здравствени услуги во Република Северна Македонија

Прилеп, Кавадарци, Струмица и во Дебар.

Епидемиолозите се дел од Институтот и од центрите за јавно здравје. Во 2017 година имало 42 епидемиолози што се 2,1 на 100.000 население (Табела 13). Според просечниот број на епидемиолози, земјата се позиционира некаде на средина, кога ќе се спореди со соседните земји: Босна и Херцеговина 1,5, Србија 2,1, Црна Гора 4,2 и Хрватска 4,5. Во споредба со вкупниот број специјалисти во земјата, епидемиолозите претставуваат 1,1 процент. Како дел од системот на јавно здравје,

Табела 14: Број на специјалисти за заразни болести по региони

	Норма	2017
Секундарно ниво		
Пелагониски	5	10
Вардарски	3	5
Североисточен	4	4
Југозападен	5	5
Југоисточен	4	4
Полошки	7	8
Источен	4	4
Скопски	14	4
Терцијарно ниво		
Скопски	-	28
Вкупно	44	72

30 епидемиолози работат во Институтот и во центрите за јавно здравје, што е 20,3 проценти од вкупниот број лекари во овие институции. Според истражувањето на општите лекари, постои недостиг од епидемиолози и од специјалисти за заразни болести, кое веќе влијае на постапувањето со пандемијата.

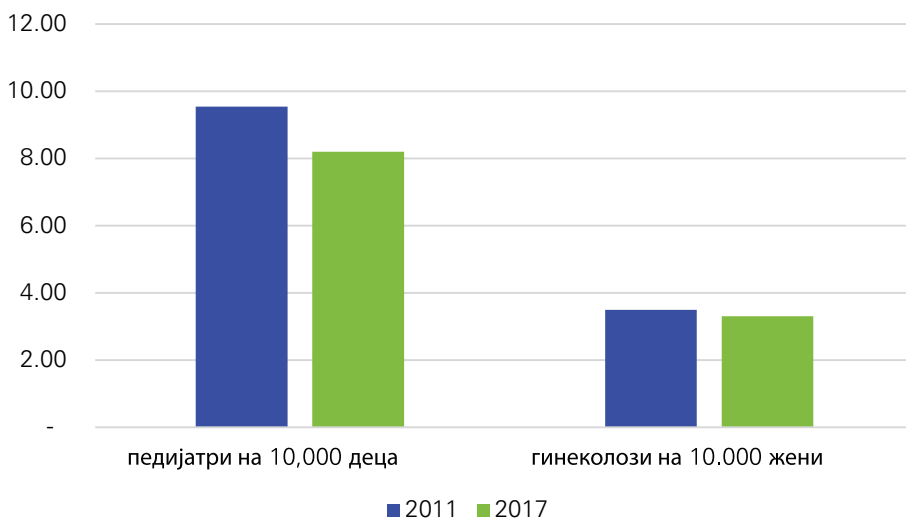
Вкупниот број специјалисти за заразни болести во 2017 година е 72, или 3,6 на 100.000 жители (Табела 14). Тие се дел од секундарното и од терцијарното ниво на здравствена заштита. На секундарно ниво, здравствената мрежа дефинира

норма на еден специјалист на 45.000 жители. Во сите региони, освен во Скопје, бројот на вакви специјалисти е над или на ниво на нормата. Сепак, во главниот град, покрај четворицата специјалисти во општата болница, има уште 28 што работат на терцијарно ниво, или 5,1 специјалист на 100.000 жители. Иако нема јавно достапни податоци за медицински сестри што работат во болничките заразни оддели, во Клиниката за инфективни болести има 58 медицински сестри.

Земјата има 1.445 активни лекари и специјалисти за семејна медицина што работат во примарната здравствена

заштита, финансирани од Фондот за здравствено осигурување (ФЗО). Постојат 0,78 лекари од општа практика (општи лекари) на 1.000 жители (ФЗО, 2020 година), иако бројот опадна за 104 лекари во однос на претходната година. Просечната возраст на општите лекари во 2018 година беше 46,4 години. Дел од примарната здравствена заштита се специјалисти педијатри, чијшто број во земјата се намали од 9,5 на 10.000 деца во 2011 година на 8,2 во 2017 година (Графикон 17). Гинеколозите, како еден од најпознатите дефицитарни специјалисти во земјата, забележаа помало намалување во истиот период, од 3,5 на 10.000 жени во 2011

Графикон 17: Педијатри на 10.000 деца и гинеколози на 10.000 жени

Извор: Институт за јавно здравје, човечки ресурси на давателите на здравствени услуги во Република Македонија 2011 година и 2017 година; Државен завод за статистика, Процени на населението 2011 година и 2017 година

година на 3,3 во 2017 година. Ваквите намалувања може да го загрозат начинот на кој ковид-19 ќе влијае врз бремените мајки, децата и новороденчињата.

Педијатри од детската клиника им помагале на специјалисти за заразни болести во случаи кога децата биле заразени со ковид-19, особено деца со други болести. Обично, ваквите деца биле третирани на Клиниката за инфективни болести каде што екипите биле надополнети со супспецијалист од Клиниката за детски болести, иако првиот контакт на некои родители бил со нив.

“ФОРМИРАВМЕ ПРИВРЕМЕНА АМБУЛАНТА ЗА ДА ГИ РАЗДЕЛИМЕ РЕДОВНИТЕ ПАЦИЕНТИ ОД ДЕЦАТА СУСПЕКТНИ НА КОВИД-19 И ТАКВИОТ ФИЗИЧКИ КАПАЦИТЕТ НЕ Е ПРОБЛЕМ. ПРЕДИЗВИКОТ Е КВАЛИФИКУВАН ПЕРСОНАЛ, ЗАТОА ШТО НЕ СЕ СИТЕ ПЕДИЈАТРИ ОПРЕМЕНИ ДА СЕ ГРИЖАТ ЗА ДЕЦА ШТО ИМААТ ПОТРЕБА ОД ИНТЕНЗИВНА НЕГА. НА КЛИНИКАТА ИМАМЕ САМО ДЕВЕТ ПЕДИЈАТРИ ПО ИНТЕНЗИВНА НЕГА И НЕ МОЖЕТЕ ДА ОБУЧИТЕ ПЕДИЈАТАР ДА РАБОТИ НА ИКУ ЗА ЕДНА НЕДЕЛА ИЛИ МЕСЕЦ, ”

- објаснува еден педијатар.

Како надградување на поврзувањата меѓу општите лекари, дијагностичките капацитети на ковид-19 и повисокото ниво на даватели на грижа, „*Мoj термин*“ - македонскиот електронски систем за здравствена

евиденција - целосно се користи за регрутирање лекари од општа практика во процесот на откривање и делумно во третманот на инфицирани пациенти со ковид-19. Имено, со зголемен број суспектни, откривањето се префрли на лекарите. Додека епидемиолозите се фокусираа на тестирање на кластерите и на контактите на дијагностицираните пациенти, општите лекари беа задолжени за примарен контакт со населението со симптоми. Врз основа на алгоритам на прашања, општите лекари го користеа „*Мoj термин*“ за да закажат тестирање. Анкетираните лекари покажаа високо ниво на поддршка (од 70 проценти) за оваа мерка од властите, со аргумент дека нивното медицинско знаење и искуство играат важна улога во процената на симптомите на ковид-19.

Втората важна улога на општите лекари беше во третманот на дијагностицираните пациенти. Додека тешките и ризични пациенти беа лекувани во болниците и на Клиниката, пристапот на здравствените власти пропишуваше дека лесните случаи треба да се лекуваат во нивните домови под надзор на нивниот лекар. Општите лекари контактираа со дијагностицираните пациенти и редовно пријавуваа во системот

„Мој термин“. Специјалистите за инфективни болести, исто така, го користеа „Мој термин“ за да ги следат извештаите на матичните лекари за секој пациент и даваа повратна информација преку системот за препишано лекување или потреба од хоспитализација. Вклученоста на матичните лекари за лекување на полесните случаи беше поддржана од 74 проценти од анкетираните лекари.

Матичните лекари дадоа просечна оценка од 3,31 (од 5) за инфраструктурата и за физичкиот капацитет на системот во целина и малку пониска оценка, 3,09 за опремата во здравството. Од нив беше побарано да ги оценат капацитетите на примарната здравствена заштита. Тие дадоа пониска оценка на капацитетите на нивото на кое работат, во споредба со оценките што ги дадоа за здравствениот систем за соочување со заразните болести. Просечната оценка за човечките ресурси на примарно ниво е 2,95, па дури и пониска за медицинските материјали за еднократна употреба и основната опрема, 2,09. Специјалистот педијатар, исто така, препознава потенцијални тесни грла:

„АКО ДЕЦАТА БЕА ПОГОДЕНИ ОД КОВИД-19 КАКО ШТО БЕА ПОСТАРИТЕ ЌЕ БЕШЕ ТЕШКО ДА СЕ ОДГОВОРИ ЕФЕКТИВНО. ЕДИНСТВЕНОТО ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ИНТЕНЗИВНА НЕГА НА ДЕЦАТА

Е НА ДЕТСКАТА КЛИНИКА СО 20 КРЕВЕТИ, КОЕ ПРВЕНСТВЕНО СЕ ГРИЖИ ЗА ПРЕДВРЕМЕНО РОДЕНИ НОВОРОДЕНЧИЊА; АКО ТРЕБА ДА СЕ ГРИЖИ ЗА ТЕШКИ СЛУЧАИ НА КОВИД-19, ТОГАШ БИ БИЛО ТЕШКО ДА СЕ ОДГОВОРИ.“

Општите лекари ги идентификуваа следниве начини за подобрување на одговорот на здравствениот систем на пандемијата:

- Поефикасна комуникација и координација меѓу сите нивоа на здравствена заштита, за поефикасно лекување пациенти со ковид-19;
- Назначени здравствени центри за дијагностицирање и третман на пациенти што не се со ковид-19;
- Зголемување на бројот на домашни посети на специјализирани здравствени тимови за следење пациенти со ковид-19 за рано идентификување тешки случаи;
- Потребни се повеќе средства за набавка на лична заштитна опрема за здравствениот персонал;
- Поефикасна јавна набавка од страна на Министерството за здравство за опрема за лична заштита за целиот здравствен систем.

Матичните лекари, исто така, ја нагласуваат потребата за

финансирање специјализации за педијатрија, како одговор на долг рок на заразни епидемии како што е ковид-19 или, што е уште поважно, таквите што влијаат на децата на посериозен начин.

5.2. ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 ВРЗ ЗДРАВЈЕТО НА ДЕЦАТА

5.2.1. Испорака на здравствени услуги

НЗдравствените системи се соочуваат директно со брзорастечката побарувачка генерирана од појавата на ковид-19. Сепак, зголемениот доказ за одложена или откажана нега е загрижувачки и ги нагласува индиректните ефекти на пандемијата врз здравјето. На глобално ниво, се изрази загриженост од повеќе засегнати страни за импликациите од одложената нега, додека многу земји забележаа значителен пад на итни случаи, како на пример за срцев удар или мозочни удари. Одржувањето на довербата на населението во капацитетот на здравствениот систем безбедно да ги задоволи основните потреби и да го контролира ризикот од инфекција во здравствените установи е клучно за да се обезбеди соодветно однесување во потрага по

грижа и придржување кон советите за јавно здравје. Воспоставување ефективен проток на пациенти (вклучувајќи скрининг, тријажа и насочено упатување на случаите со ковид-19 и на други случаи) е од суштинско значење на сите нивоа (СЗО, 2020а). Глобалните студии веќе откриваат дека намалувањето од 15 проценти во основните здравствени животоспасувачки интервенции за 6 месеци во земјите со ниски и средни приходи корелираат со зголемување од 9,8 проценти на смртноста кај децата помали од пет години и зголемување од 8,3 проценти на смртноста кај мајки (Робертсон и др. 2020).

Додека децата не беа примарна цел на заразата, значителното намалување во користењето на педијатриска нега може да е одраз на недостиг од ресурси што се на располагање поради прераспределување поврзано со пандемијата или резервираност од страна на родителите и на старателите да се изложат на ковид- 19. Децата со посебни потреби се потенцијално изложени на поголем ризик од тешка болест поради немањето пристап до здравствена заштита (Лазерини и др. 2020). Истражувањето за ефектите од претходната пандемија и катастрофите врз децата јасно укажуваат дека ќе има и непосредни и долгорочни негативни последици кај многу

деца, со посебни ризици со кои се соочуваат за време на раното детство кога мозочната структура сè уште брзо се развива и е многу чувствителна на неповолно влијание од средината (Шонкоф и др. 2012). Процените предвидуваат пораст на смртноста на мајки и на деца во земјите со низок и со среден приход бидејќи здравствените услуги за проблеми што не се поврзани со ковид-19 стануваат сиромашни, како и поради зголемен ризик од деструктивни физички, социо-емоционални и когнитивни последици во текот на целиот живот на децата (Јошикава и др. 2020). Владата на Северна Македонија изврши приспособувања во здравствената заштита, во текот на пандемијата на ковид-19. Општите лекари и специјалистите може да бидат посетени само во итни случаи, додека некои даватели на здравствени услуги, како стоматолозите, беа принудени да престанат да работат, а планираните здравствени услуги и интервенции во болниците беа одложени. Понатаму, редовните прегледи за пациенти со хронични заболувања беа откажани. Беа донесени измени кај упатите и рецептите за да се намалат на минимум контактите, а притоа да се обезбеди континуитет на основната здравствена заштита. Бидејќи неопходното одложување на здравствената

заштита за време на пандемија може да претставува ризик за целото здравје на населението, општите лекари се обидоа да го заменат вообичаениот режим на работа преку телефон. Општите (матичните) лекари оценија дека третманите на менталното здравје и на хроничните заболувања се најпогодени од кризата со ковид-19 во Северна Македонија, со просечни оценки од 4,28 и од 4,25 на анкетата за општите лекари, соодветно. Репродуктивното здравје (3,3) и здравствената заштита на новороденчиња (3,43) се оценети како најмалку погодени (Графикон 18).

Вкупната вредност на испорачаните здравствени услуги се намали за 34 проценти во однос на март и на април 2020 година, во однос на истиот период пред една година. Падот беше сличен и кај типот на болничка и на амбулантска нега (Графикон 19, лево). Значително поголема контракција е забележана во јавниот сектор (38 проценти) (Графикон 19, средина). За деца (само во болнички услуги) падот од 33 проценти е помал од намалувањето на општата популација од 39 проценти (Графикон 19), што значи дека барем во однос на давањето услуги, децата не биле изложени на ковид-19 повеќе од општата популација. Ова е потврдено и од еден специјалист педијатар:

Графикон 18: Евалуација на општите (матичните) лекари за ефектот на ковид-19 врз основните здравствени услуги

Извор: Анкета за општите (матичните) лекари

“Од почетокот, Институтот „КОЗЛЕ“ БЕШЕ НАЗНАЧЕН ДА ПРИФАКА ДЕЦА СО ФЕБРИЛНИ СОСТОЈБИ, ДОДЕКА НИЕ [ДЕТСКАТА КЛИНИКА], ПРОДОЛЖИВМЕ СО РЕДОВНИТЕ АКТИВНОСТИ, НА ПРИМЕР, ИНТЕНЗИВНАТА НЕГА И ОДДЕЛЕНИЕТО ЗА ХЕМАТОЛОГИЈА И ЗА ОНКОЛОГИЈА СООДВЕТНО РАБОТЕА, ТАКА ШТО СИТУАЦИЈАТА НЕ ПРЕДИЗВИКА ЗНАЧИТЕЛНА ПРОМЕНА ВО ОБЕЗБЕДУВАЊЕТО НА УСЛУГИТЕ ЗА ДРУГИТЕ ПАЦИЕНТИ.”

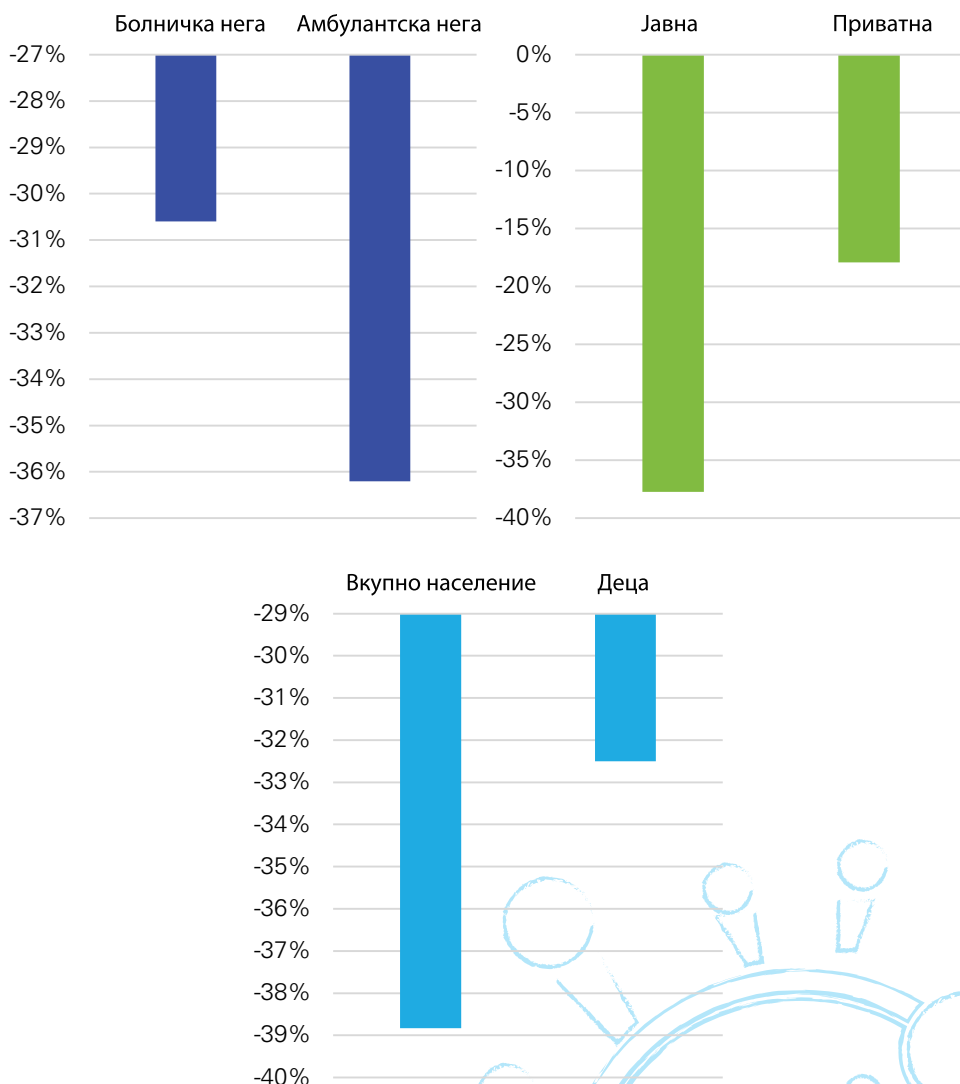
Оттука, падот во обезбедувањето на услугите, главно, е поврзан со намалената побарувачка и со одложувањето на некои редовни дијагностики и контроли, кога тоа го дозволуваа условите.

“НАЈМНОГУ СТРАДАШЕ ДИЈАГНОСТИКАТА НА ХРОНИЧНИТЕ ЗАБОЛУВАЊА, НО НЕ И ТРЕТМАНОТ. РОДИТЕЛИТЕ НЕ ДОАГААТ НА ЛЕКАР ЗАТОА ШТО СТРАВУВААТ,”

- потврдува специјалистот по педијатрија.

Ваквите намалувања се најголеми во центрите за јавно здравје (53 проценти), кои имаат најмал придонес во структурата на вкупните здравствени услуги во јавниот сектор, а се во првите редови на пандемискиот одговор (Графикон 20, лево). Општите и клиничките болници се соочиле со намалување од 47 проценти и од 44 проценти, соодветно, проследено со универзитетските клиники и специјалните болници, додека најмал пад е

Графикон 19: Намалување на обемот на услуги според видот на здравствената заштита, сопственоста на давателот на услугата и возраста на пациентот

Извор: Фонд за здравствено осигурување

забележан во центрите за јавно здравје. Во однос на децата, Универзитетската клиника за детска хирургија забележи најголем пад од 46 проценти, додека Институтот „Козле“, каде што се лекуваат деца со

респираторни заболувања, забележи најмал пад (13 проценти) (Графикон 20, десно), што укажува на тоа дека обезбедувањето на услугите таму се одржува и покрај ризикот од ковид-19.

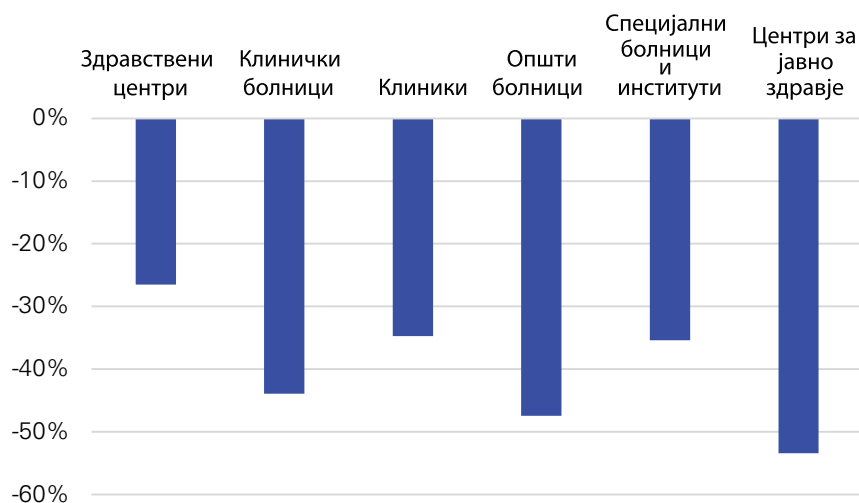
Според географската дистрибуција, најголемо намалување на 10 најчести групи услуги е забележано во Полошкиот регион (46 проценти), додека најмалото во Вардарскиот регион (28 проценти). Скопје, како регион со доминантно учество од 60 проценти од испорачаните здравствени услуги во земјата, имаше намалување од 31 процент.

Гледано по болести, намалувањето во бројот на болнички услуги е забележливо кај сите групи главна дијагностичка категорија (Графикон 21). Кај најчестите здравствени услуги за циркулаторниот систем и респираторниот систем опаѓањата се 40 проценти и 46 проценти.

Здравствените услуги поврзани со бременост, породување и со пуерпериум забележаа 25 проценти намалување, додека кај новороденчињата и другите неонатолошки категории (перинатален период) намалувањето е 19 проценти. Здравствените услуги кај болести и нарушувања на репродуктивниот систем на жените се намалиле за 33 проценти, додека кај менталните заболувања и нарушувања за 46 проценти.

Гледано според типот на болнички услуги што им се даваат на децата (Графикон 22), услугите за најчестите респираторни заболувања (по новороденчињата и другите неонатолошки случаи) се соочија со намалување од 39 проценти, кај болести поврзани

Графикон 20: Намалување според видот на давателот на јавни здравствени услуги за општа здравствена заштита

Извор: Фонд за здравствено осигурување

Графикон 21: Број на услуги во 10 најчести групи услуги според главната дијагностичка категорија

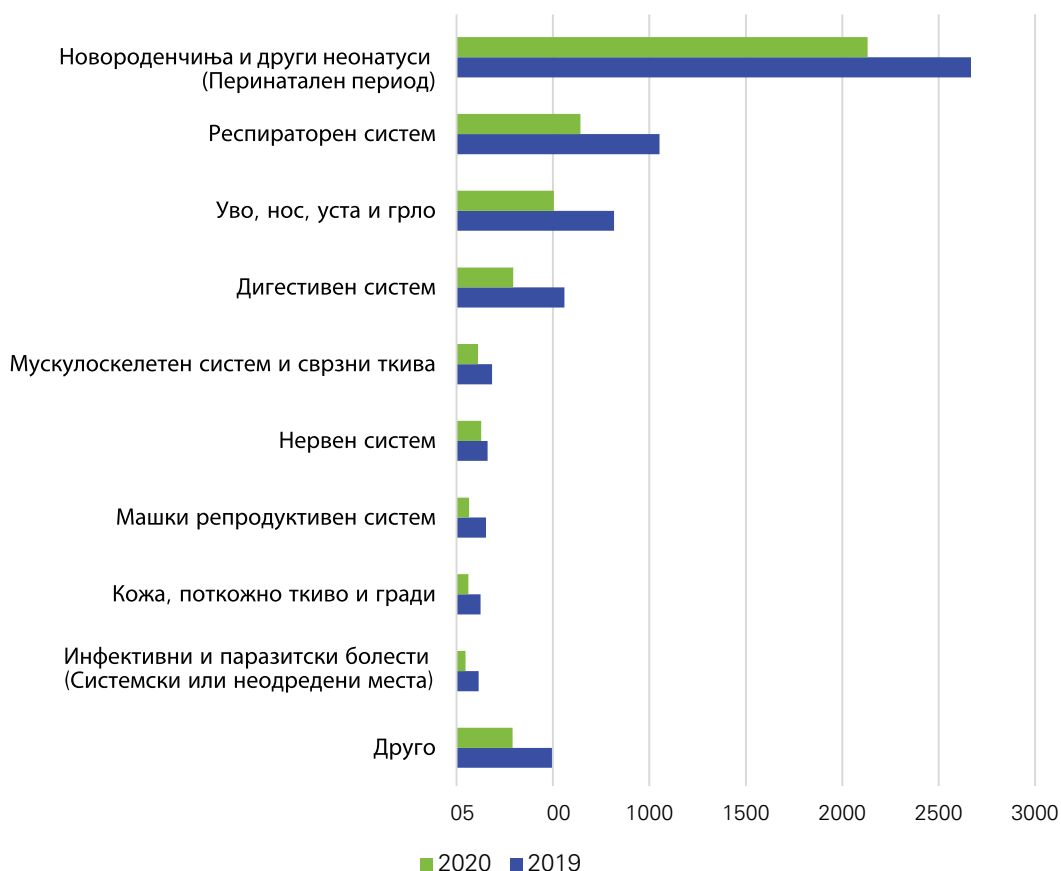
Извор: Фонд за здравствено осигурување

со уво, нос, уста и грло, 38 проценти, додека услугите на дигестивниот систем паднаа за 48 проценти.

Пристапот на Министерството за здравство да овозможи институциите на секундарно и на терцијално ниво да обезбедуваат услуги само за пациенти со ковид-19 и итни услуги за тие што не се со ковид-19 може да има импликации за здравјето на

целото население (вклучително и за децата), поради недостиг од дијагностика и од третман на други болести, особено хроничните (карцином, кардиоваскуларни болести, дијабетес), одложувањето на скрининзите што може да резултира со задоцнето откривање на заболувањето и поради тоа што граѓаните се оставени сами да се соочат со здравствените проблеми

Графикон 22: Број на болнички услуги за деца според главната дијагностичка категорија

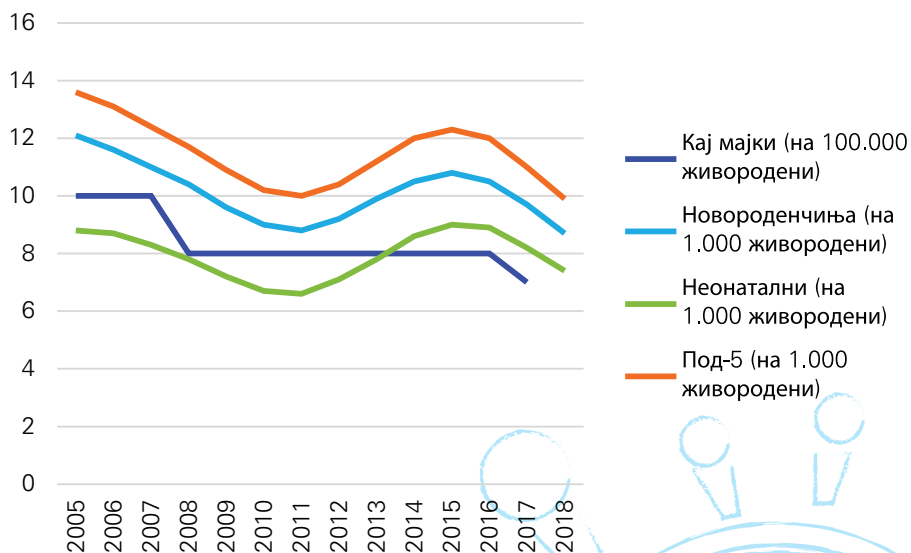

Извор: Фонд за здравствено осигурување

во своите домови имајќи ги само матичните лекари на располагање. Пандемијата може да има негативно влијание врз менталното здравје на децата, а недостигот од физичка активност може да го зголеми нивото на дебелина, особено кај децата (анкета со општите лекари). Бидејќи критичните ресурси страдаат поради ковид-19, клучните здравствени индикатори поврзани со децата, како што

е смртноста и морбидитетот на мајките и на децата може да се зголемат и да се загубат неодамнешните придобивки (Графикон 23). Прелиминарните податоци на Државниот завод за статистика (2020) ја потврдува оваа загриженост: смртноста кај новороденчињата се зголеми од 5,8 (март 2019 година) и 4,5 (април 2019 година) на 1.000 живородени деца на 10,5 и 11,3 во истите месеци од 2020 година, соодветно.

Графикон 23: Стапки на смртност на мајки и на деца

Извор: Светски индикатори за развој.

5.2.2. Имунизација

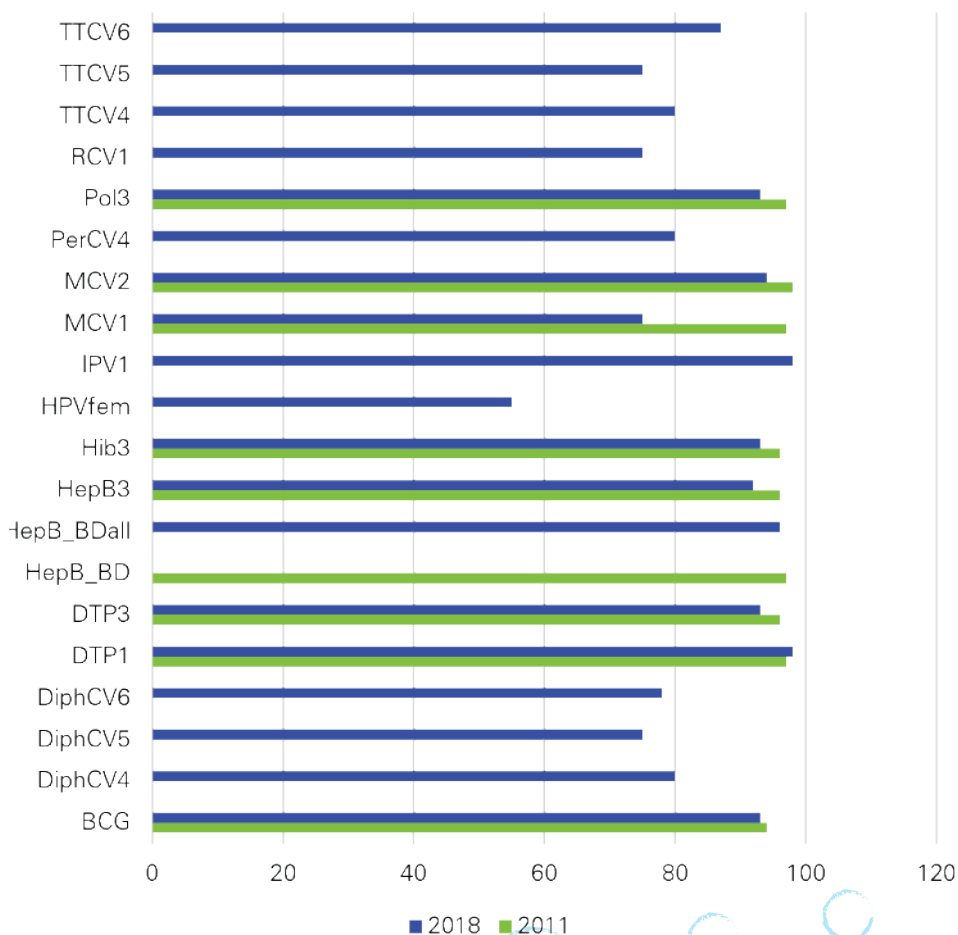
Имунизацијата е основна здравствена услуга што може да биде засегната од пандемијата. Според СЗО, прекин во услугите за имунизација, дури и за кратки периоди, може да резултира со зголемен број подложни лица и да ја зголеми веројатноста за појава на заболувања што може да се спречат со вакцини (VPD- vaccine preventable diseases) како што се малите сипаници (СЗО, 2020б). Лондонската школа за хигиена и за тропска медицина ги измери здравствените придобивки од континуираната, рутинска имунизација на новороденчиња, наспроти ризикот од инфекции од ковид-19. Обемот на проблемот зависи од тоа на колкав период се одложуваат вакцинациите и дали децата што пропуштиле доза или две можат да се вакцинираат пред да се вратат на училиште или во предучилишните форми на згрижување и на образование. Американската академија за педијатрија сугерира дека имунизацијата на најмалите деца треба да биде врвен приоритет за време на ковид-19.

Превентивните услуги, како што се имунизацијата и превентивните медицински прегледи, традиционално имаат висока и зголемена стапка на покриеност во Северна Македонија (Графикон 24). Нивната испорака е

универзална за сите деца и адолесценти, без оглед на нивниот статус на здравствено осигурување. Земјата додаде задолжителна вакцинација против вирусот на хепатитис Б за сите бебиња родени по ноември 2004 година и против хуман папилома вирусот за сите девојчиња на возраст од 9 до 12 години од 2010 година (Милевска Костова и др. 2017 година), како и рота и пневмококни вакцини за сите бебиња почнувајќи од јули 2019 година.

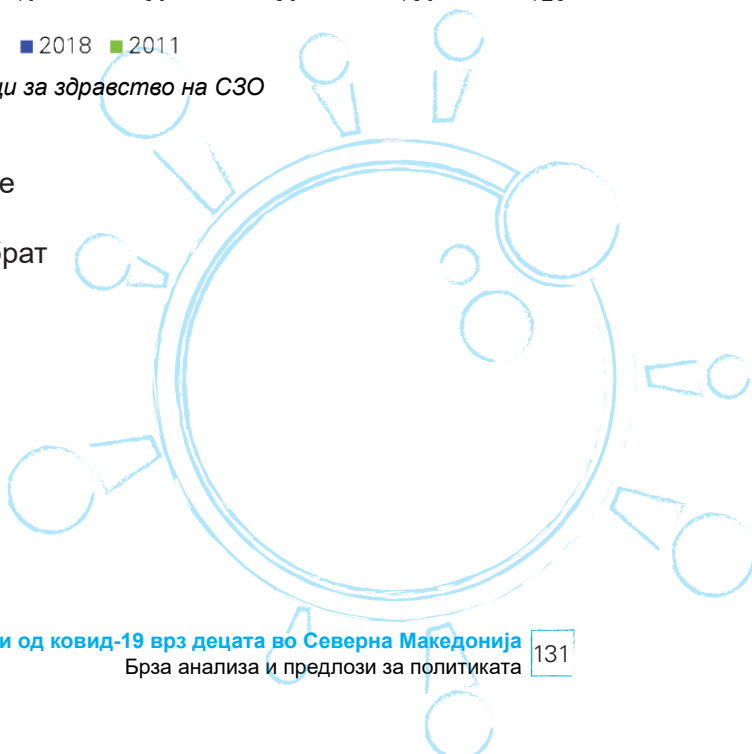
По напливот на ковид-19, Владата на Северна Македонија посочи дека вакцинацијата, како една од клучните здравствени активности што се однесуваат на децата, не треба да се прекинува и треба да продолжи според календарот за имунизација. Оваа препорака е особено нагласена за новороденчињата и за децата од предучилишна возраст. Интервјуто со тимот за вакцинирање потврди дека тие постојано ја вршат вакцинацијата и нема отстапувања од календарот за имунизација. Од друга страна, мислењето на матичните лекари е измешано: една половина од нив очекува краткорочен пад на стапките на имунизација поради мерките за намалено движење и социјално дистанцирање, додека 36 проценти се надеваа дека

Графикон 24: Стапки на имунизација, по тип

Извор: Глобална база на податоци за здравство на СЗО

околностите на ковид-19 ќе резултираат со зголемување на свеста во врска со вакцинацијата и ќе ги подобрат стапките на имунизација во иднина.

5.2.3. Ментално здравје на децата

Менталното здравје на децата станува важен предизвик на здравствените системи во светот. Според извештајот на СЗО (2020ц), адолесцентската ментална благосостојба е во пад уште пред влијанието на ковид-19. Осветлувањето, физичкото растојание и затворањето на училиштата за време на пандемијата може да го влошат ваквиот резултат: да ја зголемат вознемиреноста на децата и на родителите. Студиите за психолошкото влијание на карантинот забележува негативни ефекти, вклучително и посттравматски стресни симптоми, збунетост и гнев (Брукс и др. 2020). Стрестерите беа многу забележливи, вклучувајќи долготраен карантин, стравувања од инфекција, фрустрација, досада, несоодветни материјали, несоодветни информации, финансиска загуба и обележаност. Сепак, доказите за влијанието на ковид-19 врз менталното здравје на децата се сиромашни во оваа фаза (Центар за истражување „Пју“, 2020), додека учењето од далечина може да помогне да се ублажат некои од потенцијално негативните ефекти на изолацијата. Ваквите негативни ефекти може дополнително да се влошат кај децата со ниско социо-

економско потекло бидејќи за нив кризата ги интензивира финансиските ризици и социјалната несигурност, како и кај децата со посебни потреби.

Сите испитаници истакнаа дека недостигот од физичко присуство на училиште, што значи и недостиг од контакт со наставниците, врсниците и со персоналот за стручна поддршка, може сериозно да влијае на менталното здравје на учениците. Покрај тоа, некои ученици ќе ги пропуштат вообичаените прослави затоа што ќе завршат една фаза од школувањето и ќе влезат во нова, што, исто така, може да влијае на тоа како се чувствуваат. Во таква ситуација, дури и одредени проблеми може да поминат незабележани и да создадат уште повеќе проблеми, како на пример врсничкото насилство (булинг):

“СЕГА Е МОЖНО ДА ИМАМЕ МАЛТРЕТИРАЊЕ ПРЕКУ ИНТЕРНЕТ, ШТО Е УШТЕ ПОЗАСТРАШУВАЧКО ОД ФИЗИЧКОТО МАЛТРЕТИРАЊЕ; НА УЧИЛИШТЕ, ТИЕ БИ МОЖЕЛЕ ДА ДОЈДАТ КАЈ МЕНЕ, А СЕГА ТОА ГО НЕМА (ЕДУКАТОР). ЕДЕН СПЕЦИЈАЛИСТ ПЕДИЈАТАР СЕ СОГЛАСУВА: СИГУРНО, ДЕЦАТА НА УЧИЛИШНА ВОЗРАСТ, ОСОБЕНО ХИПЕРАКТИВНИТЕ И ТИЕ СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ, СЕ СООЧУВААТ СО ВОЗНЕМИРЕНОСТ И СО ПОСЛЕДИЦИ ВРЗ МЕНТАЛНОТО ЗДРАВЈЕ, ДОДЕКА ДЕЦАТА ВО ПРЕДУЧИЛИШНА ВОЗРАСТ СЕ ПОСМИРЕНИ ЗАТОА ШТО ТИЕ СЕ ДОМА СО СВОЈОТ РОДИТЕЛ. ”

Голем број практичари и претставници на НВО се вклучија во обезбедувањето поддршка на децата со оглед на разбирањето дека менталното здравје на учениците, родителите и на наставниците ќе биде сериозно погодено и ќе биде следниот предизвик за решавање.

На институционално ниво, од здравствените власти, во соработка со УНИЦЕФ и со Универзитетската психијатриска клиника за деца, тинејџери и за деца со посебни потреби, беа обезбедени телефонски линии за психолошка поддршка. Ова вклучува поддршка за децата кога покажуваат стрес или кога се во неволја, советувајќи ги за начините за одржување семејни рутини и социјален контакт со врсниците.

“ЛУЃЕТО СТРАВУВААТ ОД ОБЕЛЕЖАНОСТА, ГЕНЕРАЛНО, А НЕ, ПАК, ДА ЗБОРУВААТ ЗА ПСИХОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ПРЕКУ ТЕЛЕФОН. ИНФОРМАЦИИТЕ И КОМУНИКАЦИЈАТА ЗА ОВИЕ ТЕМИ МОЖЕ ДА ПОМОГНАТ НА СРЕДЕН РОК.”

- објаснува еден педијатар специјалист. Општите лекари сметаат дека менталното здравје најмногу ќе влијае на основните здравствени услуги за време на ковид-19, со најголем просечен резултат од 4,28 од 5,6 од нив. 66 проценти забележале влошување на менталното здравје на пациентите.

5.2.4. Мајки и новороденчиња

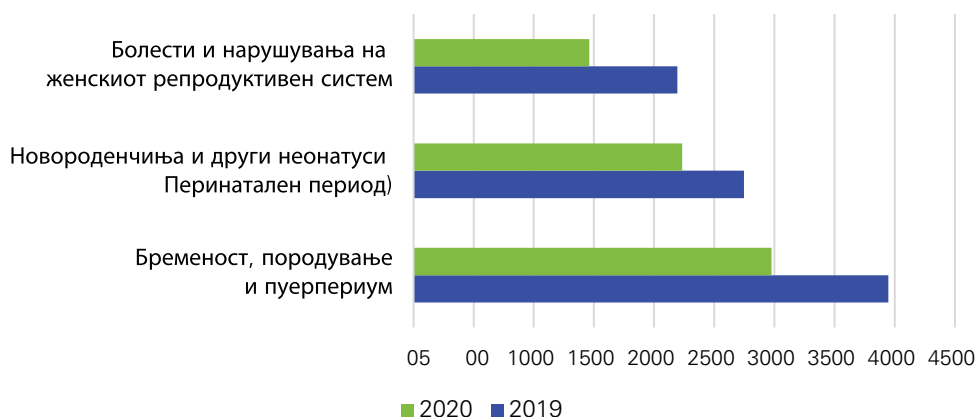
Бремените жени може да бидат поподложни на вирусни респираторни инфекции, морбидитет или морталитет, во споредба со општата популација поради нивните имунолошки и физиолошки промени (OECD, 2020a). Сепак, достапните податоци од други земји не даваат поддршка за хипотезата за зголемена преваленција на ковид-19 кај бремените жени. Од друга страна, Мекарти (2020) открива предвремено породување кај мајки што биле позитивни при тестирањето за ковид-19 за време на бременоста, иако каузалноста не е потврдена. Здравјето на бремените жени и на мајките може да игра важна улога за долгорочната благосостојба на децата. Студиите за лица што биле зачнати и во утробата за време на пандемија, природни катастрофи и глад (Торче, 2011) го откриваат потенцијалот за доживотни негативни последици од ваквите шокови, како намалено образование и заработка, но и зголемена веројатност за дебелина, заразни болести и проблеми со менталното здравје.

Здравјето на бремените жени и на мајките е меѓу приоритетите на здравствениот систем во Северна Македонија. За разлика од лекарите, гинеколошките услуги на основно ниво, особено на бремените жени, продолжија

да се даваат лично во текот на пандемијата. Покрај тоа, се изврши реорганизација на секундарната и на терцијарната здравствена заштита, при што Универзитетската клиника за гинекологија и за акушерство повеќе се фокусираше на суспектните случаи на инфекција со ковид-19 и на комплицираните случаи, додека сите други породувања се одвиваа во Специјалната болница за гинекологија и за акушерство „Чаир“ во Скопје. Врз основа на информациите добиени од Клиниката за гинекологија, ниту едно новороденче за време на периодот на ковид-19 не покажало позитивен тест на вирусот. Според изјавата на Институтот за јавно здравје, 61 бремена жена била тестирана позитивно на ковид-19 заклучно со крајот на јуни 2020 година, од кои 15 биле хоспитализирани,

а два случаја завршиле фатално. Во такви околности, здравствените услуги за мајки и за новороденчиња се намалени за 25 проценти во споредба со истиот период минатата година (**графикон 25**), делумно водени од демографските трендови и зголемената зачестеност на породувања во приватните болници.

Графикон 25: Број на услуги за мајки и за новороденчиња

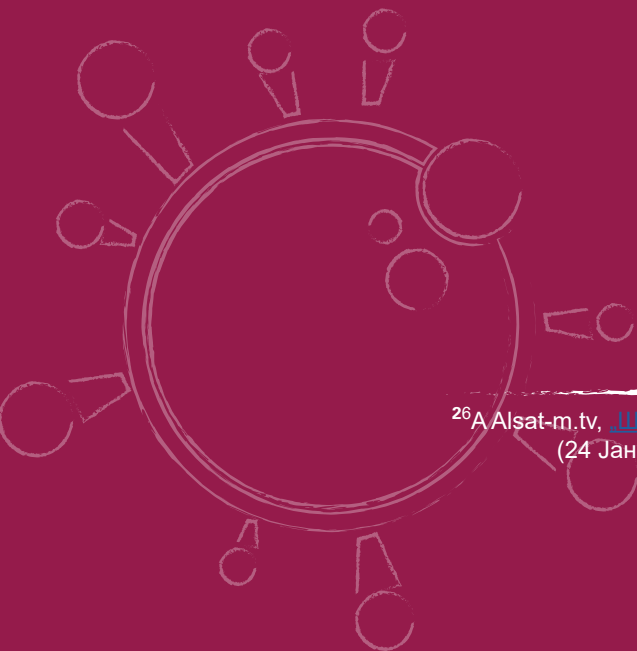
Извор: Фонд за здравствено осигурување

ПОЛЕ 3: РЕГИОНАЛНИТЕ И ЕТНИЧКИТЕ РАЗЛИКИ ВО ПРИСТАПОТ ДО ГИНЕКОЛОШКИ УСЛУГИ СЕ ВЛОШУВААТ ПОРАДИ КОВИД-19

Поради инфекција на медицинскиот персонал со ковид-19, реномирана приватна болница за здравјето на мајките и на децата во Битола се затвори во средината на пандемија во период од 15 дена. Здравствените власти договорија трансфер на сите пациенти со итни состојби и интервенции што не може да се одложат (назначувања за бременост, породувања итн.) во други болници во Пелагонискиот регион или во главниот град. Случајот ја илустрира концентрацијата на гинеколозите во една установа и недостигот од гинеколози во јавната здравствена заштита во регионот. Недостапноста на 7 од вкупно 17 гинеколози во секундарната здравствена заштита во регионот ја покажа регионалната ранливост во пристапот до гинеколошки и акушерски услуги.

Случајот со Шуто Оризари ги нагласи етничките разлики во пристапот до гинеколошка нега. Во овој добро познат дел од Скопје населен со Роми веќе многу години недостига матичен гинеколог. Додека проблемот кратко време беше решен со понуда на концесија за приватна услуга за гинекологија во областа, лекарот „избега“ во друг дел од градот во јануари 2020²⁶ година без да ја објасни причината за овој потег. Така, повторно, областа населена со околу 40.000 Роми остана без гинеколог продлабочувајќи ја ранливоста со која локалното население веќе се соочуваше во однос на пренаталната грижа и на грижата за мајките, како и ризиците што се однесуваат на процесот на породување.

²⁶ A Alsat-m.tv, [„Шутка остана без гинеколог, побетна во Ченто“](#) (24 Јануари 2020), посетена на 19 јуни 2020 година

5.3. УПОТРЕБА НА АЛТЕРНАТИВНИ МЕТОДИ ВО ЗДРАВСТВЕНИОТ СИСТЕМ ЗА ВРЕМЕ НА КОВИД-19

За време на пандемијата, земјите се обидоа да користат различна технологија за да ги намалат на минимум физичките контакти меѓу луѓето и особено во рамките на здравствените системи. Вкупно, постојат три главни области каде што се користат дигитални здравствени алатки како одговор на ковид-19: комуникации; следење и надзор; и поддршка во обезбедувањето на здравствените услуги. Употребата на вакви алатки сè уште се развива бидејќи земјите користат поголема употреба на постојните алатки (на пример, телефонска здравствена состојба) или развиваат нови (како апликации за поддршка на следењето на контактите).

Некои земји имаат воведено или ги имаат проширено системите на здравствена заштита со употреба на телемедицина на услуги, кои се достапни од далечина, без личен контакт. Во Хрватска, Луксембург, Романија и во Шпанија се користени телефонски консултации за општа или специфична популација или групи пациенти. Во Велика Британија беше воведен телефонски систем за тријажа за олеснување на новите упати за карциноми

и избегнување непотребна посетеност во болница. Често се користи и повисока технолошка комуникација со употреба на видеоконференции и други мрежни платформи.

Земјите, исто така, ги зголемија напорите да обезбедат нега дома (од здравствениот систем или од волонтери од граѓанскиот сектор). Со ограничувањата во движењето и во услугите на самото место, многу земји воведоа или проширија иницијативи за да обезбедат нега дома, особено за ранливите групи (Хрватска, Кипар).

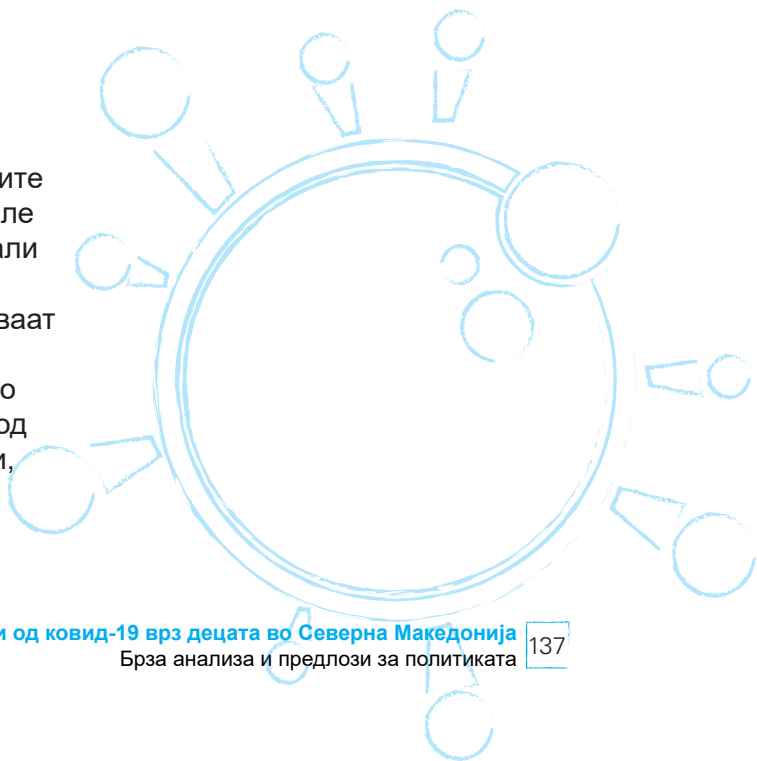
За време на пандемијата на ковид-19, Северна Македонија се реши да ги користи дигиталните здравствени технологии секогаш кога е можно. Се направи ефикасна употреба на националниот здравствен систем за запишување Мој термин како одговор на ковид-19. Тимот на Мој термин во Министерството за здравство (МЗ) изработи нов модул за превенција и за следење на заразените пациенти, кој се состои од подмодул за скрининг на ковид-19 и подмодул за следење на домашното лекување на заразените пациенти. Системот помогна да се заштитат лекарите и пациентите што имаат потреба од здравствена заштита од вирусот и го олеснија

запишувањето и анализирањето на податоците за заразените пациенти. Како што споменавме претходно, телемедицината широко се користеше од општите лекари во примарното ниво, но, исто така, и од некои специјалисти. Земјата, исто така, целосно го искористи постојниот ИТ систем во здравствениот сектор за давање приоритети и закажување на тестирањата за ковид-19 и за надзор и соочување со лесни случаи. Иако Владата се вклучи во изработката на мобилната апликација „Стоп корона“ (StopKorona) за поддршка на следењето на контактите и ја промовираше употребата на апликацијата кај населението, бројот на преземања укажува на скромно користење.

Дигиталните алатки за следење на здравјето може да имаат потенцијал да ја поддржат транзицијата кон помалку рестриктивни мерки, но и понатаму има предизвици. Во однос на одговорот на пандемијата, двете клучни прашања се: дали дигиталните здравствени алатки би додале вредност во практиката и дали јавноста би ги прифатила. Некои истражувања покажуваат дека апликацијата може да биде ефективна, но само ако се користи од 80 проценти од луѓето со паметни телефони, или од 56 проценти од населението во целина.

Првичните истражувања сугерираат дека околу три четвртини од населението во земји како Велика Британија, Франција, Италија и Германија би биле подготвени да го сторат тоа, иако луѓето во некои земји се особено поподготвени од другите.

Мислењето на македонските лекари за употреба на телемедицина надвор од ковид-19 беше поделено. Речиси 44 проценти сметаат дека телемедицината по ковид-19 треба да продолжи и да се воведуваат дневни часови за телефонски консултации, 14 проценти одговориле дека во минатото користеле телефони и компјутери за да комуницираат со своите пациенти. Сепак, прилично голема група од 42 процента од матични лекари веруваат дека лекарот мора да го прегледа пациентот лично.

6. ОДГОВОРИ НА ПОЛИТИКАТА И ПРЕПОРАКИ

ЕИ покрај тоа што децата не се погодени од „пандемското невреме“ од здравствена перспектива, тие не стојат на еднаква основа кога станува збор за соочување со социо-економските ефекти на ковид-19. Пандемијата ја влоши ранливоста поврзана со ресурсите на родителите / домаќинствата и квалитетот на домашната средина, кои создаваат постојан јаз во можностите меѓу претпочитаните и загрозените деца (ОЕЦД, 2019). Сепак, непосредниот фокус на политиката за време на

пандемијата треба да биде на здравјето и на психолошката благосостојба на децата и на образовната поддршка, со посебен осврт на децата што се исклучени, изоставени и сиромашни. Пандемијата го зголеми товарот на ризиците што ги носат децата што живеат во домаќинства со ниски приходи, деца, чишто родители имаат пониско ниво на образование, кои живеат во домаќинства со повеќе деца и чишто домашно опкружување нема пристап до услуги, вклучително и интернет, значително нарушувајќи го

учењето на овие деца во време кога се затворени училиштата. Успешниот одговор на политиката ќе спречи запаѓањето во бедна сиромаштија и натамошно влошување на нееднаквостите, што е неопходно за меѓугенерациска социјална мобилност.

6.1. ПОДДРШКА НА ДЕЦАТА И НА РОДИТЕЛИТЕ ОД РАНЛИВИ ГРУПИ

Мерките за ограничена мобилност и за социјална дистанца се одразија со нарушување на давањето услуги за деца и за семејства и го влошија квалитетот на дадената грижа. Правата на децата со посебни потреби, децата згрижени во различните форми на формално згрижување, децата жртви на семејно насилство, како корисници на услугите на дневните центри, згрижувачките семејства, шелтрите за семејно насилство, лична помош итн., треба да бидат систематски обезбедени и во ситуации во кои не е можен физички контакт. Систематизацијата на стандардите за грижа во периоди кога во центрите за грижа се забрануваат или ограничуваат физичките контакти / посетеноста, пред сè, треба да им користи на децата и на нивните семејства, што укажува на неопходните елементи за одржување на

обезбедениот квалитет на нега. Овие стандарди треба да бидат унифицирани на централно ниво и да се синхронизираат меѓу различните даватели на социјални услуги со цел да се спречат празнини во стандардите на грижа кај различни социјални услуги за деца.

Препорака:

Усвојување протокол за обезбедување социјални услуги за време на ограничен физички контакт / движење.

Доказот за усвојување на критериумите на таков протокол треба да биде задолжителен за сите даватели на социјални услуги што аплицираат или реаплицираат за лиценца за обезбедување социјална услуга од МТСП.

Обезбедување услуги за поддршка од ЦСР за специфични групи деца, како што се деца на разведени родители, деца згрижени во формалните облици на згрижување, деца на улица / улични деца и други, чиито права биле оспорени за време на ограничениот физички контакт и движење треба соодветно да се решат во наредните фази на пандемијата. МТСП треба да се вклучи во координирање на давањето социјални услуги „во време на кризи“ меѓу различно

ниво на управување, како и меѓу различни даватели на социјални услуги (приватни, невладини организации, донатори и сл.). Треба да се формира специјално јавно тело за изработување стандарди за обезбедување социјална заштита за време на криза. МТСП, исто така, треба да обезбеди задолжителна обука за дигитални технологии за сите професионалци од ЦСР, како и за лицата што даваат социјална заштита.

Препорака:

Институт координативно тело за непосреден одговор на социјална заштита за време на криза, со претставници на МТСП, ЦСР, општини, невладини организации и приватни даватели на социјални услуги.

Разговаравме и дадовме процени дека ковид-19 поттикнува ризик од силно негативно влијание врз економијата, што резултира со зголемување на сиромаштијата, особено кај децата. За да се намалат ефектите од приходот на домаќинството, Владата на Северна Македонија презеде конкретни мерки за поддршка на погодените компании; да се ограничи загубата на приходите на различни категории на лица (вработени, невработени,

приматели на ГМП), кои се соочиле со загуба на работни места, намалено работно време или целосно намалување на приходот; и да го продолжи платеното боледување кај група работници поради одговорности за грижа. Како што покажавме (види особено табела 7), овие активности се покажаа како клучни во намалувањето на поинтензивното зголемување на сиромаштијата кај децата бидејќи вработувањето на родителите останува најефикасна заштита од сиромаштија.

Мерките за поддршка на задржување на работното место / вработувањето - особено мерката за субвенционирање плати до 14.500 денари за месеците од април до јуни 2020 година - се добро прифатени и нивниот дизајн може да се смета за соодветен. Иако, како што се тврди во дел 2, нивниот ефект е ограничен и не е насочен директно кон децата, но ваквите мерки се клучни за одржување на приходите на домаќинствата што се во опаѓање, под минималното прифатливо ниво за поддршка на животните средства, оттука, индиректно се многу корисни за намалување на сиромаштијата кај децата. Ваквите мерки можат да бидат дополнети со одредби за флексибилни аранжмани за работа и за работа од далечина. Меѓутоа,

работата од далечина не може да се смета за опција за голем дел од македонската економија, особено во традиционалните сектори, како текстил и земјоделство, кои вработуваат доминантен дел од работната сила. Работењето од далечина и флексибилните работни аранжмани може да имаат свои опасности за родители на мали деца и за самохрани родители, кои можат да се испреплетуваат со потребите за неа во текот на вообичаеното работно време, а со тоа да влијаат врз продуктивноста и задоволството на работодавецот. Сепак, пандемијата со право го става повисоко на дневниот ред прашањето за флексибилното работно време и работењето на далечина, во време кога треба да се продолжи со изработката на новиот законик за работни односи во Северна Македонија.

Препорака:

При финализирање на новиот Закон за работни односи, (повторно) да се разгледаат опциите за работа од далечина и за работење со флексибилни работни аранжмани, кои, исто така, одговараат на ситуацијата како таа што е предизвикана од пандемијата.

Владата на Северна Македонија, исто така, го прошири пристапот до отсуство платено од работодавците за родители на деца до 10-годишна возраст што останаа без грижа поради затворање на предучилишните или училишните установи. Ваквата мерка се предвидува да трае сè додека е во сила вонредната состојба, но товарот може да стане поголем доколку предучилишните установи не се отворат кога ќе заврши вонредната состојба (што не е случај со училиштата бидејќи тие, секако, би се затвориле на 10 јуни, крајот на учебната година). Исто така, се отвора прашањето кој ќе ги трпи трошоците за продолженото родителско отсуство, особено ако се земе предвид дека сегашната регулатива предвидува товарот да го понесе работодавецот до 30 дена отсуство, а Владата потоа. Се советува дека доколку сегашните отсуства поради родителска грижа се прошират и надвор од вонредната состојба, владата да интервенира и да го преземе финансискиот товар од работодавците. проблемот ќе се врати на дневен ред ако земјата се соочи со втор бран пандемија наесен што наметнува натамошно затворање на училиштата.

Препорака:

Треба да се размисли при изработување потенцијална мерка што ќе ги трпи (целосно или делумно) трошоците за платено отсуство на родителот за згрижување деца како последица на пандемијата од ковид-19; или да се прошири шемата за субвенционирање за компаниите што ќе го заменат работникот за време на неговото платено отсуство; или физички да се приспособат предучилишните и училишните установи (од прво до 4 одделение) за повторно отворање во септември, дури и ако здравствените ризици не се сметаат за доволно поволни во тоа време.

Како што е наведено во дел 3.1, на децата на предучилишна возраст што потекнуваат од домаќинства со еден родител, како и на други деца од ранливи групи на домаќинства им се обезбедува намален надомест или бесплатен пристап до градинките, вклучително и бесплатни оброци. Исто

така, трошоците за оброк во основните училишта за деца од домаќинства корисници на ГМП се обезбедени во натура од страна на општините. Затворањето на училиштата за време на пандемијата ги стави овие деца и домаќинства во поголем ризик од сиромаштија со храна.

Препорака:

Да се одржи право на училиштен оброк за сиромашните деца за време на продолжено затворање на училиштата.

Таквите одредби треба да се одразат во соодветните закони (т.е. Закон за социјална заштита, Закон за заштита на децата, Закон за основно образование) и да се спроведуваат од општините и од училиштата. Правото мора да содржи долгорочна систематска политика, место поддршка од типот на проект или хуманитарна помош за време на кризата. Искуствата во светот покажуваат различни стратегии во овој поглед. Местата за оброци „земи и носи“, испораката на оброци на училишни автобуски станици или домови, јавно-приватно партнерство во руралните области со кое се доставуваат пакувања со храна од полица (готова храна) се некои од аранжманите воведени за

децата со ниски приходи за време на ковид-19 во САД. (Дан и др. 2020), додека во Обединетото Кралство, училиштата им давале ваучери за храна од 15 фунти неделно на семејствата што ги исполнувале условите за бесплатни училишни оброци.

6.2. ЗАСИЛЕНИ НАПОРИ ЗА СООЧУВАЊЕ СО ДЕТСКАТА СИРОМАШТИЈА

И покрај огромните слабости и предизвиците предизвикани од пандемијата на ковид-19, кризата отвори можности за дискутирање за механизмите за поодговорна социјална поддршка и за поддршка за заштита на децата во време на зголемени и одолжени социјални и економски ризици. Социјалните реформи преземени во Северна Македонија во 2019 година обезбедија основа и подготвеност на системот за социјална заштита и за заштита на децата. Со тоа се отвори детскиот додаток кон ранливите категории, се прошири поддршката со воведување образовен додаток и се создаде еднаков третман кај различните домаќинства што имаат потреба (Геровска-Митев и Караро, 2019). Сепак, кризата покажа дека повеќе домаќинства со деца имаат потреба од

поддршка, особено во услови кога образовните институции остануваат затворени.

Како одговор на кризата, Владата на Северна Македонија ги олабави критериумите за добивање гарантирана минимална помош, што имплицитно направи ГМП да биде достапна за домаќинствата што имаат некои неформални начини за приход. Укинатите условености, поедноставените административни барања и разновидните методи на комуникација со корисниците треба да станат нова норма и да продолжат по кризата. Основната логика на мерките за социјална заштита и за заштита на децата во Северна Македонија веќе долго време беше да се избегнува измама, злоупотреба и зависност меѓу корисниците. Тековната криза дава можност да се замени таквата логика со превенција на ризик, заштита од ризик и универзално покривање на ранливите категории деца и домаќинства - кои ја поттикнаа реакцијата на владата за кризата од ковид-19. Иако во дел 3.3. обезбедивме докази дека таквиот потег на политиката е од корист за децата, а особено за тие што живеат во најсиромашните семејства, тој не ги засегаеше децата сам по себе. Имено, не се направени специфични промени што имаат цел

да го прошират пристапот на децата до приходи и нема поедноставување на критериумите за приходи и имот што се однесуваат на детскиот додаток. Препорачуваме да се преземе потег во таа насока.

Препорака:

Да се воведо втор праг за детски додаток за домаќинства со три и повеќе деца и да се усогласат сите услови поврзани со поседување недвижен и подвижен имот и поврзани со времетраењето на мерката, со измените / дополнувањата во Законот за социјална заштита во март 2020 година.

Го предлагаме следниов втор праг (интервенција во член 31 од Законот за заштита на децата):

- 1.000 ден. за едно дете од училишна возраст; 1.600 ден. за две деца; 2.000 ден за три или повеќе деца;
- 1.200 ден. за едно дете од предучилишна

возраст; 1.900 ден за две деца; 2.400 ден. за три или повеќе деца;

- 1.600 ден. за две деца од предучилишна возраст; 2.000 ден. за три или повеќе деца на предучилишна возраст.

Бидејќи ефектот на ковид-19 е потежок за девојчињата може да се воведо посебна одредба за девојчиња.

Табела 15: Планирани и дополнителни годишни трошења за детски додаток

	Планирани трошења во 2019 година	Симулирани трошења базирани на правилата во 2020 година	Симулирани трошења со олабавени критериуми	Дополнителни средства потребни како последица на ковид-19
Детски додаток (милиони МКД)	872.5	702	931	228.9

Извор: Пресметки на авторите и МТСП.

Табела 16: Потенцијално дополнително годишно трошење за измени и за дополнувања во детски додаток, по број на деца во домаќинството

Број на деца во домаќинството	Процент на домаќинства	Дополнителни средства за промена на политиката (мил. МКД)	Процент во вкупните дополнителни средства
0	62.4%	0	0.0%
1	17.0%	28.9	12.6%
2	14.2%	40.3	17.6%
3	4.5%	108.6	47.4%
4 или повеќе	1.9%	51.1	22.3%
Вкупно	100%	228.9	100%

Извор: Пресметки на авторите.

Табела 15 прикажува дека таквата интервенција на политиката може да бара дополнителни 3,7 милиони евра на годишно ниво, од кои дел произлегуваат од зголемувањето на детскиот додаток за семејства со три и со повеќе деца, додека другиот дел од олабавувањето на критериумите за подобност поврзани со средствата во услови на намалени приходи од пазарот на труд кај домаќинствата поради ковид-19. Распределбата на овие

дополнителни средства меѓу домаќинствата врз основа на нивниот број на деца е дадена во Табела 16. Таа сугерира дека интервенцијата во политиката е силно во полза на домаќинства со повеќе деца бидејќи со дополнителните средства се зголемуваат приходите во домаќинствата со три (47,4 проценти) и четири деца (22,3 проценти). Ваквата интервенција дополнително го намалува ефектот што ковид-19 го носи врз сиромаштијата кај децата,

Табела 17: Симулации за структурата на сиромаштија по ковид-19, олеснет детски додаток

	Пол		Возраст		
	Машки	Женски	0-5	6-14	15-17
	Споредба со табела 8				
Релативна сиромаштија (под 60 проценти од медијалниот еквивалентен приход)	32,6%	33,4%	31,0%	31,6%	37,8%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	2,2%	2,5%	1,3%	2,9%	1,8%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	10,8%	11,6%	9,4%	12,3%	12,0%
	Број на деца во домаќинството		Просечно образование на возрастните членови во домаќинството		
	2 или помалку	3 или повеќе	Основно или пониско	Средно	Терцијарно или повисоко
	Споредба со Табела 8				
Релативна сиромаштија (под 60 проценти од медијалниот еквивалентен приход)	24,9%	49,4%	70,1%	31,9%	0,9%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	1,1%	4,8%	7,3%	2,0%	0,0%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	8,4%	17,0%	29,3%	9,8%	0,0%
Извор: Пресметки на авторите.					

како што е потврдено од симулираните бројки во **Табела 17**. Табелата се состои од сите четири карактеристики што претходно ги презентиравме во Табела 8 и во Табела 9.

Ефектот на политиката - иако без родово специфичен надомест - ја намалува сиромаштијата за двата пола, но е посилна за момчињата, додека има прилично еднакво

Табела 18: Симулирани и дополнителни годишни трошоци за воведување универзална гаранција за деца (УГД)

	Планирани трошења во 2019 година	Симулирани трошења базирани на правила во 2020 година	Симулирани трошења со олабавени критериуми	Дополнителни средства потребни како последица на УГД
Детски додаток (милиони МКД)	872,5	702	4.048	3.346,3

Извор: Пресметки на авторите и МТСП.

Табела 19: Потенцијално дополнително годишно трошење за воведување УГД, по број на деца во домаќинството

Број на деца во домаќинството	Процент на домаќинства	Дополнителни средства за промена на политиката (мил. МКД)	Процент во вкупните дополнителни средства
0	62,4%	0	0,0%
1	17,0%	1.654,9	49,5%
2	14,2%	1.112,1	33,2%
3	4,5%	400,8	12,0%
4 и повеќе	1,9%	178,5	5,3%
Вкупно	100%	3.346,3	100%

Извор: Пресметки на авторите.

влијание во сите возрасни групи. Интервенцијата малку ја намалува апсолутната стапка на сиромаштија кај децата што се наоѓаат на линијата на горен среден приход во случаи на домаќинства со три или повеќе деца. Ова се очекува со оглед на тоа дека вториот праг на детски додаток се воведува за подобро определување на овие домаќинства. Бидејќи оваа состојба веројатно е поврзана со преваленцијата на ниско образование на возрасните членови во домаќинствата, апсолутната стапка на

сиромаштија е, исто така, намалена во оваа група.

Долготрајна опција што може да се земе предвид - откако влијанието на ковид-19 ќе исчезне - може да вклучува воведување универзална гарантирана помош за деца (УГПД), со отстранување на тековните услови за приход и имот за детски додаток и проширување на примателите на ГМП на детски додаток до збирот на ГМП (вклучително и

Табела 20: Симулации за сиромаштија по ковид-19 за универзална гаранција за деца (УГД)

	Пол		Возраст		
	Машки	Женски	0-5	6-14	15-17
	Споредба со табела 8				
Релативна сиромаштија (под 60% од медијалниот еквивалентен приход)	29,1%	30,4%	27,1%	28,0%	36,1%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	2,2%	2,0%	1,1%	2,8%	2,1%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	8,0%	9,9%	7,8%	10,1%	8,4%
	Број на деца во домаќинство		Просечно образование на возрасни членови		
	2 или помалку	3 или повеќе	Основно или пониско	Средно	Терцијарно или повисоко
	Споредба со табела 8				
Релативна сиромаштија (под 60% од медијалниот еквивалентен приход)	22,0%	45,6%	61,9%	28,9%	0,9%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на екстремно ниски приходи)	0,8%	4,7%	6,2%	1,8%	0,0%
Апсолутна сиромаштија (под прагот на горен среден приход)	5,3%	16,2%	19,5%	7,2%	0,0%

Извор: Пресметки на авторите.

субвенцијата за енергија), образовниот додаток и детскиот додаток го достигнува нивото на минимална плата. Таквото настојување треба да се комбинира со интервенции во даночниот систем за да може да се мобилизираат средства

за нејзино финансирање.

Погледнете преглед за ова во поле 4. Ова е особено важно бидејќи нејзините првични диференцијални трошоци се проценуваат на 544,4 милиони евра (Табела 18). Универзалноста подразбира дека распределбата на

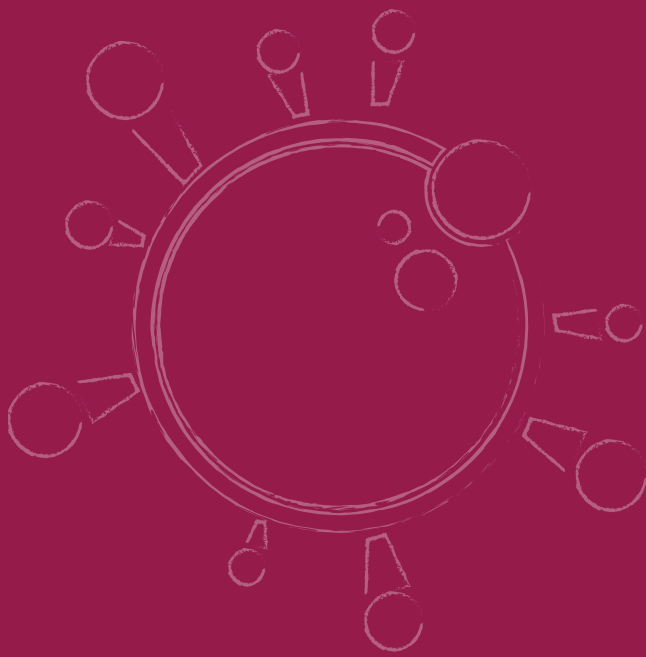
дополнителните средства е прилично пропорционална кога се споредува со процентот на домаќинствата според бројот на деца во нив (Табела 19).

УГД би резултирала со подлабока редукција на детската сиромаштија (Табела 20). Ваквата шема не само што ги спречува негативните ефекти на ковид-19, туку и ги намалува стапките на сиромаштија по сите линии во споредба со нивото пред ковид-19. Владата може да разгледа дополнителни опции на политиката за заштита на семејствата и домаќинствата. Овие може да вклучуваат, на пример, паушални субвенции за комуналните трошоци, вклучувајќи ги и трошоците за кирии, за тие што би можеле да докажат дека приходот на нивните домаќинства се намали за повеќе од 60 проценти во април и во мај 2020 година, во однос на просекот од 2019 година и кои сè уште се над праговите на гарантираната минимална помош.

ПОЛЕ 4: УНИВЕРЗАЛНА ГАРАНЦИЈА ЗА ДЕЦА КАКО ДОЛГОРОЧНА ОПЦИЈА

На ниво на Европската унија (ЕУ), иницијативата за детска гаранција, на барање од Европскиот парламент во 2015 година, има цел „да обезбеди секое дете во Европа изложено на ризик од сиромаштија или социјална исклученост да има пристап до: бесплатна здравствена заштита, бесплатно образование, бесплатно рано образование и грижа, пристојно домување и соодветна исхрана“. Фрезер, Гио и Марлиер (2020) ја истражуваат детската гаранција и дадоа аргументи за нејзината додадена вредност на децата што живеат во несигурни семејни околности; деца што живеат во институции; деца на неодамнешни мигранти и бегалци; како и деца со посебни потреби и други деца со посебни потреби.

На ниво на земји-членки на ЕУ, Австрија, Естонија, Финска, Литванија и Германија воведоа универзална гаранција за деца. Во последно време (2018 година), Литванија го замени додатокот за данок на деца преку обезбедување бенефит што им го плаќа на сите деца од раѓање до 18-годишна возраст, а до 21 година за тие што следат програма за општо образование. Процените утврдиле дека ваквата политика ќе има најголем ефект врз сиромаштијата кај семејствата со три или повеќе деца, иако тоа, исто така, ќе го намали ризикот од сиромаштија во рамките на возрасната група 0-17, како и меѓу семејствата со самохрани родители (Лазутка, Повилиунас и Залимиене, 2019).

6.3. ОБЕЗБЕДУВАЊЕ КОНТИНУИТЕТ ВО ПРОЦЕСОТ НА УЧЕЊЕ

Владата поттикна прилично брз, но нееднаков одговор на образовниот систем по физичкото затворање на училиштата и на предучилишните установи. Најдобриот долгорочен одговор се сведува на преосмислување на образовниот процес во однос на планирање, спроведување и оценување на дигиталното учење / учење од далечина. Ова треба да опфати создавање интерактивна дигитална платформа, која ќе вклучува повеќе функционалности што ќе нудат поддршка на наставата и на учењето. Ова претпоставува дека постои воспоставен интегриран систем што ќе им даде поддршка на сите деца и ученици, без оглед на нивните способности, социоекономско потекло и возраста.

Препораки:

Да се приспособи правната рамка и да се усвои стратегија за учење од далечина и настава преку интернет.

Да се направат подготовки за употребата на информатичка технологија од дома. Да се направи план за употреба на лаптопи или таблети што децата или наставниот кадар можат да ги зајмат од училиштата или друга јавна установа и можат да ги користат дома за ефикасно да учествуваат во дигиталните часови / часовите на оддалеченост. Да се засилат капацитетите на системот за управување податоци / корисници, особено во рамките на системот ЕМИС.

Новата / изменетата правна рамка треба да обезбеди широка основа врз која може да се разработуваат конкретните активности и треба да обезбеди доволна флексибилност за идните активности, како и приспособување на специфични околности. Стратегијата за дигитално учење / учење од далечина може да вклучува употреба на дигитално учење во рамките на редовниот план и да обезбеди акциски план за спроведување

со јасни рокови и совети за спроведување за сите засегнати и вклучени страни. Стратегијата, исто така, треба да овозможи „комбинирано учење - комбинација од дигитално учење и учење лице в лице, како и учење што се дели помеѓу училиштето / предучилишната установа и домот.

Препораки:

Да се создадат безбедни места во училиштата и во предучилишните установи, опремени со потребната технологија за дигитално учење / учење од далечина во рамки на училишните и на предучилишните установи.

Овој простор може да го користат наставниците, како и учениците за пристап до едукативни материјали, платформи за учење и да комуницираат едни со други во ситуации на ограничен пристап до технологија дома. Треба да се посвети посебно внимание на помошните технологии во овој простор. На ниво на предучилишно образование, ваквиот простор може да функционира дури и за време на вонредна состојба, да им даде

поддршка на семејствата на кои им е потребна итна грижа за децата. Тој, исто така, може да послужи како советодавен и ресурсен центри за материјали за да им помогне на родителите да го стимулираат раното учење кај децата.

Препораки

Да се обезбедат можности за професионален развој на наставниците за интеграција на дигиталното учење во редовната настава, како и во исклучителни околности.

Да се обезбеди континуирана поддршка на наставниците во спроведувањето на дигиталното учење / учењето од далечина.

Да се подготви план за помошно учење кога учениците ќе се вратат на физичко присуство во училиницата.

Да се преосмислат наставните планови и плановите за учење, кои на наставниците ќе им овозможат поголема флексибилност во спроведувањето.

Приспособените наставни планови можат да ги нагласат резултатите од учењето и градењето на критички вештини, место материјалот опфатен во наставата. Бидејќи емоционалното и менталното здравје стануваат сè поважни, тие може да ги интегрираат здравствените проблеми и благосостојбата. Ова, меѓу другото, ќе обезбеди учениците и родителите да бидат поддржани во учењето од дома за прашања од ментално здравје. Ова може да биде во форма на материјали што се објавуваат на интернет или да се организираат локални групи за поддршка.

Препораки

Да се воспостави база на податоци за социјално ранливи деца на ниво на училиште.

Да се подготви план за едукативна помош на тие што имаат некаква потреба кога училиштата повторно ќе се отворат, како на пример деца за кои постои ризик да го напуштат образованието или деца што имаат некаква потреба, а кои

преминуваат во следната фаза на образование.

Да се вклучат локалните служби за заштита на децата и службите за социјална заштита во подготовката на овие планови.

Базата на податоци може да содржи информации за социо-економската заднина на децата, како и податоци за можностите за родителска поддршка и водење. Податоците треба да се чуваат доверливи и да се користат само за засилување на учењето и помагање на постигнувањето на децата во сите околности. Податоците треба редовно да се ажурираат со следење на податоците за напредокот и за достигнувањето на учениците додека се движат нагоре од предучилишно преку основно и средно образование. Ваквите податоци ќе им помогнат на училиштата да ги идентификуваат индивидуалните ученици и семејства што имаат потреба од брза поддршка бидејќи нивните околности се менуваат (на пр. преминување во сиромаштија или поради семејно

насилство). Податоците, исто така, ќе бидат многу важни кога се собираат на национално ниво, за да се информираат одговорите за политиката насочена кон групите што се изложени на ризик од недоволни достигнувања во учењето, како што се децата Роми.

6.4. УБЛАЖУВАЊЕ НА ЗДРАВСТВЕНИТЕ ПРОБЛЕМИ СУШТИНСКИ ЗА ДЕЦАТА

Ние откривме јаз меѓу потребните и обезбедените здравствени услуги на населението за време на пандемијата на ковид-19. Сепак, намалувањето е малку пониско кај услугите што им се даваат на децата, што во овие околности може да се смета за позитивно. Сепак, ризикот од намалена здравствена заштита за деца сè уште расте. Тековната пандемија повторно ги истакна бедните човечки ресурси, особено на епидемиолози и специјалисти за заразни болести и персонал за поддршка (медицински сестри, лабораториски техничари) во земјата. Сегашната

пандемија може да влијае врз тековниот развој на децата, но, исто така, да предизвика подолгорочни физиолошки, психолошки и епигенетски промени што се случуваат во утробата и за време на раниот развој. Ваквиот долгорочен ефект од пандемијата кај децата може да биде зголемен од опасностите од тешката економска криза и зголемувањето на нееднаквостите многу над очекуваното.

И покрај претходниот напор на здравствените власти во Северна Македонија да го подобрат здравјето на децата, бремените жени и мајките со новороденчиња, пандемијата на ковид-19 создаде дополнителни пречки. Следниве препораки може да ги намалат на минимум негативните влијанија од оваа пандемија за децата.

Препораки:

Соочување со здравствената и со економската криза предизвикани од ковид-19 мора да се случи истовремено. Владата треба навремено да

донесе акциски план и да почне со спроведување мерки за подобрување на здравјето на населението, што се влоши како резултат на затворањето на здравствениот систем.

Обезбедувањето пристап до рутинска нега за време на антенатална и на постнатална грижа и превентивни услуги и услуги за лекување деца треба да биде приоритет.

Министерството за здравство треба да ги координира гинеколозите и педијатрите на сите нивоа на здравствениот систем за да се погрижи да нема одложувања поврзани со овие услуги.

Потребно е да се спречат одложувања во пристапот до болнички услуги и да се зголеми обезбедувањето на висококвалитетна координирана нега од страна на давателите на здравствени услуги.

Министерството за здравство треба итно да му овозможи на

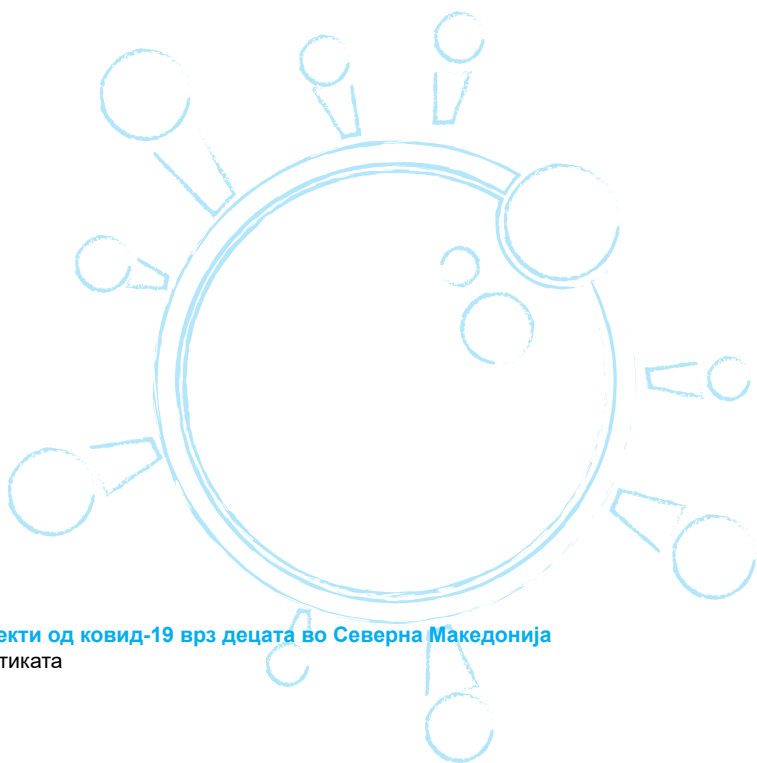
населението да почне да ги прима сите здравствени услуги потребни во сите здравствени центри воведувајќи преглед за ковид-19 пред хоспитализација.

Мора да се подигне свеста кај родителите дека ризиците од одложен пристап до болничка помош во итни состојби можат да бидат многу повисоки од тие што ги претпоставува ковид-19. Јавната кампања може да биде ефективна во едукација и во подигнување на свеста на родителите.

Треба да се преземат олеснителни активности за поддршка на раното детство и на подоцнежниот развој во областа на менталното здравје на децата како пакет за поддршка на семејството.

Министерството за здравство треба да ја нагласи политиката и активностите во областа на менталното здравје при закрепнувањето по ковид-19.

Откако ќе се смири пандемијата, земјата треба да ја засили побарувачката за рутинска здравствена заштита и вакцинирање, како и да ги интензивира превентивните прегледи кај децата, за да ги спречи колку што е можно повеќе ризиците што се создаваат со одложување на редовната здравствена заштита за време на периодот на ковид-19.

7. РЕФЕРЕНЦИИ

AECOM (2019) Тематска евалуација на ЕУ поддршката за ромските заедници и социјално мапирање на Ромите. Извештај за социјално мапирање. Скопје: AECOM International Development Europe SL.

Avissati, F., Echazarra, A., Givord, P. and Schwabe, M. (2019) [Results from PISA 2018 Country note North Macedonia](#).

Bogoevska, N., Bornarova, S., Gerovska-Mitev, M. (2019) Social Protection in Macedonia: Regulation and Practice (in Macedonian language), Skopje: Ministry of Labour and Social Policy.

Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. and Rubin, G.J. (2020) The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It: Rapid Review of the Evidence. The Lancet, 395(10227), p. 912-920.

Byrne, K. (2020) An Analysis of the Situation of Women and Children in the Republic of North Macedonia: Executive Summary. Skopje: UNICEF.

Cerna, L. (2020) Coronavirus School Closures: What Do They Mean for Student Equity and Inclusion? OECD Education and Skills Today.

Dong, Y., X. Mo and Y. Hu (2020) Epidemiological Characteristics of 2143 Pediatric Patients with 2019 Coronavirus Disease in China. Journal: Pediatrics Citation.

Dorn, E., Hancock, B., Sarakatsannis, J. and Viruleg, A. (2020) Covid-19 and Student Learning in the United States: the Hurt That Could Last a Lifetime. Washington DC, McKinsey.

Elder Jr., G.H. (1999) Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience. Westview Press.

European Commission (2018) Recommended Annual Instruction Time in Full-time Compulsory Education in Europe – 2017/18.

European Commission (2019) [North Macedonia 2019 Report](#).

[Finance Think \(2020\) The Quality of Life: “The Economic Effects of the Corona-Crisis”](#) [online]. Skopje: Finance Think. Issue 3. [Accessed 03 June 2020].

Frazer, H., Guio, A.C. and Marlier, E. (eds) (2020) Feasibility Study for a Child Guarantee: Final Report, Feasibility Study for a Child Guarantee (FSCG), Brussels: European Commission.

Gerovska Mitev, M. (2010) The Well-being of Children and Young People in Difficult Economic Times. Skopje: UNICEF.

Gerovska Mitev, M. (2020) Adaptation of Social and Child Protection Cash Benefits in North Macedonia in Response to Covid-19. ESPN Flash Report, Brussels: European Commission.

Gerovska Mitev, M. and Carraro, L. (2018) Child Poverty and Child Income Support: Reform Scenario in Macedonia. Paper presented at the International Workshop Addressing Inclusion among Children & Adolescents Living in Poverty: Progress towards Achieving the SDGs, organized by the Equity for Children of the New School, Comparative Research Programme on Poverty and SOS Children Villages International, 11-12 October 2018, New York: [link](#)

Gudbjartsson, D.F., Helgason, A., Jonnson, H., et al. (2020) Early Spread of SARS-CoV-2 in the Icelandic Population. medRxiv 2020. 10.1101/2020.03.26.20044446.

Hollenweger, J. and Martinuzzi, A. (2015) Assessment of Capacity of Services Provided by Health, Education and Social Sectors for Inclusion of Children with Disabilities. Skopje: UNICEF.

ILO/EBRD (2020) Covid-19 and the World of Work. North Macedonia- Rapid Assessment of the Employment Impacts and Policy Responses. Geneva: International Labor Organization.

Inchley, J., Currie, D., Budisavljevic, S., Torsheim, T., Jåstad, A., Cosma, A., et al., (editors) (2020). Spotlight on Adolescent Health and Well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Survey in Europe and Canada: International Report. Volume 2: Key Data. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

IPH (2019) Извештај за реализација на програмата за задолжителна имунизација на населението во Република Македонија во 2018 година. Скопје: Институт за јавно здравје.

Lazutka, R., Poviliunas, A. and Zalimiene, L. (2019) Lithuania Introduces a Universal Child Benefit to Tackle Child Poverty. ESPN Flash Report 2019/06, Brussels: European Commission.

Lazzerini, M., Barbi, E., Apicella, A., Marchetti, F., Cardinale, F. and Trobia, G. (2020) Delayed Access or Provision of Care in Italy Resulting from Fear of COVID-19. *The Lancet. Child and Adolescent Health*, 4(5), p.e10-e11.

McCarthy, A. (2020) [COVID-19 and Children](#) | Harvard Medical School (accessed on 08 June 2020).

Mickovska-Raleva, A., Tomovska Misoska, A., Hristova Zaevska, O., Cherepnalkovska, S. and Kostikj Ivanovikj, V. (2017) From Numbers to Practice – Identification and Analysis of the Indicators Related to the Quality of the Teaching Process in the Primary Education in Macedonia. Skopje: Finance Think Policy Study.

Milevska Kostova, N., Chichevalieva, S., Ponce, N.A., van Ginneken, E. and Winkelmann, J. (2017) The Former Yugoslav Republic of Macedonia Health System Review. *Health Systems in Transition*, 19(3), p.1-160.

Ministry of Finance (2020) Supplementary Budget of North Macedonia, 2020. Skopje, MF.

Motiejūnaitė-Schulmeister, A. and Crosier, D. (2020) [How Is COVID-19 Affecting Schools in Europe?](#)

OECD (2019) [Changing the Odds for Vulnerable Children: Building Opportunities and Resilience](#), OECD Publishing, Paris.

OECD (2019a) OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education: North Macedonia, OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education. Paris: OECD Publishing.

OECD (2019b) PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed. Paris: OECD Publishing.

OECD (2019c) Program for International Student Assessment (PISA). Results from PISA 2018. Paris: OECD Publishing.

OECD (2020a) Combatting COVID-19's Effect on Children. OECD Publishing, Paris, [link](#).

OECD (2020b) COVID-19: Protecting People and Societies. Tackling the Coronavirus (COVID-19): Contributing to a Global Effort, OECD Publishing, Paris, [link](#).

OECD/ILO (2019) Tackling Vulnerability in the Informal Economy, Development Centre Studies, OECD Publishing, Paris, [link](#).

Ombudsman of the Republic of Macedonia (2016) Towards Inclusive Education: Report of the Conducted Research Regarding Inclusion of Children with Disabilities in Regular Primary Education. Skopje: UNICEF.

Parnardzieva-Zmejkova, M. & V. Dimkovski, (2018) Analysis of the Public Spending on Health Care of Children in the Country. Finance Think Policy Studies 2018-12/21, Finance Think- Economic Research and Policy Institute.

Petreski, B. and Petreski, M. (2018) Analysis of the Public Spending on Education and on Social Protection of Children in the Country. Finance Think Policy Study No. 20.

Petreski, M. (2020) Beyond Income Inequality in North Macedonia: An Overview. Finance Think Policy Studies 2020-04/27, Finance Think- Economic Research and Policy Institute.

Petreski, M. and Mojsoska-Blazevski, N. (2017) Overhaul of the Social Assistance System in Macedonia: Simulating the Effects of Introducing Guaranteed Minimum Income (GMI) scheme. Finance Think Policy Study No. 11.

Pew Research Center (2020) The Psychological Toll COVID-19 May be Taking on Americans”, Pew Research Center. Available [online](#), (accessed on 9 June 2020).

Reimers, F.M. and Schleier, A. (2020) A framework to Guide an Education Response to the COVID-19 Pandemic of 2020.

Resource Center for Parents of Children with Special Needs (n.d.) [Бариери за образовна инклузија на деца со посебни потреби: Извештај и анализа по спроведено истражување.](#)

Roberton, T., Carter, E.D., Chou, V.B., Stegmuller, A., Jackson, B.D., Tam, Y., Sawadogo-Lewis, T., Walker, N. (2020) Early Estimates of the Indirect Effects of the Coronavirus Pandemic on Maternal and Child Mortality in Low- and Middle-Income Countries. Available at SSRN: [link](#)

Saez, E. (2010) Do Taxpayers Bunch at Kink Points? American Economic Journal: Economic Policy, 2(3): 180–212.

[School Education Gateway \(2020\) Survey on Online and Distance Learning – Results.](#)

Shonkoff, J.P., Garner, A.S., Siegel, B.S., Dobbins, M.I., Earls, M.F., McGuinn, L., ... Wood, D. L. (2012) The Lifelong Effects of Early Childhood Adversity and Toxic Stress. *Pediatrics*, 129, p.e232– e246.

State Education Inspectorate (2014) Indicators for Quality of the School Work. Available at: [link](#).

State Statistical Office (2019) Social Welfare for Children, Juveniles and Adults in 2018, Skopje: State Statistical Office.

State Statistical Office (2020) Monthly Statistical Bulletin (May 2020 and June 2020 edition), Skopje: State Statistical Office.

Torche F. (2011) The effect of maternal stress on birth outcomes: exploiting a natural experiment. *Demography*, 48(4), p.1473-149.

UNDP (2018) [Roma at a glance: The Former Yugoslav Republic of Macedonia](#).

United Nations (2020) Policy Brief: [The Impact of COVID-19 on children](#).

Verity, R., Okell, L.C., Dorigatti, I., Winskill, P., Whittaker, C., Imai, N., Cuomo-Dannenburg, G., Thompson, H., Walker, P.G.T, Fu, H., Dighe, A., Griffin, J.T., Baguelin, M., Bhatia, S., Boonyasiri, A., Cori, A., Cucunubá, Z., FitzJohn, R., Gaythorpe, K., Green, W., Hamlet, A., Hinsley, W., Laydon, D., Nedjati-Gilani, G., Riley, S., van Elsland, S., Volz, E., Wang, H., Wang, Y., Xi, X., Donnelly, C.A., Ghani, A.C., Ferguson, N.M. (2020) Estimates of the severity of coronavirus disease 2019: a model-based analysis. *The Lancet Infectious Diseases*, 30, S1473-3099.

WHO (2019) European health for all database (HFA-DB) WHO/ Europe available at: [link](#).

WHO (2020a) COVID-19: Operational guidance for maintaining essential health services during an outbreak Interim guidance. Geneva: World Health Organization.

WHO (2020b) Guiding principles for immunization activities during the COVID-19 pandemic Interim guidance. Geneva: World Health Organization.

WHO (2020c) WHO report on health behaviors of 11–15-year-olds in Europe reveals more adolescents are reporting mental health concerns. Geneva: World Health Organization.

World Bank (2020) [Three principles to support teacher effectiveness during COVID-19.](#)

Yoshikawa, H., Wuermli, A.J., Britto, P.R., Dreyer, B., Leckman, J.F., Lye, S.J., Ponguta, L.A., Richter, L.M. and Stein, A. (2020) Effects of the Global COVID-19 Pandemic on Early Childhood Development: Short- and Long-Term Risks and Mitigating Program and Policy Actions. The Journal of Pediatrics, forthcoming.

Zimmermann, P. and N. Curtis (2020) Coronavirus Infections in Children Including COVID-19. The Pediatric Infectious Disease Journal, p. 1.

Организација за Економска Соработка и Развој (2019). Преглед на ОЕЦД за евалуацијата и оценувањето во образованието во Северна Македонија: оценка и препораки. Скопје: УНИЦЕФ, 2019.

